

І. Ф. Баланюк, О. І. Жук

**ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА
ВИРОБНИЦТВА
В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВАХ**

Монографія

**Івано-Франківськ
2010**

УДК 631.11:338.432

ББК 65.325

Б20

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(протокол № 10 від жовтня 2010 р.)*

Рецензенти:

- Романюк М. Д.** – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;
- Дудар Т. Г.** – доктор економічних наук, професор, член кореспондент НААН України, завідувач кафедри аграрного менеджменту і права Тернопільського національного економічного університету;
- Біттер О. А.** – доктор економічних наук, професор кафедри економіки та менеджменту ЗЕД Львівської державної фінансової академії.

Баланюк І. Ф.

Б20 Галузева структура виробництва в сільськогосподарських підприємствах : монографія / І. Ф. Баланюк, О. І. Жук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 200 с.

ISBN

У монографії досліджено теоретико-методологічні аспекти щодо вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах, обґрунтовано напрями підвищення результативності функціонування агроформувань.

Визначено сутність, етапи становлення, зміни та функції галузевої структури виробництва. Запропоновано організаційно-методичну систему заходів процесу вдосконалення структури виробництва.

Розглянуто сучасний стан сільськогосподарського виробництва Івано-Франківської області та тенденції становлення галузевої структури виробництва в агроформуваннях.

Обґрунтовано напрями управління процесом оптимізації виробничої структури. Запропоновано механізм удосконалення виробничої структури в агроформуваннях з урахуванням економічних, екологічних і соціальних чинників. Розглянуто заходи покращення діяльності агроформувань шляхом системного вдосконалення галузевої структури виробництва.

УДК 631.11:338.432

ББК 65.325

ISBN

© Баланюк І., Жук О., 2010
© Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Теоретико-методологічні аспекти вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах.....	
1.1. Галузева структура виробництва як категорія: сутність, цільове призначення.....	
1.2. Особливості галузевої структури виробництва в сільському господарстві.....	
1.3. Вдосконалення галузевої структури виробництва як передумова й фактор ефективного розвитку аграрного підприємництва.....	
Висновки до розділу 1.....	
Розділ 2. Тенденції формування і становлення галузевої структури виробництва в агроформуваннях.....	
2.1. Тенденції становлення галузевої структури виробництва агроформувань різних агрокліматичних територій регіону.....	
2.2. Оцінка формування і розвитку галузевої структури в рослинництві.....	
2.3. Динаміка галузевих змін у тваринництві.....	
Висновки до розділу 2.....	
Розділ 3. Напрями й механізм вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах.....	
3.1. Стратегічні основи системного вдосконалення галузевої структури виробництва.....	
3.2. Організаційно-економічний механізм оптимізації виробничої структури агроформувань.....	

- 3.3. Соціально-економічний ефект процесу вдосконалення
галузевої структури виробництва в агроформуваннях...
Висновки до розділу 3.....

Післямова .....

Список наукових та інформаційних джерел.....

Список таблиць.....

Список рисунків.....

Додатки.....

ВСТУП

У результаті реформування на селі відбулися зміни соціально-економічних умов функціонування аграрних підприємств та їх внутрішньої структури. Основою налагодження сталого розвитку ефективного й рентабельного функціонування цих організаційно-правових структур є фактори, пов'язані з виробничим процесом. Виробництво – ядро фінансово-господарської діяльності агроформувань. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва шляхом удосконалення його структури пов'язане з необхідністю забезпечення продовольчої безпеки регіону та його економічного розвитку.

В період переважання у сільському господарстві однотипних колективних форм господарювання (колгоспів) формування галузевої структури сільськогосподарських підприємств відбувалося переважно під цілеспрямованим впливом державних органів управління галуззю. В процесі аграрної реформи відбулося реформування колективних сільськогосподарських підприємств в агроформування інших типів та під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів галузева структура виробництва в них у тій чи іншій мірі була порушена, а в новостворюваних агроформуваннях почали формуватися нові галузеві структури. Однією з особливостей було те, що в них, з одного боку частково збереглися традиційні для даних умов галузеві співвідношення, організаційна, виробнича та управлінська структура своїх попередників, а з іншого відбулися істотні зміни, включаючи втрату окремими підприємствами деяких галузей виробництва.

В умовах перехідної економіки головною метою сільськогосподарських підприємств є підвищення ефективності виробництва. Ефективність діяльності агроформування насамперед залежить від його внутрішньої будови, тобто структури виробництва. Багатогалузевий характер діяльності сільськогосподарських підприємств потребує науково-обґрунтованої у них структури виробництва для досягнення бажаних результатів господарської діяльності. З метою досягнення такого результату сучасним товаровиробникам необхідно здійснити низку організаційних змін у процесах господарювання. Важливим аспектом у цьому відношенні є удосконалення галузевої структури виробництва. Вона є

об'єктивною необхідністю і важливою передумовою розвитку не тільки агроформувань, але й аграрного сектора економіки в цілому.

Означена проблема особливо актуальна в умовах зростання конкуренції на аграрному ринку, що ускладнює процес реалізації продукції для місцевого виробника та, відповідно, погіршує його фінансове становище. Тому важливого значення набуває розробка теоретичних засад удосконалення організаційно-виробничого механізму функціонування сільськогосподарських підприємств і практичних пропозицій щодо оптимізації галузевої структури виробництва з урахуванням комплексу економічних, соціальних і природно-екологічних факторів.

Розв'язанню проблем удосконалення виробничої структури та спеціалізації агроформувань присвячено низку праць економістів-аграрників: А.П. Азізова, В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, І.Ф. Баланюка, О.А. Біттера, В.В. Зіновчука, П.К. Канінського, М.Й. Маліка, В.М. Нелепа, П.Т. Саблука, В.І. Ткачука, В.В. Юрчишина та ін. Однак формування оптимально збалансованої структури виробництва в аграрних підприємствах на рівні досліджуваного регіону з урахуванням його особливостей потребує поглибленого вивчення. Залишаються малодослідженими теоретико-методологічні основи галузевої структури виробництва.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ ВИРОБНИЦТВА

В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ

ПІДПРИЄМСТВАХ

1.1. Галузева структура виробництва як категорія: сутність, цільове призначення

Сільське господарство є комплексом взаємопов'язаних галузей, які поділяються на окремі підгалузі, у кожній з них виробляється відповідна продукція. Його розвиток, насамперед, характеризується галузевою структурою виробництва.

В умовах змішаної економіки головною метою сільськогосподарських підприємств є підвищення ефективності виробництва, що полягає в збільшенні обсягів випуску продукції при мінімальних витратах і максимальному прибутку. Для досягнення такого результату сучасним товаровиробникам необхідно здійснити низку організаційних змін у процесах господарювання. Важливим аспектом у цьому відношенні є вдосконалення галузевої структури виробництва.

На необхідність дослідження зазначеного питання, як забезпечуючої складової інтенсивного розвитку сільського господарства, указував ще видатний класик-економіст XVIII ст. А. Сміт. У своїй праці “Дослідження про природу та причини добробуту націй” він стверджував, що саме поділ праці спричинив подальший прогрес у розвитку продуктивних сил [1, с. 12]. Поділ праці, як об'єктивний процес диференціації праці, є першоосновою спеціалізації виробництва.

Значний вклад у розвиток проблеми поділу праці зробив К. Маркс, виділивши три його форми: загальний, частковий і одиничний. Під загальним поділом праці вчений розумів поділ суспільного виробництва на великі “роди”, зок-

рема землеробство, промисловість тощо. Подальший розподіл цих родів на види й підвиди є частковим поділом праці, а всередині майстерні чи господарства – одиничним поділом праці [2, с. 363].

Значні досягнення в дослідженні цієї проблеми має академік О.О. Никонов. У своїй праці “Науково-технічний прогрес в агропромисловому комплексі” він обґрунтував питання міжгосподарської, внутрігосподарської та внутрігалузевої спеціалізації, а також концентрації виробництва як важливих передумов налагодження економічного розвитку сільськогосподарських підприємств [3, с. 56].

В економічній науці протягом останніх років значна увага вчених спрямовувалася на вирішення проблеми оптимізації структури виробництва. Проте однозначного тлумачення поняття “галузева структура виробництва” усе ще немає. Для його розкриття перш за все розглянемо категорії “галузь”, “виробництво” і “структура”.

В.Г. Андрійчук визначає галузь як частину сільськогосподарського виробництва, яка відрізняється від його інших частин кінцевою продукцією, набором предметів і знарядь праці, технологією виробництва та його організацією, а також професійним складом працівників [4, с. 543].

На думку С.П. Азізова, під галуззю слід розуміти частину сільськогосподарського виробництва, що відрізняється предметом і знаряддям праці, технологією, організацією виробництва, кінцевим продуктом та особливостями кваліфікації працівників [5, с. 219].

А.І. Батіг указує, що галузь – це частина сільськогосподарського виробництва, яка різниться від інших видом продукції, складом засобів виробництва й знарядь праці, технологією та організацією виробничих процесів [6, с. 4]. Тобто в найзагальніших рисах усі вищенаведені трактування поняття “галузь” є подібними й визначають два основні аспекти: по-перше, галузь – це частина виробництва; по-друге, виникнення галузей пов’язане із застосуванням різних технологій, засобів виробництва та його результатів.

Категорію “виробництво” автори “Української радянської енциклопедії” трактують як процес створення матеріальних благ, необхідних для існування й розвитку суспільства, що відбувається на всіх його ступенях [7, с. 239].

Дещо по-іншому тлумачать виробництво Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко, Л.О. Канищенко. Вони вважають, що це процес праці, який має завершений результативний характер. Якщо створено продукт – процес виробництва відбувся [8, с. 101].

В.Я. Бобров стверджує, що виробництво – це сфера діяльності, у якій створюється продукт, а точніше, матеріальні блага та послуги, призначені для задоволення індивідуальних і колективних потреб [9, с. 61].

Отже, категорію “виробництво” у широкому розумінні вчені трактують як процес створення продукції (матеріальні чи нематеріальні блага).

Поняття “структура” є дефініцією не стільки економічної науки, скільки технічної чи філософської і, на думку авторів “Української радянської енциклопедії”, означає будову, розміщення, порядок, спосіб закономірного зв’язку предметів і явищ природи й суспільства, мислення й пізнання; сукупність істотних зв’язків між виділеними частинами цілого, що забезпечує його єдність [10, с. 28].

Під “галузевою структурою” автори “Економічної енциклопедії” розуміють поділ народного господарства на галузі [11, с. 500].

В.І. Мацибора зазначає, що галузева структура сільського господарства характеризується процентним співвідношенням різних його галузей. Вона визначається структурою валової продукції, виробничих витрат і затрат живої праці [12, с. 243].

В.Я. Бобров визначає структуру виробництва як частку продукції у вигляді засобів виробництва чи предметів споживання, а також часткою в ньому окремих галузей господарства. Таку структуру називають галузевою [9, с. 188].

Авторський колектив “Економічного словника агропромислового комплексу” під галузевою структурою сільського господарства розуміє склад і

співвідношення галузей сільського господарства чи їх визначених груп у відсотках до загального обсягу аграрного виробництва [13, с. 149].

Отже, більшість дослідників характеризують галузеву структуру виробництва як співвідношення кількості випущеної продукції в різних галузях економіки. Погоджуючись з такими тлумаченнями вказаної категорії, вважаємо доцільним звернути увагу на деякі конкретні, певною мірою об'єднуючі, характерні ознаки галузевої структури виробництва сільського господарства як об'єкта економічного життя.

По-перше, автори визначень аналізованого поняття переважно пов'язують його з процентним співвідношенням. Проте структура як явище може характеризуватися не тільки у відсотках, але й в інших кількісних вимірниках, наприклад, у коефіцієнтах. Тому не потрібно дану категорію ототожнювати з процентним складом цілого і його частин.

По-друге, не раціонально під галузевою структурою виробництва розуміти тільки певний поділ чи співвідношення галузей, оскільки “структура” передбачає ще й взаєморозміщення та взаємозв'язки між її елементами.

По-третє, характеризуючи зазначене економічне поняття, слід ураховувати взаємопов'язаність галузей – елементів структури, що у своїй єдності відображають цілісність складових виробництва.

Відповідно до вищенаведених ознак, галузеву структуру виробництва агропромислового комплексу (АПК) потрібно розглядати як економічну категорію, що, на відміну від існуючих трактувань, означає не лише співвідношення обсягів виробництва певних видів продукції, але й кількісні та якісні параметри розміщення та взаємозв'язку між окремими галузями й підгалузями, які в сукупності формують систему сільськогосподарського виробництва певного підприємства.

Дане визначення характеризує склад сільського господарства певного економічного об'єкта. Таке узагальнення здійснюється з метою врахування всіх можливих альтернатив, пов'язаних з галузевим поділом. Зокрема, коли розглядати галузеву структуру виробництва сільського господарства, то вона перед-

бачає взаєморозміщення і співвідношення одного набору підгалузей, а саме: рослинництво з поділом на буряківництво, картоплярство, виноградарство та інші напрями й тваринництво з поділом на свинарство, птахівництво, молочне скотарство й т. д. Якщо аналізувати галузеву структуру виробництва аграрного підприємства, слід виділяти головні, додаткові та допоміжні галузі, що мають місце в агроформуванні [14, с. 281–282].

За своєю природою сільське господарство є багатограним виробництвом: елементи, які його формують, взаємодіють у певному поєднанні галузей, у певній галузевій структурі [6, с. 4]. У його складі виділяють дві великі галузі, які постійно взаємодіють між собою і доповнюють одна одну – рослинництво та тваринництво [15, с. 196]. Саме вони забезпечують населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Основними характерними для галузі ознаками є властиві їй засоби й предмети праці, технологія та організація виробничих процесів, а також вид кінцевої продукції. Найважливіші напрями сільського господарства – рослинництво й тваринництво, які, у свою чергу, поділяються на низку дрібніших галузей (рис. 1.1).

Поєднання таких галузей визначається виробничим напрямом сільськогосподарських підприємств і рівнем концентрації виробництва.

У період ринкових перетворень відбулися зміни галузевої структури й організаційно-правових форм господарювання. Проведено реформування аграрного сектора, на базі колишніх сільськогосподарських підприємств створено нові господарські формування, засновані на приватній власності на землю й майно. Розвиток фермерства й заснування кооперативів селян-землевласників сприятимуть значному піднесенню сільськогосподарського виробництва. Після приватизації землі й майна в АПК триває процес раціонального впорядкування сільськогосподарських підприємств, їх спеціалізація, розміщення конкретного виробництва з урахуванням принципів економічної доцільності. Це важливо для становлення ефективних агроформувальних ринкового типу.

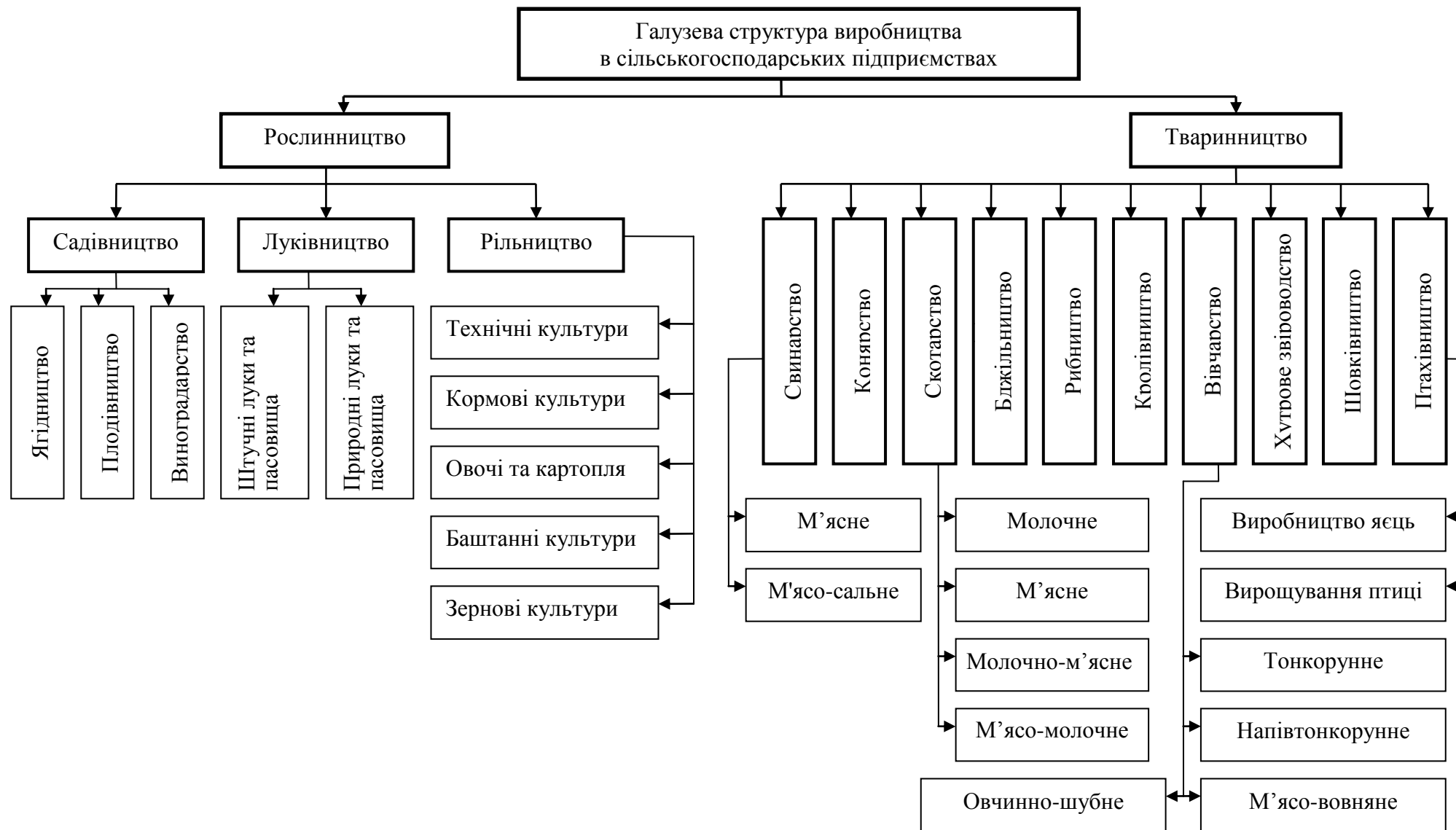

Рис. 1.1. Галузева структура виробництва в сільськогосподарських підприємствах
 Джерело: [4, с. 543; 6, с. 5].

Збільшення кількості сільськогосподарських товаровиробників, розширення господарських зв'язків, необхідність забезпечення пропорційності та збалансованості виробництва передбачають удосконалення галузевої структури. Важливо встановити оптимальні пропорції між рослинництвом і тваринництвом: перше повинно забезпечити виробництво кормів, друге – органічних добрив [16, с. 23]. Структура виробництва не є сталою, співвідношення між галузями в обсягах продукції постійно змінюється під впливом соціально-економічних і природних умов.

Спеціалізація сільськогосподарського виробництва органічно поєднана з його розміщенням [4, с. 535]. Воно характеризує кількісну сторону суспільного поділу праці й указує, які види продукції, у якому розмірі й на яких площах виробляються на тій чи іншій території (у зоні, області, районі, мікрзоні, окремій виробничій одиниці) [4, с. 535]. Раціональне розміщення сільського господарства забезпечує виробництво необхідних суспільству продуктів харчування й сировини в потрібних розмірах при мінімальних затратах праці й коштів на випуск продукції та її доведення до споживача [12, с. 232]. Це важливий фактор збільшення виробництва продукції та підвищення його ефективності.

Спеціалізація відбиває якісний бік суспільного поділу праці та вказує, виробництво яких саме видів продукції переважає на даній території [4, с. 535]. С.П. Азізов, П.К. Канінський, В.І. Мацибора, В.М. Скупий виділяють зональну, міжгосподарську, внутрішньогосподарську та внутрішньогалузеву спеціалізацію [5, с. 216–218; 12, с. 236–237]. Більш широкий підхід до визначення форм спеціалізації в трактуванні В.Г. Андрійчука. Залежно від об'єкта спеціалізації розрізняють такі її форми: територіальну, спеціалізацію аграрних підприємств і внутрішньогосподарську. За технологічним принципом виробництва продукції виділяють галузеву й внутрішньогалузеву [4, с. 538–541]. Найбільш стабільний характер має територіальна спеціалізація – це переважаюче виробництво тих чи інших видів сільськогосподарської продукції на певній території. Розрізняють чотири її види: зональну, мікрональну, обласну й районну [4, с. 538].

Спеціалізація сільськогосподарського виробництва характеризується тими продуктами, частка яких у структурі валової продукції найбільша. З розвитком продуктивних сил відбувається поглиблення спеціалізації, а це, у свою чергу, удосконалює структуру виробництва, підвищує ефективність окремих галузей і сільського господарства в цілому. В умовах спеціалізації сільськогосподарського виробництва відкриваються широкі можливості для впровадження комплексної механізації та автоматизації, переведення галузей на індустріальну технологію, застосування прогресивних методів організації виробництва й праці, раціонального й ритмічного використання засобів і предметів праці [12, с. 236]. При визначенні спеціалізації окремого господарства, насамперед, треба вирішити питання раціонального поєднання та встановлення оптимальних пропорцій між землеробськими й тваринницькими галузями, а також між культурами в землеробстві, видами, віковими й статевими групами худоби у тваринництві [17, с. 65].

Важливою проблемою сільськогосподарського виробництва є вдосконалення його галузевої структури. Воно передбачає ефективне використання землі як головного засобу виробництва в сільському господарстві; правильне застосування сівозмін; упровадження раціональної системи обробітку ґрунтів; удосконалення структури посівних площ; планомірний й пропорційний розвиток головних, додаткових і допоміжних галузей; необхідне ресурсо-технологічне забезпечення кожної галузі зокрема тощо.

Галузева структура виробництва потребує внутрішньогалузевих змін, розробки заходів з її вдосконалення та визначення науково-методологічних засад, що зумовлено залежністю ефективності сільськогосподарського виробництва від його структурної організації.

Нині недостатньо уваги приділяється вдосконаленню галузевої структури сільськогосподарського виробництва. У процесі реформування аграрного сектора відбулися докорінні зрушення у відносинах власності й господарювання. Не минули вони й сільськогосподарські підприємства та їх організаційну будову.

Кризовий стан економіки країни, непослідовність у проведенні аграрної політики в країні – усе це призвело до незадовільного стану сільськогосподарського виробництва. У першу чергу така ситуація торкнулася великих підприємств і структури виробництва в них. Надійна робота підприємства, тривалість його функціонування значно залежать від внутрішньої будови, міжгалузевих виробничих зв'язків, пропорцій, тобто від того, наскільки правильно сформована галузева структура виробництва.

Для того щоб підприємство отримувало позитивні результати своєї діяльності, потрібно правильно визначити галузеву структуру виробництва в агроформуваннях; їх виробничий напрям і напрям спеціалізації; оптимальне співвідношення між галузями. Також необхідно врахувати те, що в різних природно-кліматичних територіях і в організаційно-правових формах господарювання розміщення галузей неоднакове. Галузева структура виробництва на території області різноманітна. Насамперед це пов'язано з природними й економічними умовами. З розвитком продуктивних сил відбуваються зміни в галузевій структурі виробництва. Крім цього, на території області виділено три природно-кліматичні території (рівнинна, передгірська та гірська), які характеризуються різною часткою випуску сільськогосподарської продукції в загальному виробництві. Однак навіть ті господарства, які перебувають в ідентичних природно-економічних умовах, мають різну галузеву структуру, вони відрізняються за набором галузей рослинництва та тваринництва [4, с. 545]. У кожному господарстві тієї чи іншої природно-економічної зони визначають такий склад галузей, який забезпечив би одержання максимального прибутку. Цього досягають здійсненням економічно найбільш вигідної структуризації сільськогосподарських підприємств у кожній природно-економічній зоні країни [18, с. 72].

Кожне агроформування має свій напрям спеціалізації і, виходячи із цього, певну галузеву структуру виробництва, яка характеризується процентними співвідношеннями його підгалузей.

В умовах трансформаційної економіки вивчення галузевої структури виробництва необхідне для організації раціонального співвідношення між окре-

ними галузями та виробничими взаємозв'язками, для одержання, у результаті, максимальної кількості продукції при найменших затратах праці й фінансових ресурсів на виробництво одиниці продукції. Диспропорції в структурі сільськогосподарського виробництва стали наслідком несприятливих для розвитку галузі економічних умов [19, с. 217].

Оптимальна галузева структура повинна забезпечити: стабільне функціонування самого підприємства та максимізацію його прибутків; задоволення потреб ринку й суспільства в цілому. При дослідженні зазначеного питання важливу роль відіграють можливість і здатність раціонального поєднання галузей у сільському господарстві.

На підприємствах для цього використовується традиційна методика планування галузевої структури, що складається з таких етапів: визначають головні та додаткові товарні галузі, які могли б успішно поєднуватися в одному господарстві; вивчають усі фактори спеціалізації та інтеграції, установлюють межі для розвитку окремих галузей, визначають попередню структуру посівних площ, яка має відповідати як агротехнічним і економічним умовам, так і вимогам головної галузі; виконують розрахунки на максимальний розвиток головної галузі; установлюють раціональні розміри додаткових і допоміжних галузей; остаточно уточнюють розмір основної галузі (у результаті такого зворотного перерахунку розмір головної галузі може дещо скоротитися порівняно з початковими розрахунками); економічно оцінюють можливі варіанти поєднання галузей і вибирають найефективніший [20, с. 160].

Одним з основних резервів нарощування виробництва сільськогосподарських культур є підвищення їх урожайності. Водночас слід забезпечити зростання продуктивності праці, зниження собівартості й підвищення рентабельності в аграрному виробництві.

На формування і розвиток галузевої структури виробництва впливає ряд чинників (рис. 1.2).

Сприятливі природні умови забезпечують підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Їх треба враховувати при

розміщенні виробництва й максимально використовувати. Це забезпечить зменшення витрат, економію праці та коштів на випуск продукції.

Чинники	Шляхи впливу
Наявність природних ресурсів	На розвиток структури виробництва суттєво впливає родючість землі. При однакових затратах праці, застосуванні техніки, внесенні мінеральних добрив отримують неоднаковий урожай. На кращих землях він є вищий, на гірших – нижчий. На кінцеві результати виробництва безпосередньо має вплив родючість ґрунтів, і якщо раціонально використовувати землю, можна отримати високу врожайність вирощуваних культур
Кліматичні умови області	Територія Івано-Франківщини розташована в зоні помірно континентального клімату. Різноманітність природних умов визначила формування в області територій, які суттєво відрізняються за напрямками ведення сільськогосподарського виробництва та галузевою структурою. Область відзначається певними особливостями розвитку сільськогосподарського виробництва. Зокрема, вона характеризується наявністю трьох природно-кліматичних територій: Західного Лісостепу, Передкарпаття та Карпат [21, с. 129]. У загальному кліматичні умови сприятливі для ведення сільського господарства
Розвиток механізації та автоматизації виробництва	Важливу роль у своєчасному виконанні робіт відіграє механізація та автоматизація виробництва. У кожному господарстві потрібно застосовувати технологічні комплекси машин для заданих умов виробництва. Механізоване й автоматизоване виконання всіх операцій забезпечить ритмічність роботи підприємства та високі показники продуктивності праці
Рівень спеціалізації	Спеціалізація характеризує виробничий напрям певної території в тому чи іншому підприємстві, поєднання основних, додаткових і допоміжних галузей та оптимального співвідношення між ними. З розвитком і поглибленням спеціалізації зменшується кількість виробничих підрозділів підприємства, спрощується його структура. Навпаки, чим більш універсальним є підприємство, тим складніша його структура. Спеціалізація дає уявлення про головні галузі виробництва, рівень їхнього розвитку, роль і значення в розвитку господарства. Один із провідних економістів США в галузі сільськогосподарського господарства Гл. Джонсон справедливо зазначив, що поглиблення спеціалізації сільськогосподарського господарства на всіх рівнях (ферма, район, штат) є важливим фактором піднесення сільськогосподарського виробництва. Аналізуючи економічну ефективність спеціалізації, американські економісти Л. Хейстед, Гл. Джонсон, Дж. Стюарт та інші дійшли висновку, що близько 40 % приросту сільськогосподарської продукції в повоєнний період було одержано за рахунок дії саме цього фактора [22, с. 83]

Рис. 1.2. Вплив чинників на становлення та розвиток галузевої структури виробництва

Джерело: власні дослідження.

У різних природно-кліматичних територіях склалися неоднакові умови для вирощування культур і виготовлення продукції тваринництва. Саме цей чинник визначає галузеву структуру виробництва в господарствах даного регіону.

Економічна ситуація і надалі залишається складною. Сьогоднішні умови господарювання створили таку обстановку, що задля забезпечення власних споживчих потреб почали займатися вирощуванням тих видів продукції в регіонах, де немає відповідних природних та економічних умов. Це призводить до неефективного використання ресурсів і додаткових витрат. Розміщення виробництва сільськогосподарської продукції повинно проводитися з урахуванням природно-економічних територій і ринкової кон'юнктури [23, с. 438].

За таких умов проблема галузевих пропорцій сільськогосподарського виробництва стає однією з першочергових і потребує дослідження стану та змін галузевої структури.

Процес удосконалення галузевої структури виробництва сільськогосподарського підприємства покликаний забезпечити виконання таких функцій:

- виробничої, яка передбачає забезпечення процесу виробництва необхідними ресурсами, поліпшення якості та конкурентоспроможності продукції, випуск певного асортименту продукції для задоволення потреб споживачів, упровадження новітніх технологій, удосконалення техніко-технологічних процесів виробництва продукції;

- економічної, згідно з якою відбувається забезпечення високої продуктивності праці, упровадження заходів щодо зниження собівартості продукції, витрат виробництва, досягнення високих показників рентабельності;

- соціальної, яка відповідає за підвищення кваліфікаційного рівня працівників, покращення умов і змісту праці, упровадження заходів стимулювання працівників до виконання своїх обов'язків, розвиток соціальної інфраструктури.

Як показує досвід зарубіжних країн, зокрема Східної Німеччини, при переході до ринкової економіки й ефективного розвитку сільського господарства

необхідна переорієнтація виробництва аграрних підприємств відповідно до вимог ринку. До неї відносять першочергову модернізацію основних галузей підприємства в рослинництві, що передбачає перехід до мінімального обробітку ґрунту, використання високопродуктивних обприскувачів для внесення добрив і засобів захисту рослин, придбання високопродуктивних тракторів і комбайнів з низьким рівнем втрат, використання попутної транспортної техніки, створення власних сховищ. У тваринництві такими основними сегментами є: оновлення доїльного обладнання, установлення нового обладнання для охолодження молока, перехід до групового утримання тварин і птиці, використання кормозмішувальних транспортних засобів [24, с. 155].

Удосконалення структури й збалансованості розвитку галузей можна досягти за рахунок зміцнення його матеріально-технічної бази та економічних зв'язків між галузями, їх взаємодії з нарощуванням виробництва сільськогосподарської продукції, покращення її збереження, транспортування, переробки й доведення до споживача.

Таким чином, галузева структура будь-якого виробництва є одним із найважливіших системоутворюючих чинників, які безпосередньо або опосередковано впливають на його формування, особливості виробничо-господарського функціонування, співвідносність галузей, спеціалізацію, формування технологічно-ресурсної бази господарюючих суб'єктів, їх кадрове забезпечення та на інші складові організації. Оскільки галузі сільського господарства характеризуються різною ефективністю, то їх співвідносність у конкретних умовах є фактором впливу на соціально-економічну результативність розвитку підприємства, а в широкому розумінні – і сільськогосподарського виробництва.

Галузеву структуру можна розглядати як своєрідний організаційно-виробничий каркас, що до певної міри зумовлює формування економічних, соціальних та інших особливостей виробництва, характер виробничо-господарської діяльності й, що найважливіше, кінцеві результати розвитку кожного окремо взятого підприємства чи галузі взагалі. Інакше кажучи, галузева структура виробництва являє собою своєрідну виробничо-господарську несучу

конструкцію, яка безпосередньо чи опосередковано впливає на сільськогосподарське підприємство, його сьогодення і майбуття.

На відміну від тих, які використовуються в будівлях, спорудах і виконують там виключно цементуючу, підтримуючу функцію, галузева структура виробництва підприємства, у тому числі сільськогосподарського, має активне, виробниче соціально-економічне навантаження. Це робить її одним із найважливіших елементів формування підприємства й позначається на його подальшому функціонуванні.

1.2. Особливості галузевої структури виробництва в сільському господарстві

Перехід до ринкових відносин, соціально-економічні перетворення, зміна форм власності, створення нових організаційно-правових типів підприємств впливають на галузеву структуру виробництва в аграрному секторі.

Структурні зміни та територіальна деформація основних регіонів товарного виробництва є реакцією на недосконалість фінансової, цінової, кредитної, податкової й аграрної політики держави, на відсутність новітніх організаційних та управлінських елементів у підприємстві. Формування раціональної структури виробництва потребує проведення комплексного аналізу природно-ресурсного потенціалу, структурних змін в економіці, еколого-економічної оцінки довкілля і регіональних особливостей спеціалізації сільського господарства [25, с. 39–40].

Функціонування галузей сільськогосподарського виробництва (рослинництва та тваринництва) з особливим предметом праці біологічного походження – землею, “економічний процес відтворення в сільському господарстві тісно пов’язаний і незмінно переплітається з природним процесом, оскільки розвиток і відтворення рослин та тварин відбувається за біологічними законами” [12,

с. 7], тому проявляються специфічні особливості, які слід ураховувати для успішного вдосконалення галузевої структури виробництва [26, с. 251–258].

Особливості пов'язані з природними умовами: різноманітність природно-кліматичних властивостей окремих територій у межах області, що зумовлюють її поділ на території; склад, структура та якість ґрунту.

Характерною рисою структури сільськогосподарського виробництва Івано-Франківщини є різноманіття природно-кліматичних територій. У сільському господарстві процес виробництва обмежений умовами ландшафтних територій і потребує визначення відповідних напрямів розвитку галузей рослинництва та тваринництва. За типом рельєфу Івано-Франківщина поділяється на рівнинну, передгірську та гірську частини. Вони відрізняються між собою кліматичними, ґрунтовими й економічними умовами, які безпосередньо впливають на формування структури виробництва та розвиток сільського господарства в цілому. З огляду на таке розташування, область має специфічну структуру виробництва сільськогосподарської продукції, властиву тільки для цього регіону. Залежно від природно-економічних особливостей, на різних територіях склався різний виробничий напрям сільського господарства.

В області виділяються три території: Західний Лісостеп (рівнинна територія), до якого належать Галицький, Городенківський, Рогатинський, Снятинський, Тлумацький райони; Передкарпаття (передгірська територія), що охоплює Богородчанський, Долинський, Калуський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Рожнятівський, Тисменицький райони; Карпати (гірська територія), куди входить Верховинський район [21, с. 129]. Кожна із цих територій Івано-Франківської області характеризується різними кліматичними показниками. У Західному Лісостепу сума активних температур вище 10° становить у середньому $2400\text{--}2600^{\circ}$, Передкарпаття має середню багаторічну суму температур $2200\text{--}2500^{\circ}$, у Карпатах за період з температурами вище 10° у середньому накопичується $1600\text{--}2200^{\circ}$, а на висоті понад 1300 м – 1000° [27, с. 20–22].

Річна сума атмосферних опадів на Івано-Франківщині, залежно від висоти над рівнем моря, коливається від 600 до 1500 мм . У Західному Лісостепу та

Передкарпатті ця величина становить 600–800 мм, у Карпатах на висотах понад 1000 мм відповідно 1200–1500 мм [28, с. 14].

Особливістю структури виробництва є склад, структура та якість ґрунту.

Кожна природно-кліматична територія характеризується своєрідним ґрунтовим покривом. Західному Лісостепу притаманні, порівняно з іншими територіями, найбільш родючі ґрунти: темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені. За даними агрохімічних аналізів, найбільший вміст гумусу в орному шарі в чорноземах – 2,5–4,8 % (20–25 см), ступінь насичення основами порівняно високий: 75–90 % у чорноземах і 75 % у темно-сірих ґрунтах; ясно-сірі та сірі опідзолені ґрунти – слабо гумусовані, в орному шарі 1,5–2,0 % гумусу, слабо насичені основами [27, с. 12–13].

Природна територія Передкарпаття розміщена між Лісостепом і Карпатами, характеризується менш родючими ґрунтами: дерново-опідзолені ґрунти – добре гумусовані, вміст гумусу коливається від 2,1 до 3,7 %, ступінь насичення основами – 85 %; дерново-підзолисті та буроземні-підзолисті – мало гумусовані – 2,5–3,0 %, слабо насичені основами [27, с. 15–16]. Ці ґрунти найбільш придатні для вирощування картоплі, льону, озимих зернових, кукурудзи на зелений корм, трави.

Територія Карпат значно відрізняється ґрунтово-рослинним покривом від вище природно-кліматичних територій. Вона характеризується бурими гірсько-лісовими та дерново-буроземними ґрунтами з малим вмістом гумусу – 2,4–3,6 %, мало насичені основами (60–65 %) [27, с. 16–17]. Ці землі придатні для використання в землеробстві під овочеві, кормові й технічні культури, але потребують осушення з подальшим регулюванням водного режиму [27, с. 16–17].

Якість ґрунтів теж суттєво відрізняється на різних природно-кліматичних територіях. У районах зони Західного Лісостепу бонітет ґрунтів найвищий у Городенківському – 49,6 бала, у Рогатинському – 36, у Тлумацькому – 40,9. На території Передкарпаття ґрунти характеризуються дещо нижчою якістю, їх бальна оцінка в Тисменицькому районі складає 30,3, у Косівському – 28,4 і Рожнятівському – 26,8 бала. Найнижча якість ґрунтів у Карпатах – 13,3 бала

[21, с. 132]. Земля на різних територіях області має різну оціночну вартість. Гектар сільськогосподарських угідь у районах Західного Лісостепу в середньому коштує 9574,2 грн., у Передкарпатті – 4450,8 грн., у Карпатах – 3379,3 грн. [29, с. 1].

На формування і розвиток галузевої структури виробництва, крім природно-кліматичних умов, також впливають особливості, пов'язані з організаційно-економічними змінами в аграрному секторі. Вони полягають у: створенні підприємств різних форм власності й господарювання та зміні організаційно-правових структур; зміні напрямів спеціалізації в господарствах аграрного сектора; зміні структури сільськогосподарських угідь; диверсифікації виробництва; рівні забезпеченості та використанні сільськогосподарської техніки.

Характерною особливістю структури виробництва області є створення підприємств різних форм власності й господарювання, а також зміни організаційно-правових структур.

Унаслідок проведення аграрної реформи, колективні сільськогосподарські підприємства реорганізовано в нові організаційно-правові структури. Безумовно такі зміни знайшли своє відображення в багатьох сегментах функціонування організаційних структур, у тому числі й у галузевій структурі виробництва.

У цілому в агропромисловому комплексі зайнято понад 140 тис. чол., з них 123000 – в особистих селянських господарствах, які виробляють основну частку валової продукції – близько 80,0 % у 2008 р. проти 20,0 %, що отримується в агроформуваннях. Для порівняння, у 1990 р. ці показники були майже однаковими й становили, відповідно, 54,1 % та 45,9 %.

Упродовж останніх років склалася тенденція зосередження виробництва валової продукції сільського господарства в особистих селянських господарствах. Їм належить провідна роль у формуванні ринку основних видів аграрної продукції (овочі, фрукти, м'ясо, молоко тощо) і, відповідно, втрачаються позиції агроформувань. Збільшення питомої ваги виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення в загальному її обсязі пояснюється та-

кими причинами: збільшенням земельних наділів у господарствах населення. Якщо в 1990 р. їх частка в користуванні сільськогосподарськими угіддями становила 32,0 %, то у 2008 р. – близько 85,0 %; скороченням обсягів виробництва аграрними підприємствами.

На пореформеному етапі розвитку сільського господарства області основними виробниками продукції залишаються господарства населення. Аналогічна ситуація у всіх інших регіонах [30, с. 21; 31, с. 43; 32, с. 293; 33, с. 101] і в країні загалом [34, с. 231]. Однак ефективність виробництва продукції в господарствах населення не може бути вищою, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Вони хоч і виробляють більше продукції з розрахунку на одиницю земельної площі, але це є наслідком не їх високої ефективності, а критичного стану переважної більшості сільськогосподарських підприємств. Водночас господарства населення не повинні протиставлятися агроформуванням і не можуть бути пріоритетною формою господарювання, вони мають зайняти свою нішу на продовольчому ринку [35, с. 367].

У середньостроковій перспективі основними виробниками сільськогосподарської продукції все ще будуть господарства населення, але водночас зростатиме роль агроформувань [36, с. 271].

Учені-економісти висловлюють різні думки щодо існування та розвитку господарств населення. Дехто з них вважає цю форму господарювання перспективною, інші переконані в протилежному.

І все ж таки потрібно погодитися з думкою дослідників, які вважають неперспективним існування дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва [37, с. 69; 38, с. 30]. Проте в сучасній нестабільній економічній ситуації вона є важливим засобом для виживання [39]. Метою виробництва господарств населення, у першу чергу, є самозабезпечення, а вже на другому місці – продаж на ринку.

Крім того, забезпечити випуск валової продукції в обсягах рівня 1990 р. не вдається, оскільки особисті селянські господарства не в змозі виробляти її в такій кількості, як аграрні підприємства.

Зміна напрямів спеціалізації в господарствах аграрного сектора. Унаслідок проведення реформування в аграрному секторі, відбулися радикальні зміни, які приводять до перепрофілювання спеціалізації підприємств. Перехід до ринкової економіки значно впливає на спеціалізацію сільськогосподарського виробництва, а це у свою чергу, на діяльність агроформувань. Економічний стан підприємств і регіонів значною, а інколи вирішальною мірою залежить від вибору галузей сільського господарства та їх поєднання, тобто від спеціалізації виробництва [4, с. 535].

Під впливом зміни кон'юнктури ринку в сільськогосподарських підприємств виникає потреба зміни галузевої структури виробництва, розвитку одних галузей і згортання виробництва продукції в інших. Однак за будь-яких обставин, удосконалення структури виробництва не повинно залишитися поза увагою. Для того, щоб покращити цей процес, необхідно вивчити тенденції попиту та пропозиції на сільськогосподарську продукцію в ринкових умовах, зробити підбір таких галузей рослинництва та тваринництва, з урахуванням стратегічних інтересів підприємства, продукція яких користується попитом на ринку та забезпечує найвищу прибутковість підприємству в конкретних умовах. Якщо за планово-централізованої економіки галузева структура та напрям спеціалізації визначалися розробленими планами, то нині кожне підприємство керується вільним вибором галузей і напрямів спеціалізації.

Перехід до ринкової економіки зумовив переорієнтацію діяльності суб'єктів господарювання та реформування великих сільськогосподарських підприємств у дрібні багатогалузеві формування.

Прийнято вважати, що підприємство є багатогалузевим, коли коефіцієнт товарного зосередження виробництва не перевищує 0,20; зі слабким рівнем спеціалізації – 0,21–0,30; із середнім – 0,31–0,40; вищим від середнього – 0,41–0,50; високим – 0,51–0,60 і глибоким – понад 0,60 [4, с. 542].

Зміна структури сільськогосподарських угідь. У зв'язку з роздержавленням земель, зміною землевласників, форм господарювання та галузевої структури виробництва, значних змін зазнала структура сільськогосподарських угідь.

Якщо в 1990 р. загальна земельна площа сільськогосподарських земель у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств і громадян становила 516,9 тис. га, то у 2008 р. – 514,4 тис. га, відповідно сільськогосподарські угіддя – 497,9 тис. га та 489,7 тис. га, у тому числі рілля – 400,1 тис. га та 364,5 тис. га, сіножаті та пасовища – 83,6 тис. га та 92,8 тис. га. Така ситуація пояснюється тим, що в 1990 р. питома вага валової продукції рослинництва займала 43,4 % і частка ріллі становила 80,4 %, у 2008 р. зазначена галузь займала 36,9 %, а рілля – 74,4 %.

У той час відбувається збільшення в галузевій структурі виробництва частки тваринництва. Так, у 1990 р. вона становила 56,6 % та 63,1 % у 2008 р., а це, у свою чергу, привело до збільшення питомої ваги сіножатей і пасовищ у структурі сільськогосподарських угідь від 16,8 % до 19,0 %. Очевидно, що в такій ситуації спрацьовує звичайна закономірність – із зменшенням у галузевій структурі виробництва частки рослинництва зменшується питома вага у структурі сільськогосподарських угідь – ріллі, і навпаки. Така ж ситуація відносно тваринництва та сіножатей і пасовищ.

У результаті земельної реформи відбувся значний перерозподіл угідь між власниками та землекористувачами. В Івано-Франківській області загальна земельна площа сільськогосподарських підприємств скоротилася з 353,6 тис. га в 1990 р. до 96,5 тис. га у 2008 р. (73 %), у той час у користуванні та володінні господарств населення спостерігається збільшення з 163,4 тис. га (1990 р.) до 417,9 тис. га (2008 р.).

У зв'язку з роздержавленням і приватизацією земель, реструктуризацією сільськогосподарських підприємств і створенням нових організаційно-правових форм, скоротилася площа земельних угідь у державній власності й збільшилася в приватній власності громадян.

Крім того, зазнало змін і співвідношення в структурі сільськогосподарських угідь як в агроформуваннях, так і в господарствах населення. Господарства населення збільшили обсяги виробництва продукції рослинництва на 17,0 % при збільшенні ріллі в 3 рази та продукції тваринництва на 8,0 % при одночас-

ному збільшенні площ сіножатей і пасовищ у 3,3 раза. Зменшення в агроформуваннях рослинництва в 5 разів спричинило скорочення площі ріллі на 75,0 % та виробництва продукції тваринництва на 53,0 % при зменшенні сіножатей і пасовищ на 90,0 %. Таким чином, між структурою сільськогосподарських угідь і галузевою структурою виробництва існує взаємозв'язок.

В агроформуваннях відбулося урізноманітнення видів виробництва. Причиною цього є нестабільні умови функціонування в конкурентному середовищі та прояви кризових явищ. Нестабільність, у свою чергу, зумовлює необхідність кожного господарюючого суб'єкта постійно вишукувати напрями підвищення ефективності своєї діяльності, одним з яких є диверсифікація виробництва [40, с. 16].

Диверсифікація являє собою розширення форм діяльності, видів продукції, фінансових інструментів з метою мінімізації господарських ризиків, а також є способом виживання підприємств у сучасних ринкових умовах, дозволяє повніше використати наявний ресурсний потенціал, знизити сезонність у сільськогосподарському виробництві та створює додаткові джерела доходів [41, с. 179; 42, с. 500; 43, с. 182–183; 44, с. 7]. Диверсифікація виробництва визначається формою організації виробництва на підприємстві й характеризується розвитком нових галузей виробництва з метою ефективного функціонування суб'єкта господарювання. Доки ситуація на підприємстві стабільна й підприємство отримує прибуток, необхідності в проведенні диверсифікації немає. У протилежному разі правильним для підприємства буде здійснення диверсифікаційних процесів у галузь більш перспективну й економічно вигідну. Упровадження диверсифікаційних процесів в агроформуваннях безпосередньо приводить до змін у галузевій структурі виробництва: згорання одних галузей, запровадження та розвиток інших.

Позитивними економічними результатами диверсифікації є:

- зменшення ризику й отримання стабільного прибутку – утрати прибутку в одних галузях можуть бути компенсовані за рахунок інших галузей;

- зменшення сезонності виробництва – розвиток галузей рослинництва зумовлює перерви та нерівномірність у процесі виробництва продукції, використанні робочої сили, отриманні постійного доходу, тому доцільно було б розвивати одночасно й галузі тваринництва, щоб протягом року найрівномірніше використовувати робочу силу та матеріальні ресурси, що сприяло б отриманню постійних доходів;

- збільшення робочих місць – запровадження диверсифікаційних процесів, розвиток нових галузей приводить до розширення розмірів діяльності агроформування і цим самим забезпечує залучення додаткової робочої сили, зменшуючи рівень безробіття;

- підприємство з диверсифікаційним виробництвом відзначається вищою економічною стійкістю [4, с. 584].

Отже, одним із шляхів стабілізації фінансового стану підприємства є впровадження диверсифікаційних змін. Диверсифікаційні процеси стосуються і структури виробництва в особистих селянських господарствах. На пореформеному етапі селяни почали вирощувати на присадибних ділянках культури, які до цього часу тут не культивувалися. Це, перш за все, зернові та цукрові буряки. Напрями здійснення диверсифікаційних процесів здійснюються відповідно до можливостей агроформувань і стратегічних цілей керівництва.

Рівень забезпеченості та використання сільськогосподарської техніки. Кількість і якість сільськогосподарської продукції до певної міри залежить від своєчасності виконання виробничих процесів і робіт. Тому забезпеченість технікою і вискоєфективне її використання мають важливе значення. За їх допомогою виконуються механізовані роботи в галузях рослинництва та тваринництва [45, с. 13].

У зв'язку з проведенням аграрної реформи в сільському господарстві, відбулися зміни організаційно-правових структур, виникли підприємства різних форм власності й господарювання. Проте рівень їх техніко-технологічної оснащеності знизився, що призвело до спаду виробництва продукції в сільськогос-

подарських підприємствах. Значно погіршилося матеріально-технічне оснащення сільського господарства.

Рівень техніко-технологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва впливає на його розвиток і галузеву структуру. Упровадження та вдосконалення потужної нової техніки й технології сприяє ефективнішому господарюванню, підвищенню продуктивності праці.

В Івано-Франківській області спостерігається практично однаковий кількісний рівень матеріально-технічної забезпеченості в межах природно-кліматичних територій. Регіональні відмінності природно-кліматичних умов, розміщення виробництва сільськогосподарських культур та ряд інших факторів вимагають застосування на кожній території іншої системи машин, яка повинна комплектуватися відповідно до технологічних потреб місцевих сільськогосподарських товаровиробників.

Низька платоспроможність організаційно-правових структур спричинила значний спад технічної оснащеності устаткуванням. Цим зумовлено несвоєчасне виконання технологічних процесів, а також незадовільні кінцеві результати діяльності. Через відсутність коштів на закупівлю запасних частин, не проводяться відповідні ремонти, а це, у свою чергу, приводить до функціональної неготовності техніки.

1.3. Удосконалення галузевої структури виробництва як передумова й фактор ефективного розвитку аграрного підприємництва

Період реформувань кардинально змінив ситуацію в аграрній сфері. Роздержавлення, приватизація та паювання землі й майна на селі, перетворення колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) в організаційно-правові структури нових ринково адаптованих типів, розвиток орендних відносин та інші, пов'язані із цими, процеси створили нові правові, економічні та соціальні умови розвитку аграрного сектора.

Передача державою більшості сільськогосподарських земель у приватну власність селянам є важливою передумовою налагодження ефективно функціонуючого аграрного бізнесу. При цьому вагому роль повинна відігравати також держава, надаючи економічну, правову та соціальну підтримку галузі [46, с. 5; 47, с. 3–9; 48, с. 148–155; 49, с. 26–29, 50, с. 693–696].

Економісти-аграрники В.Г. Андрійчук, М.В. Зубець та В.В. Юрчишин пріоритетною метою аграрної політики вважають забезпечення продовольчої безпеки країни й кардинальне поліпшення соціальних умов для сільського населення, а її завданням без виконання якого не досягти згаданої вище мети, – утвердження високої конкурентоспроможності продукції вітчизняного сільського господарства й продовольства на внутрішньому та зовнішньому аграрних ринках [51, с. 81]. Для досягнення цієї мети важливим є обґрунтувати оптимальну структуру виробництва сільськогосподарської продукції [52, с. 76; 53, с. 17; 54, с. 14; 55, с. 96].

Водночас слід відмітити необхідність вирішення зазначеного питання, оскільки будь-які зміни у співвідношенні галузей і підгалузей аграрної сфери спричиняють потребу в дообладнанні чи переобладнанні існуючої виробничої бази, у тому числі матеріально-технічної, що є досить дорогим. Сьогодні, коли нові сільськогосподарські підприємства тільки почали розвиватися, покращувати результати своєї діяльності та формувати машинно-тракторний парк, потрібно запропонувати вдосконалену структуру виробничого процесу відповідно до природно-кліматичних і соціальних умов, щоб процес техніко-технологічного переоснащення давав у майбутньому якомога більшу віддачу.

Дослідження динаміки структури виробництва продукції на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області в історичному контексті (починаючи з 1980 року до сучасного періоду) дає змогу визначити три основні етапи таких змін [56, с. 98–101].

Перший етап охоплює період з 1981 до 1990 рр. і відображає стабільне переважання в структурі виробництва колгоспів і радгоспів продукції тваринництва. Таке явище показує також тенденції попереднього (до 1980 р.) досвіду

господарювання, що склався під впливом двох найважливіших факторів: вказівок центральних органів управління тодішньої системи та природних умов місцевості. Цей період у розвитку аграрної сфери та села характеризується такими основними процесами: збільшується обсяг виробництва валової продукції та кількість діючих сільськогосподарських підприємств при практично незмінному рівні їх рентабельності (близько 25 %) [57, с. 9, 93, 97, 98].

Упродовж 1981–1990 рр. зросли продуктивність праці, фондівіддача та землевіддача. Проте даний етап не можна однозначно визначити як “показний”, оскільки ріст основних економічних показників відбувався за рахунок екстенсивного типу розвитку галузі, тобто шляхом збільшення кількості залучених ресурсів у виробничий процес. Крім того, за результатами дослідження, проведеного М.М. Турчанко, встановлено, що співвідношення між тваринництвом і рослинництвом у великих аграрних господарствах у 1980–1990 рр. рідко було оптимальним [58, с. 23].

Другий етап тривалістю майже десять років (1991–2000) характеризується значним зниженням показників виробництва сільськогосподарської продукції з поступовим збільшенням питомої ваги продукції рослинництва в загальному обсязі валового виробництва в агроформуваннях. У 2000 р. такий показник досяг 66,7 %. Відповідно впродовж зазначеного періоду частка продукції тваринництва зменшилася на 30 %.

Такі кардинальні зміни пов’язані, передусім, з тим, що хронологічно аналізований етап співпадає з активними реформуваннями в галузі, а саме: приватизацією та перетворенням КСП в агроформування нового типу, паюванням майна та землі, тобто зі зміною відносин власності на селі, а також виданням Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” (1994) [59]. У таких умовах невизначеності та нестабільності сільськогосподарські підприємства переорієнтувалися на виробництво менш трудомістких видів продукції, намагаючись, таким чином, покращити своє становище.

Проте складні економічні умови, пов'язані з переходом до ринкових відносин, зтяжна загальноекономічна криза та недосконалість в процесах реформування призвели до погіршення ситуації в аграрній сфері [60, с. 3-4]. Рівень рентабельності на сільськогосподарських підприємствах знизився до 11,6 % у 1995 р., (- 13,6 %) у 1996 р., та (- 35,6 %) у 1999 р., майже третина господарюючих суб'єктів функціонували збитково. Незважаючи на такі негативні аспекти, слід відмітити, що зі стратегічного підходу до аналізу, цей етап був важливим, переломним між двома різновекторними епохами укладів господарювання.

Третій етап, що почався у 2001 р. і триває донині, характеризується певними позитивними змінами та стабілізацією ситуації в аграрній сфері. Хронологічно цей період настає після видання Президентом України Указу "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" (1999 р.) [61], яким визначено фундаментальні засади подальшого реформування сільського господарства. У результаті виконання цього указу закінчено перетворення КСП в агроформування нових організаційно-правових типів і паювання на селі.

Упродовж аналізованого етапу становище сільськогосподарських підприємств стабілізувалося та дещо покращилося. Важливим також є те, що в сучасних умовах керівництво нових ринково-підприємницьких агроформувань, оцінивши нещодавні зміни в структурі виробництва (протягом другого етапу), їх невідповідність до природно-кліматичних умов регіону Карпат, здійснює поступову переорієнтацію на розвиток тваринництва.

Частка виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах зменшилась із 62,6 % у 2000 р. до 25,7 % у 2006 р. Без сумніву, таке вдосконалення структури виробництва поряд з іншими важливими чинниками: розвитком і впровадженням нових технологій, стабілізацією загальноекономічного стану в країні, реалізацією приватновласницького інтересу сприяло покращенню ситуації в аграрній сфері. Збільшився обсяг виробництва валової продукції та рентабельності діяльності агроформувань.

Процес удосконалення структури виробництва матиме найвищу практичну результативність тоді, коли його розглядатимуть з погляду системності. Тільки системний підхід до дослідження певного явища здатний забезпечити очікуваний результат [62, с. 4–8]. Тому на цьому етапі розвитку аграрного сектора процес оптимізації галузевого співвідношення слід розглядати як складову поглиблення спеціалізації та інтенсифікації виробництва. Без спеціалізації неможливо перевести сільське господарство на інтенсивний шлях розвитку, запровадити новітні технології в усіх його галузях, досягти високої рентабельності діяльності, розв'язати продовольчу проблему й тим самим забезпечити соціально-економічний розвиток села.

Спеціалізація, удосконалення галузевої структури й інтенсифікація є тісно взаємопов'язаними процесами, які тільки в сукупній взаємодії здатні забезпечити ріст ефективності виробництва. Так, лише за умови глибокої спеціалізації та оптимальної структури виробництва в господарствах можна досягти інтенсивного їх розвитку.

Спеціалізація, у свою чергу, сприяє підвищенню концентрації, тобто укрупненню виробництва, зосередженню ресурсів у великих розмірах у певних підприємствах при одночасному зменшенні їх кількості в інших [63, с. 15; 64, с. 212].

Після роздрібнення колишніх сільськогосподарських підприємств концентрація на сучасному етапі виглядає як повернення до минулого, але вже на зовсім нових, якісно вищих засадах стосовно відносин власності й економічних інтересів господарів-власників на селі.

Концентрація сільськогосподарського виробництва забезпечить збільшення можливостей підприємств щодо впровадження прогресивних технологій, здійснення технічного оновлення, налагодження сталих зв'язків з іншими галузями АПК і найголовніше, випуску високоякісної продукції.

Процес концентрації, будучи різновекторним стосовно властивих йому переваг, має певну межу, тобто визначену міру прибуткового зростання капіталу, розміру й обсягу виробництва на сільськогосподарських підприємствах.

Проблему раціоналізації розмірів агроформувань обґрунтовують учені-аграрники В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, В.П. Ситник, П.Т. Саблук, О.М. Онищенко, П.К. Канінський [65; 66; 67; 68; 69].

Удосконалення структури виробництва є багатоаспектним процесом, який, окрім визначення конкретних заходів й дій, передбачає складну організаційно-методичну систему, елементи якої в найзагальніших рисах відображають послідовність здійснення оптимізації структури виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (рис. 1.3).

Дана схема (рис. 1.3) включає три основні етапи: обґрунтування цільових орієнтирів; розробку й реалізацію конкретних заходів задля досягнення поставленої мети; оцінку отриманого результату.

Перший етап досліджуваного процесу є одним із найважливіших, оскільки від правильності та доцільності постановки цільових орієнтирів залежать подальший напрям і обсяг діяльності.

Основною кінцевою метою вдосконалення структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах є оптимізація співвідношення галузей та підгалузей аграрного виробництва, що сприятиме забезпеченню соціально-економічного розвитку сільської території. При цьому визначення мети не є завершеним етапом, оскільки в процесі практичної діяльності щодо її досягнення виникатимуть певні проблеми, неузгодженості, потреби й тоді поставлена мета може коригуватися [70, с. 48]. У межах такої загальної мети послідовно повинні ставитися більш деталізовані завдання. У свою чергу, поставлена нами мета є забезпечуючим елементом більш загальних (на державному чи регіональному рівні) цілей розвитку сільського господарства. Суть останньої полягає у створенні сучасного конкурентоспроможного агропромислового комплексу, який характеризується визначеними критеріями розвитку [71, с. 17].

Рис. 1.3. Схема організації процесу вдосконалення структури виробництва

Джерело: власні дослідження.

Важливим кроком для досягнення поставленої мети є обґрунтування стратегії – розрахованої на перспективу системи заходів, що забезпечує досягнення конкретних накреслених цілей [72, с. 11]. У процесі дослідження стратегія, як і мета, може уточнюватися, проте в найзагальніших рисах її суть у цьому випадку полягатиме у визначенні напрямів, спрямованих на оптимізацію структури виробництва на основі паритету соціальних, економічних, екологічних та інших основних цілей загальнодержавного розвитку. Учені-аграрники І.Ф. Баланюк, П.І. Гайдуцький, М.В. Зубець, І.І. Лукінов, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, А.М. Стельмашук, В.В. Юрчишин, виокремлюючи певні ключові елементи стратегії розвитку аграрного сектора, в основному наголошують на забезпеченні продовольчої безпеки та поліпшенні умов життя селянства [69; 73; 74; 75; 76; 77]. Кожен із цих науковців, зважаючи на визначальну роль сільського господарства в житті людини, більшою чи меншою мірою пов'язує стратегію розвитку АПК з удосконаленням певних параметрів аграрного виробництва.

Для реалізації визначеної стратегії розвитку досліджуваного процесу, її деталізації обґрунтовують тактику, що передбачає розробку конкретної системи заходів та механізмів. Формування тактики являє собою окреслення способів і засобів досягнення поставлених цілей на найближчу перспективу, тобто побудову лінії поведінки суб'єкта господарювання на сучасному етапі його функціонування. На цьому етапі відбувається конкретизація та систематизація плану дій та термінів обсягів їх виконання, що передбачено стратегією розвитку.

Основними тактичними заходами в цьому випадку повинні бути такі:

- налагодження екологічно чистого виробництва продукції в обсягах, що відповідають наявним потребам з боку споживачів;
- формування сучасної виробничої бази;
- підвищення ефективності виробництва та ресурсовіддачі шляхом оптимізації галузевої структури виробництва.

Обґрунтування тактики, стратегії та мети, які тісно пов'язані між собою елементами процесу, формування цільових орієнтирів є чітко врегульованою сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників.

Основними такими регулюючими факторами є:

- нормативно-правова база країни та державна політика стосовно АПК;
- потреби населення;
- науково-технічний прогрес;
- потенційні можливості підприємств.

Перші три чинники є зовнішніми щодо певного агроформування, а останній фактор – внутрішній і відображає індивідуальну спроможність кожного господарства зокрема.

Наступним важливим кроком процесу вдосконалення структури виробництва сільськогосподарських підприємств є реалізація конкретних заходів з метою досягнення поставлених цілей. На цьому етапі розробляються певні напрями, методи та засоби, які втілюються в практичну діяльність господарства. Тобто, перш за все, проводиться комплексний аналіз тенденцій структурних і кількісних змін у виробництві продукції в агроформуваннях області, який передбачає не тільки визначення характеру динаміки, але й дослідження факторів і причин змін, що склалися впродовж останніх років функціонування аграрного сектора.

На цій основі потрібно виокремити основні проблемні аспекти, що є перепонами на шляху забезпечення ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств. Системний аналіз сучасного стану формування галузевої структури виробництва та невикористаних резервів сприятиме розробці цілісної системи заходів, які пов'язані з вирішенням існуючих проблем та якісним поліпшенням ситуації. Така система передбачає розробку напрямів, спрямованих на оптимізацію виробничої структури в розрізі соціальних, економічних і природних аспектів. Запорукою результативності розробленої системи заходів є чітка й контрольована їх реалізація з урахуванням усіх забезпечуючих чинників, ймовірних ризиків і відхилень від визначеного плану дій.

У процесі дослідження будь-якого економічного явища (як і в зазначеному випадку) ставиться, як правило, кінцева мета, що передбачає досягнення максимального ефекту (результату). Очевидно, що таким “максимумом” не може бути так звана “досконала” структура виробництва, а тільки найбільш імовірно наближення до неї.

Організація досконалої структури сільськогосподарського виробництва, у свою чергу, можлива тільки в ході теоретичного моделювання, де всі інші взаємопов’язані із цим процеси та явища чітко відповідають установленим параметрам, знаходяться в наперед визначених зв’язках і формах. Проте на практиці досягнення такого результату є досить проблематичним, оскільки часто певні явища в економіці, зазнаючи впливу зовнішніх факторів, змінюють свою внутрішню будову та напрями розвитку. Тобто аналогічно як неможливе існування “чистої” (досконалої) ринкової конкуренції чи налагодження досконалого цінового механізму на сільськогосподарському ринку в сучасних умовах, так і неможливою є організація досконалої структури виробництва в аграрному секторі.

Виходячи з вищеописаного, з метою забезпечення отримання високоочікуваного результату, необхідно визначити систему критеріїв досконалості структури виробництва, тобто сукупність “ознак, на основі яких здійснюється оцінка, визначення чи класифікація явища” [78, с. 268].

В основу побудови критеріїв ступеня досконалості структури виробництва на сільськогосподарських підприємствах покладено множинність визначених цілей, тому система містить багато критеріїв.

Основними критеріями є:

- економічний, що передбачає оцінку рівня впливу вдосконалення співвідношення галузей на показники економічної діяльності суб’єкта підприємництва (рентабельність функціонування, ефективність виробництва тощо);
- соціальний критерій визначає сукупність впливу досліджуваного явища на поліпшення соціальної ситуації на селі (забезпечення зайнятості, росту заробітної плати сільськогосподарських працівників та ін.);

- екологічний, який передбачає оцінку тісноти взаємозв'язку між оптимізацією структури виробництва та тенденціями змін у процесах природно-ресурсного відтворення;

- організаційно-технічний критерій визначає рівень досконалості співвідносності аграрних галузей з точки зору організаційних аспектів, зокрема, ступінь упровадження новітніх технологій на підприємствах, розвиток підприємства в АПК та організацію виробничих процесів у цілому.

Отже, досліджуваний процес і його результат (оптимізована структура виробництва) оцінюються з огляду на відповідність цим критеріям. Кожен з визначених вище критеріїв має свої підсистеми ознак, що деталізують більш загальні. Запропонована система функціонує за допомогою сукупності показників, що забезпечують математичне числове вираження ступеня досконалості структури виробництва.

Унаслідок здійснення таких дій отримуємо певний результат (проміжний чи кінцевий), який порівнюємо з очікуваним відповідно до визначеної раніше мети, стратегії та тактики діяльності агроформування.

Запропонований механізм організації процесу оптимізації галузевої структури виробництва повинен реалізовуватися безпосередньо в сільськогосподарських підприємствах. Сукупність цільових орієнтирів такого процесу визначається управлінським персоналом господарства. Розробка й реалізація конкретних заходів для досягнення поставленої мети є результатом спільних дій як працівників і менеджерів на виробництві, групи економістів-плановиків, так і менеджерів вищого порядку. Останній етап – оцінка отриманого результату – є в компетенції працівників планово-економічного відділу.

Для фінансування таких розробок на сільськогосподарських підприємствах повинен бути створений фонд інноваційного розвитку виробництва. Відрахування у фонд передбачається здійснювати за рахунок розподілу частини отриманого прибутку.

Удосконалення виробничої структури може бути раціонально організоване та реалізоване за умови врахування наукових досягнень у цій сфері. Важли-

вим у процесі вирішення поставленої наукової проблеми є обґрунтування методологічних підходів такого дослідження.

Методологія агроекономічних досліджень – це “система принципів, положень, методів і моделей аналізу або прогнозування розвитку економічних процесів і об’єктів агропромислового комплексу, сільського господарства, сільської місцевості” [79, с. 7].

Ураховуючи особливості сучасного етапу розвитку сільськогосподарських підприємств, виділено основні науково-методологічні підходи до забезпечення вдосконалення структури виробництва: вибір галузевої структури підприємства як організаційної основи його започаткування і всього подальшого функціонування; галузево-структурну побудову сільськогосподарських підприємств з урахуванням динаміки їх розвитку; дотримання принципу різноманітності; зміни в галузевій структурі; розробку галузевої структури як системоутворюючого чинника; соціальну сутність галузевої структури та її цільове призначення; визначення відповідальності керівника чи власника підприємства та його кваліфікаційного рівня [80, с. 75–76].

У переважній більшості випадків вибір галузевої структури підприємства є організаційною основою його започаткування і всього його подальшого функціонування. Незалежно від цільового призначення підприємства одне з перших запитань, яке ставить перед собою його засновник (фундатор), так чи інакше стосується вибору напрямів його діяльності: галузей, які планується розвивати, їх співвідношення, визначення тих, які матимуть основне виробниче соціально-економічне навантаження, і тих, яким належатиме допоміжна, підтримуюча функція. При цьому в багатьох випадках розробка цих та інших питань може підводити до рішень, які не входили в початковий задум створення підприємства та зумовлюють вибір досконалішої галузевої структури.

Сполучення галузевих утворень повинно бути раціональним, а впорядкування всієї системи їх складових і кожної з них окремо має відповідати вимогам внутрішньої збалансованості [58, с. 22].

Це характерно не лише для початкового етапу формування підприємства, але й для його подальшого функціонування, коли з різних причин виникають проблеми реформування, розвитку в ньому нових галузей чи, навпаки, відмови від деяких напрямів діяльності, створення на його основі принципово нового агроформування. Подібні явища досить часто спостерігались у процесі перетворення колективних та інших недержавних підприємств у виробничо-господарські структури ринково-підприємницького типу.

Побудову галузевої структури сільськогосподарських підприємств слід розглядати з урахуванням динаміки їх розвитку. Першоосновою цього процесу є соціальний характер організації життєдіяльності агроформувань. На практиці це означає об'єктивне внутрішнє тяжіння підприємства (в особі його колективу й керівництва) до поступального вдосконалення. Воно включає в себе можливість (доцільність) відповідних змін у галузевій структурі від нижчого рівня до вищого.

Тобто динамічні процеси економічного розвитку, що ґрунтуються на об'єктивній необхідності поступу, повинні охоплювати також зміни в галузевій структурі виробництва. Вони неминучі, незалежно від того, у яких напрямках і формах здійснюються, тому відбувалися в усі попередні періоди розвитку сільського господарства, стосувалися колгоспів і колективних сільськогосподарських підприємств, а також спостерігаються в новостворених агроформуваннях. Більше того, вони властиві не лише підприємствам, а й особистим господарствам населення, у багатьох з яких відбуваються певні зміни в співвідношенні якщо не галузей у їх широкому розумінні, то принаймні у перепрофілюванні господарювання, наприклад, припинення вирощування в особистих господарствах деяких видів культур чи тварин або зменшення їх площі, чисельності поголів'я тощо.

Отже, динамічні перетворення в сільському господарстві впливають на його галузеву структуру. Як підтверджує практика, це – віковичний процес, який засвідчує властиве селянству прагнення до ефективнішого використання землі та вдосконалення виробництва. Це означає, що аграрна й земельна рефо-

рми відкрили ширший простір для прогресивніших форм господарювання. Наразі недостатньо даних для широких узагальнень, проте позитивна спрямованість згаданих процесів стає все більш очевидною. Це підтверджує практика сільськогосподарських підприємств, фермерських і особистих господарств, мешканців Івано-Франківщини.

При визначенні галузевої структури сільського господарства та його окремих підприємств доцільно дотримуватися принципу різноманітності. Він базується на положенні про диференційований підхід до вирішення тих чи інших проблем за єдиним зразком, шаблоном. Різноманітність умов, у яких функціонують підприємства, різний рівень їх соціально-економічного розвитку, погляди керівників на його перспективи та інші обставини зумовлюють своєрідність, нестандартність прийнятих рішень, у тому числі на засадах варіантності, як шляхом удосконалення, так і змін, які набувають масштабного характеру. Маємо на увазі не протиставлення цих варіантів, а винятково вибір найдоречнішого в конкретних умовах. Найчастіше відбувається поступове вдосконалення, яке не зачіпає глибинних процесів і не розпорошує діючу галузеву структуру.

З огляду на те, що та чи інша трансформація певної структури є постійним або періодичним явищем, вона відбувається переважно шляхом удосконалення. Постає завдання не радикалізувати структуру, не зачіпати її глибинну сутність, а вдосконалити те, що вже діє певний час і до якогось моменту виправдовувало своє цільове призначення, проте на певному етапі виникла необхідність його часткового поліпшення. Така корекція, як правило, малопомітна й не ускладнює процес удосконалення. Хоч за певних обставин може забезпечити помітні якісні зміни галузевої структури і, до певної міри, вплинути на характер виробництва та його соціально-економічну результативність.

Водночас періодично трапляються ситуації, за яких виникає необхідність змін у галузевій структурі, що роблять її істотно відмінною від тієї, на базі якої відбувається формування. У таких випадках доцільніше вести мову не про вдосконалення, а про розвиток галузевої структури. Він поширений при перетво-

ренні колективних сільськогосподарських підприємств в агроформування інших типів. Такий детальний розгляд різниці між категоріями “вдосконалення” і “розвиток” не означає їх протиставлення. Навпаки, обидві мають однакове право на застосування при аналізі динаміки галузевих структур і, у цьому випадку, лише відтінюють глибину відповідних процесів.

Ще одне варіантне рішення галузевої структури сільськогосподарських підприємств може проявитися в змінах кількісного співвідношення різних галузей. В одних випадках вона може не набагато відрізнятись від попереднього варіанта, в інших, навпаки, різниця може виявитися великою, аж до втрати деякими сільськогосподарськими підприємствами добре розвинених галузей. В Івано-Франківській області це яскраво виявилось у вівчарстві, яке як галузь майже повністю зникло в деяких районах Карпат [21, с. 164]. Очевидно, що варіанти вдосконалення (розвитку) галузевих структур можуть істотно відрізнятись. Проте всі вони мали, мають і матимуть право на практичний прояв. У процесі розвитку буде зрозумілим, у яких напрямках і якими темпами відбуватимуться зміни в галузевій структурі сільськогосподарських підприємств.

Обираючи шлях удосконалення (розвитку) галузевої структури сільськогосподарського підприємства, слід усвідомлювати, що він вплине й на інші зміни, у тому числі, на структуру продукції, матеріально-технологічні ресурси тощо. Такі явища потрібно розглядати не лише з організаційних, а й методологічних позицій. Адже при всій специфічності та самодостатності зміни галузевої структури так чи інакше впливають на характер функціонування підприємства як соціально-економічної системи. Це дає підставу розглядати галузеву структуру як системоутворюючий чинник, що являє собою цілісне явище.

Ще однією методологічною основою вдосконалення галузевої структури сільськогосподарських підприємств є їх соціальна сутність і цільове призначення. Як і будь-яка інша складова соціально-економічного розвитку, зміни в галузевій структурі повинні підпорядковуватися насамперед інтересам осіб, зайнятих у цьому підприємстві. Тому зміни в галузевій структурі мають здійснюватись у напрямі створення нових робочих місць, підвищення зарплати, зміц-

нення соціальної інфраструктури тощо. Недотримання цих вимог спричинило надзвичайно великі соціальні втрати в процесі здійснення аграрної реформи. Їх подолання важке, складне, тривале й передбачає великі фінансові та матеріальні витрати.

Важливим аспектом удосконалення галузевої структури є визначення відповідальності керівника чи власника сільськогосподарського підприємства та його кваліфікаційний рівень. Сьогодні в сільському господарстві важливе місце посідає проблема зміцнення керівного складу агроформувань [81, с. 115–119; 82, с. 331]. На нього покладено обов'язок всебічної підготовки до змін у галузевій структурі та їх проведення на високому соціальному, організаційному й економічному рівні [83, с. 22]. Адже саме керівник повинен сформувати й очолити колектив, забезпечити безперервний процес виробництва, тобто організувати чітко впорядковану систему, у якій кожен елемент буде виконувати покладені на нього функції для досягнення підприємством високих фінансових результатів. Для цього потрібен достатній досвід й відповідний рівень кваліфікації, адже краще діють виробничо-господарські структури різних типів, очолювані достатньо кваліфікованими керівниками [84, с. 108].

Застосування сукупності різних методів дозволяє провести системний, глибокий і всесторонній аналіз, запропонувати реальні шляхи вирішення важливої та актуальної проблеми сьогодення – удосконалення галузевої структури виробництва, яка, у свою чергу, сприяє забезпеченню розв'язання основних (наведених нижче) завдань сучасного етапу розвитку аграрних відносин (рис. 1.4).

Отже, виходячи з важливості потенційних варіантів вирішення завдань, очевидною є значимість розв'язання поставленої наукової проблеми, яка в сучасних умовах набула нових характерних рис та особливостей прояву. При цьому реалізація запропонованого механізму організації вдосконалення галузевої структури виробництва є складним багатоаспектним явищем, що потребує врахування комплексу аспектів і чинників, які присутні на всіх етапах процесу оптимізації.

Рівень	Завдання	Шляхи досягнення завдань
Мікрорівень	Підвищення ефективності виробництва	Досягається за рахунок оптимізації галузевої структури виробництва на основі використання природно-кліматичних переваг місцевості та технологічного вдосконалення
	Ріст ресурсовіддачі	Уможлиблюється шляхом забезпечення оптимізації виробничої структури за екологічним та економічним принципами, тобто переходом до виробництва найбільш прибуткових видів продукції
	Збільшення рентабельності діяльності	
	Забезпечення розширеного відтворення	Отримується як результат синергетичної дії попередніх позитивних ефектів, оскільки стійке фінансове становище агроформувань створює можливості до розширення виробничих потужностей
	Можливість росту інвестиційної привабливості суб'єкта господарювання	Стабільний розвиток підприємства, ріст його рентабельності сприяють підвищенню інтересу потенційних інвесторів до такого господарства
Мезорівень	Ріст прибутковості підприємств галузі	Досягається за рахунок оптимізації структури виробництва кожного конкретного підприємства з урахуванням орієнтації на високорентабельні види продукції
	Розвиток спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва	Уможлиблюється шляхом поширення спеціалізації на найбільш вигідних видах виробництва в територіальних аспектах і розвитку кооперування споріднених виробників, концентрації капіталів
	Вирішення комплексу екологічних проблем	Оптимізація галузевої структури виробництва на основі природно-екологічних параметрів забезпечує не лише ефект для підприємства, але й ураховує необхідність збереження природно-ресурсного потенціалу шляхом раціонального його використання (недопущення поширення ерозії ґрунтів, зниження їх якісних характеристик і т. д.)
	Підвищення рівня життя та умов праці людського капіталу	Удосконалення виробничої структури певного регіону сприяє вирішенню сукупності соціально-економічних проблем на селі, а саме: впливу на сезонність виробництва, додатковому залученню працівників і поліпшенню умов праці робітників

Макрорівень	Забезпечення продовольчої безпеки населення	Налагодження рентабельного функціонування і розширення виробничих потужностей на сільськогосподарських підприємствах є запорукою існування продовольчої стабільності в державі
	Формування конкурентного середовища в аграрній сфері	Розвиток спеціалізації і концентрації виробництва, збільшення чисельності виробників посилюють поширення конкуренції на агроринку, що, у свою чергу, є фактором підвищення якості продукції
	Покращання соціальної ситуації на селі	Прибуткові господарства мають змогу прямо й опосередковано впливати на покращання рівня життя селян і соціальної бази села загалом
	Забезпечення стабільного економічного зростання галузі	Оптимізація галузевої структури виробництва за економічними, соціальними й екологічними параметрами забезпечує налагодження рентабельного функціонування та розвитку аграрної галузі

Рис. 1.4. Завдання і шляхи їх досягнення при оптимізації галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств

Джерело: власні дослідження.

Ефективність роботи підприємства насамперед залежить від його внутрішньої будови, тобто структури. Багатогалузевий характер виробництва сільськогосподарських підприємств потребує науково-обґрунтованої структури виробництва для отримання бажаних результатів господарської діяльності агроформувань.

Зміни, які відбуваються в сільському господарстві у зв'язку з проведенням аграрної реформи, приводять до динамічних перетворень у галузевій структурі виробництва. З метою її створення, перш за все, необхідно визначити: цілі підприємства, обсяги випуску продукції, рівень спеціалізації, співвідношення між пропорційністю структурних ланок підприємства.

Висновки до розділу 1

1. Удосконалення галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств є об'єктивною необхідністю і важливою передумовою розвитку не тільки агроформувань, але й аграрного сектора економіки в цілому. Реформаційні перетворення в сільському господарстві та системі господарювання країни загалом не дали очікуваної соціально-економічної віддачі, суб'єкти підприємницької діяльності перебувають у складному становищі, структура їх виробництва не є оптимальною.

2. Галузеву структуру виробництва в АПК слід розуміти як економічну категорію, що, на відміну від існуючих трактувань, означає не лише співвідношення обсягів виробництва певних видів продукції, але й кількісні та якісні параметри розміщення та взаємозв'язку між окремими галузями й підгалузями, які в сукупності формують систему сільськогосподарського виробництва певного підприємства.

3. Галузева структура виробництва є складним багатоаспектним явищем, яке являє собою організаційно-виробничу основу функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств. На процес формування та вдосконалення рівня спеціалізації господарств впливає ряд факторів: наявність і стан природно-ресурсного потенціалу, кліматичні умови території, ступінь розвитку механізації та автоматизації виробництва, рівень матеріального добробуту населення, чинники розміщення та деякі інші важливі системоутворюючі елементи.

4. Ураховуючи специфічні галузеві особливості сільського господарства, визначено основні функції, виконання яких повинні забезпечувати агроформування з метою вдосконалення структури виробництва: виробничу (забезпечення процесу виробництва необхідними ресурсами, удосконалення техніко-технологічних процесів виробництва продукції), економічну (забезпечення високої продуктивності праці, упровадження заходів щодо зниження собівартості продукції, витрат виробництва, досягнення високих показників рентабельності) і соціальну (поліпшення умов та змісту праці, упровадження заходів стимулю-

вання працівників до виконання своїх обов'язків, розвиток соціальної інфраструктури). Вони у своїй сукупності створюють необхідні умови для оптимізації структури виробництва та підвищення ефективності функціонування підприємств.

5. Дослідження динаміки галузевої структури виробництва в агроформуваннях упродовж дореформеного, реформаційного та пореформеного періодів дало змогу виділити три основні етапи таких змін. Детальний аналіз тенденцій і причин установленої динаміки в спеціалізації господарств дозволяє зробити висновок, що на зміни в структурі сільськогосподарського виробництва, поряд з природно-кліматичними та споживчими факторами, значно впливають також політико-організаційні чинники.

6. На основі вивчених особливостей і тенденцій змін у структурі виробництва визначено науково-методологічні підходи (вибір галузевої структури підприємства як організаційної основи його започаткування і всього подальшого функціонування; галузево-структурну побудову сільськогосподарських підприємств з урахуванням динаміки їх розвитку; дотримання принципу різноманітності; зміни в галузевій структурі; розробку галузевої структури як системоутворюючого чинника; соціальну сутність галузевої структури та її цільове призначення; визначення відповідальності керівника чи власника підприємства та його кваліфікаційного рівня) до обґрунтування напрямів щодо покращання існуючої ситуації.

7. З метою вдосконалення галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств запропоновано систему заходів, елементи якої відображають послідовність здійснення оптимізації досліджуваного явища. У цьому аспекті розроблено систему критеріїв ступеня досконалості структури виробництва, в основі якої покладено множинність цілей розвитку. Такими критеріями є: економічний, соціальний, екологічний та організаційно-технічний. Рациональна організація й реалізація сукупності етапів, принципів і процедур цілісного механізму оптимізації галузевої структури виробництва здатні забезпечи-

ти вирішення актуальних завдань сьогодення щодо сталого розвитку аграрного сектора на мікро-, мезо- та макрорівнях.

РОЗДІЛ 2

ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ ВИРОБНИЦТВА В АГРОФОРМУВАННЯХ

2.1. Тенденції становлення галузевої структури виробництва агроформувань різних агрокліматичних територій регіону

Майбутнє входження України до Європейського Союзу вимагає здійснення змін в організації діяльності суб'єктів господарювання з метою забезпечення виробництва якісної продукції. У Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року”, який установлює пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села, визначено, що однією із стратегічних цілей є перетворення аграрного сектора на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави [85, с. 1]. З огляду на це, важливим сегментом для проведення трансформаційних перетворень є виробничий процес загалом і галузева структура як один із його основних елементів зокрема.

На сучасному етапі розвитку аграрного сектора відбувається адаптація сільськогосподарських підприємств до умов і засад діяльності ринкової системи та забезпечуючих елементів АПК й економіки країни в цілому. Відбуваються організаційні зміни у виробничо-господарській системі аграрних підприємств. Такі трансформаційні перетворення не спроможні вирішити всі проблеми становлення аграрного сектора. Причини, пов'язані із цією ситуацією, досліджували вчені В. Месель-Веселяк [86, с. 323–325], О. Онищенко [87, с. 59–70], М. Малік [88, с. 113–114], Ф. Горбонос, Я. Янишин [89, с. 49–51].

Аналіз галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств проведено через призму організаційно-економічних змін, що відбуваються в Івано-Франківській області. Тобто досліджено взаємозв'язок і взаємозалежність динамічних змін у спеціалізації агроформувань та результативності їх

функціонування, а також визначено їх причини. Він має багатосторонній характер, оскільки впродовж періоду аграрної реформи й на пореформеному етапі змінилися не тільки кількість та назва господарств, але і їх організаційна, виробнича й управлінська структури. Такі зміни в поєднанні з новою аграрною політикою мали й негативний вплив на функціонування агроформувань (табл. 2.1).

Дані табл. 2.1 свідчать, що впродовж аналізованого періоду в цілому по області та на обох територіях (рівнинній і передгірській), зокрема, спостерігається зменшення кількості сільськогосподарських підприємств.

Так, у процесі виконання Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (1999 р.) відбулася реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) у агроформування ринкових типів. У 2000 р. 305 КСП реформовано в 426 господарств [84, с. 80], кількість яких з кожним роком постійно зменшується.

Упродовж 2000–2008 рр. в Івано-Франківській області чисельність сільськогосподарських підприємств скоротилась у 3,8 раза. Водночас зменшується розмір таких господарств. Так, у регіоні середній розмір сучасного агроформування (за площею сільськогосподарських угідь) складає 875,2 га, що на 4 % менше від рівня 1990 р. Крім цього, унаслідок розпаювання земель і майна колишніх КСП і створення особистих підсобних господарств, у власності та користуванні аграрних підприємств значно знизилися розміри площ земельних угідь. У 2008 р. цей показник становив 98,9 тис. га, що в 3 рази менше відповідного значення 1990 р.

Основними причинами цього є складні, недостатньо визначені умови функціонування сільськогосподарських підприємств, відсутність фінансових ресурсів та інвестицій у необхідному розмірі, недосконалість цінової політики щодо агропродовольчої продукції [94, с. 23].

Таблиця 2.1

Основні показники функціонування сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області в розрізі територій

Показники	Роки	Рівнинна територія	Передгірська територія	У цілому по області
Кількість підприємств, од.	1990	107	180	300
	2005	82	46	129
	2006	57	27	84
	2007	46	35	81
	2008	62	51	113
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	1990	163,3	109,2	272,5
	2005	41,8	25,1	66,9
	2006	31,7	22,0	53,7
	2007	36,3	25,3	61,6
	2008	62,2	36,7	98,9
Середній розмір агроформувань, га	1990	1526,2	606,7	908,3
	2005	509,8	545,7	518,6
	2006	556,1	814,8	639,3
	2007	789,1	722,9	760,5
	2008	1003,2	719,6	875,2
Частка виробництва у валовій продукції області, %	1990	57,9	42,1	100,0
	2005	53,6	46,4	100,0
	2006	48,2	51,8	100,0
	2007	58,0	42,0	100,0
	2008	63,2	36,8	100,0
Ефективність виробництва (валова продукція на 100 га сільськогосподарських угідь), тис. грн.	1990	126,8*	140,1	131,1
	2005	208,0	301,0	243,6
	2006	327,6	507,4	401,3
	2007	418,3	433,9	424,7
	2008	344,0	339,7	342,4
Продуктивність праці, грн.	1990	5263,8**	5097,5	5100,8
	2005	25758,9	25818,0	25729,3
	2006	35250,9	38548,3	36885,5
	2007	58497,5	43445,2	51072,7
	2008	74832,9	55022,4	66073,8
Рівень рентабельності діяльності господарств, %	1990	25,2	26,3	25,6
	2005	4,3	-0,5	10,7
	2006	5,1	-1,0	12,2
	2007	-9,3	16,9	5,6
	2008	6,2	17,3	11,8

* розраховано за даними про виробництво валової продукції за 1990 р. у порівнянних цінах 1983 р. у млн. крб.;

** розраховано за даними про виробництво валової продукції за 1990 р. у порівнянних цінах 1983 р. у крб.

Розраховано за даними джерел: [57, с. 6, 7, 9, 16, 92, 93, 96, 98]; [90, с. 1, 2, 24]; [91, с. 1, 2, 24]; [92, с. 1, 2, 24]; [93, с. 1, 2, 25].

Аналогічна ситуація спостерігається на обох територіях Івано-Франківської області. На передгірській території відбувається більш різке зменшення кількості сільськогосподарських підприємств.

Так, у 2008 р. їх чисельність тут становила тільки близько 28 % рівня 1990 р., у той час на рівнинній території цей показник склав біля 57 %.

Це пояснюється тим, що в низинній території діяли більші за площею земельних угідь господарства (близько 1526,2 га в 1990 р.), які в період реформ (у разі ускладнення фінансово-господарської діяльності) розпадалися на кілька менших. У результаті, наразі середній розмір підприємства рівнинної території становить 1003,2 га (2008 р.), що в 1,5 рази менше від рівня 1990 р. Тоді як на передгірській території відбувається значне скорочення кількості підприємств при порівняно невеликому одночасному збільшенні їх середнього розміру (близько 19 %).

Структурний аналіз виробництва валової продукції області свідчить, що господарства рівнинної території одержують більшу її частку. Проте перевага є незначною та інколи, зокрема у 2006 р., ситуація змінюється кардинально. При цьому більша частка виробництва підприємств передгірської частини області означає, що ці господарства функціонують краще.

Детальніший аналіз дозволяє встановити, що агроформування передгірської території, маючи у власності й користуванні близько 37,0 % сільськогосподарських угідь Івано-Франківщини, виробляють 36,8 % валової продукції регіону (2008 р.). Тоді як господарства низинної частини, використовуючи 63,0 % земельних угідь області отримують, 63,2 % валової продукції. Такий висновок підтверджується показниками ефективності виробництва (виробництва валової продукції на 100 га) і продуктивності праці, які в агроформуваннях рівнинної частини області є вищими порівняно з господарствами передгірської території. Зокрема у 2008 р. перший показник був вищий на 1,0 %, а другий – на 36 %.

Результативні показники ефективності виробництва, зокрема виходу валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь та продуктивності праці, мають стійку тенденцію до зростання, що є позитивним явищем у розвитку

сільського господарства області. Це пояснюється тим, що в складних умовах функціонування та обмеженості матеріально-технічних ресурсів, керівництво агроформувань, оптимізуючи й удосконалюючи процеси господарювання, постійно вишукує можливості для економії та раціонального використання наявних виробничих засобів.

Упродовж аналізованого в табл. 2.1 періоду, у сільськогосподарських підприємствах значно знизився рівень рентабельності їх діяльності (з 25,6 % у 1990 р. до 11,8 % у 2008 р.). Негативні тенденції до зниження прибутковості агроформувань спричинені диспаратетом цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, що не дозволяє агротоваровиробникам забезпечити виробничий процес необхідними матеріально-технічними, паливо-мастильними засобами, добривами; зменшенням розміру й кількості дотацій та інвестицій у сільське господарство, а це, у свою чергу, призводить до недоотримання очікуваного прибутку.

На рис. 2.1 відображено тенденції змін рівня рентабельності діяльності агроформувань Івано-Франківської області впродовж 1990–2008 рр. при зміні галузевої структури виробництва. Дані рис. 2.1 свідчать про наявність певної залежності між аналізованими показниками, а саме відбуваються прямо пропорційні зміни рівня рентабельності до змін частки продукції тваринництва у валовому виробництві загалом. Водночас спостерігається обернено пропорційна залежність між показниками прибутковості функціонування сільськогосподарських підприємств і питомою вагою виробництва продукції рослинництва.

Так, упродовж 1990–2001 рр. частка виробництва продукції тваринництва знизилася на 24,3 відсоткові пункти (із 60,3 % до 36,0 %). У цей самий час рівень рентабельності знизився на 34,7 відсоткові пункти (з 25,6 % до 9,1 %). Починаючи з 2001 р., спостерігається поступове зростання питомої ваги продукції тваринництва у валовому виробництві сільськогосподарських підприємств з 36,0 % у 2001 р. до 73,4 % у 2008 р. з одночасним збільшенням рівня рентабельності від $-9,1$ % у 2001 р. до $+12,2$ % у 2008 р. Така пропорційність змін в

аналізованих показниках ще раз підтверджує наявність певної залежності між ними.

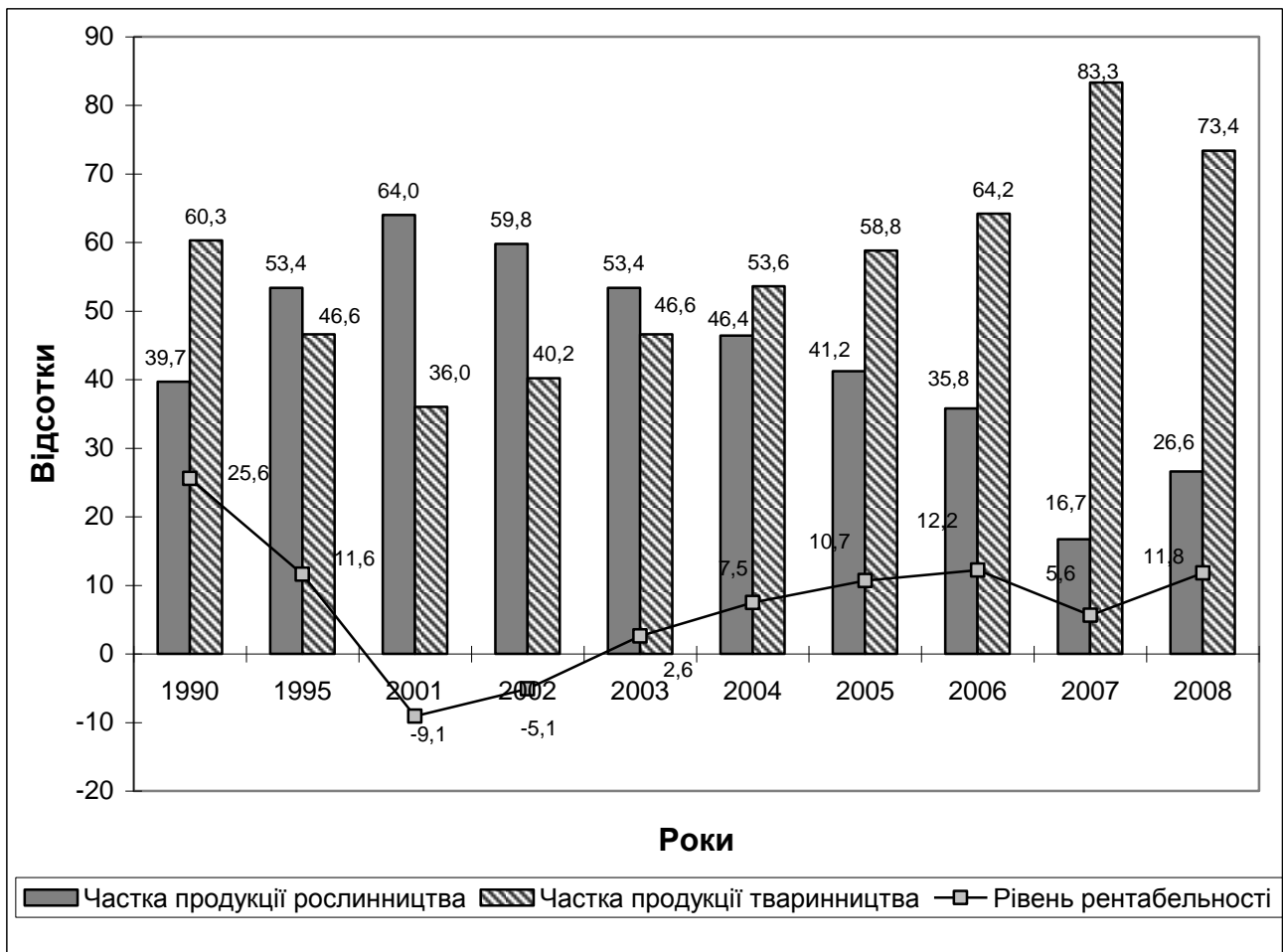

Рис. 2.1. Динаміка структури виробництва валової продукції та рівня рентабельності в агроформуваннях Івано-Франківської області
Розраховано за даними джерел: [95, с. 8; 96, с. 10; 97, с. 10].

Дані рис. 2.1 свідчать про часті зміни в галузевій структурі виробництва досліджуваних агроформувань. Така нестабільність відображає відсутність чіткого напрямку й стратегії розвитку господарств області. Так, зменшення частки виробництва продукції тваринництва впродовж 1990–2000 рр. пояснюється тим, що в умовах загальноекономічної кризи в державі, невизначеності в процесі аграрних реформувань, розвитку нових ринкових відносин становище агроформувань значно погіршилося. Постійна нестача фінансових ресурсів зумовила необхідність пошуку шляхів у процесі господарювання, одним з яких є

спеціалізація на рослинницькій продукції, виробництво якої було економічно вигідніше.

Функціонування елементів ринкового механізму сприяло подальшому розвитку цієї ситуації. Унаслідок насичення галузі рослинництва новими виробниками, що переходили з тваринницької сфери, спрацював закон попиту й пропозиції. У результаті цього ціни на продукцію рослинництва знижувались (оскільки пропозиція перевищувала попит). Як наслідок, частина сільськогосподарських товаровиробників не могли отримувати прибутки, бо часто собівартість виробництва їх продукції перевищувала ринкову вартість. А це, у свою чергу, пов'язане, передусім, з наявністю переваг одних господарств над іншими стосовно типу та стану землі – основного ресурсу сільськогосподарського виробництва, а також технологічними відмінностями.

Таким чином, одні господарства не витримуючи конкурентної боротьби, банкрутували, інші, що діяли збитково, знову намагалися переорієнтувати виробництво з метою забезпечення отримання прибутку. У результаті, починаючи з 2001 р., в аграрних підприємствах частка виробництва продукції рослинництва почала зменшуватись і, відповідно, питома вага тваринництва збільшувалась, оскільки в Івано-Франківській області наявні природні закладини до розвитку тваринницького напрямку.

Як наслідок, урегулювання галузевої диспропорції та пропозиції різних видів продукції на аграрному ринку й деяке пожвавлення в економіці країни сприяли росту рентабельності діяльності агроформувань Івано-Франківської області, починаючи з 2001 р. дотепер.

Детальніший аналіз тенденцій структурно-виробничих змін у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області представлений у табл. 2.2.

У табл. 2.2 наведено дані про кількість і вартість основних видів продукції та її структуру за 1990 р., 2006 р., 2007 р. та 2008 р., тобто відображена тенденція змін, що відбулися на сільськогосподарських підприємствах від часу їх дореформеного функціонування (1990 р.) до сучасного стану їх розвитку

(2008 р.). При цьому показники обсягів виробництва валової продукції у вартісному вимірнику за 1990 р. подані в млн. крб., а за три інші роки – у млн. грн.

Таблиця 2.2

**Зміни обсягів та структури виробництва основних видів
сільськогосподарської продукції в агроформуваннях
Івано-Франківської області**

Види продукції	1990 р.			2006 р.			2007 р.			2008 р.		
	кількість, тис. т	сума, млн. крб.	питома вага вартості, %	кількість, тис. т	сума, млн. грн.	питома вага вартості, %	кількість, тис. т	сума, млн. грн.	питома вага вартості, %	кількість, тис. т	сума, млн. грн.	питома вага вартості, %
Зернові та зернобобові	458,1	62,70	7,09	52,3	22,30	11,51	68,5	28,7	11,94	152,2	69,5	22,74
Цукрові буряки	665,4	83,40	9,43	53,0	6,40	3,30	45,6	5,5	2,20	36,7	4,4	1,44
Картопля	135,9	–	–	0,2	0,10	0,05	0,7	0,3	0,12	0,8	0,4	0,13
Овочі відкритого ґрунту	59,4	147,80	16,71	0,1	0,01	0,01	3,5	2,2	0,88	3,4	2,1	0,69
Плоди і ягоди	3,1	45,40	5,13	0,5	0,70	0,36	0,6	0,8	0,32	0,5	0,7	0,23
Льондовгунець	11,9	8,80	0,99	0,4	0,30	0,15	0,1	0,1	0,04	–	–	–
Молоко	239,3	226,80	25,64	13,7	9,00	4,64	11,3	7,4	2,98	10,6	6,9	2,26
Приріст ВРХ	34,4	158,50	17,92	1,4	5,80	3,00	1,4	6,1	2,45	1,5	6,5	2,13
Приріст свиней	18,5	85,30	9,64	3,6	19,40	10,00	7,8	42,4	17,06	6,9	37,7	12,33
Приріст птиці	7,8	35,80	4,05	10,8	63,10	32,56	10,2	59,2	23,83	13,7	80,2	26,24
Вовна	142	1,40	0,16	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Яйця, млн. шт.	126,4	28,60	3,23	278,8	66,70	34,42	396,6	94,9	38,18	406,0	97,2	31,81
Усього	–	884,50	100	–	193,81	100	–	247,6	100,00	–	305,6	100,00

Розраховано за даними джерел: [57, с. 7, 9, 13, 14]; [91, с. 3–21]; [92, с. 3–21]; [93, с. 3–22].

Упродовж аналізованих періодів в агроформуваннях області відбулися значні зміни в обсягах виробництва валової сільськогосподарської продукції. Так, обсяги виробництва основних видів продукції зменшилися від 3 (по м'ясу

свиней, зернових культурах) до 170 (по картоплі) разів, тільки підгалузь птахівництва збільшила обсяги випуску продукції в порівнянні з дореформним періодом. Наведені дані свідчать також про те, що кардинальні зміни відбулись і в структурі виробництва сільськогосподарських підприємств. Так, з домінуючих видів трудомісткої продукції в 1990 р.: м'ясо-молочного скотарства (43,56 %) і вирощування просапних культур (16,70 %) сучасні господарства переорієнтувалися на розвиток підгалузі птахівництва (58,05 %) і виробництво зернових та зернобобових культур (22,74 %).

Негативним явищем є й відмова агроформувань області від розведення овець. Як видно з табл. 2.2, упродовж останніх трьох років підприємства не займаються виробництвом вовни. Цей факт характеризується як незадовільний з огляду на дві основні причини: по-перше, у регіоні є великий багаторічний досвід у цій сфері; по-друге, гористість території Івано-Франківщини в поєднанні з іншими природно-кліматичними факторами є сприятливими для виробництва зазначеного виду продукції.

Аналіз причин динаміки результативних показників діяльності агроформувань (табл. 2.2) свідчить про те, що досліджувані зміни в обсягах і структурі виробництва зумовлені в основному складнощами функціонування підприємств у період реформи. Оскільки більшість господарств області, в умовах невизначеності щодо питань аграрних трансформацій у поєднанні з непристосованістю до перехідних ринкових засад в економіці держави, опинились у важкому фінансовому становищі. Відтік кваліфікованих працівників (через низьку заробітну плату та заборгованість з її виплати), диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, різке скорочення державних дотацій та інших видів допомоги, змусили керівництво агроформувань вдаватися до зменшення розмірів і спрощення виробництва з метою виживання в таких умовах. Підприємства переорієнтувалися на випуск менш трудомісткої продукції.

Загальна динаміка показників кількісних змін у виробництві продукції сільськогосподарськими підприємствами має негативні тенденції. Проте дані табл. 2.2 свідчать, що за останні три роки (2006–2008 рр.) спостерігаються змі-

ни в збільшенні обсягів виробництва в агроформуваннях як у галузі рослинництва, так і тваринництва.

Стосовно структурних змін, то однозначно визначити їх характер (позитивні чи негативні) досить складно, оскільки, з одного боку, відмова від традиційних для регіону видів виробництв, а також від випуску трудомісткої продукції, але важливої для суспільних потреб, є негативним явищем. Однак, з іншого боку, позитивним є те, що керівництво господарств, змінюючи обсяги та структуру виробництва, намагається вдосконалити її з метою пристосування до ринкових умов (вимог споживчого попиту та виробничої пропозиції на ринку) та отримання очікуваного прибутку.

Отже, дослідження тенденцій структурних змін у сільськогосподарських підприємствах дають можливість установити, що однією з причин низькорентабельного функціонування сільськогосподарських підприємств є нераціональні зміни в їх структурі виробництва, що відбулися в період аграрних трансформацій.

Для детальнішого аналізу цього явища проведено розрахунки коефіцієнта економічної ефективності розміщення певних видів сільськогосподарської продукції, який визначено як відношення здійснених витрат на виробництво конкретного типу продукції в агроформуваннях окремих районів до понесених витрат на її виробництво на відповідній території (рівнинній, передгірській) чи в Івано-Франківській області в цілому. Цей показник дає змогу обґрунтувати, наскільки доцільно займатися виробництвом кожного аналізованого виду сільськогосподарської продукції в певному районі чи території, тобто показує рівень ефективності існуючого розміщення та спеціалізації агротоваровиробників. Крім того, з метою узагальнення визначено інтегральний показник економічної ефективності розміщення певних видів сільськогосподарської продукції на конкретній території, що розраховувався як середня геометрична шляхом отримання кореня n -го степеня з добутку n -ї кількості індивідуальних коефіцієнтів економічної ефективності розміщення певного виду продукції в районі відносно

області. Такі розрахунки здійснено в розрізі рівнинної (табл. 2.3) і передгірської (табл. 2.4) територій.

З наведених даних у табл. 2.3 очевидно, що інтегральні показники економічної ефективності розміщення з більшості видів сільськогосподарської продукції в підприємствах рівнинної території є меншими 1, що свідчить про вигідність їх виробництва в аналізованих районах у порівнянні з областю в цілому (за показником собівартості). При цьому досліджені інтегральні коефіцієнти стосовно продукції рослинництва є значно нижчими, ніж продукції тваринницької галузі. Математично це явище відображає таку тенденцію: чим менший інтегральний показник з певного виду продукції на рівнинній території, тим більшим буде відповідний коефіцієнт у передгірській (оскільки всі розрахунки здійснені на основі такого порівняння), тобто, якщо, згідно з табл. 2.3 виробництво картоплі є високоефективним (інтегральний показник рівний 0,581) на рівнинній території, то це свідчить про доцільність такого розміщення стосовно іншої частини області – передгірської, де інтегральний показник економічної ефективності виробництва картоплі 1,399 (табл. 2.4). З економічної точки зору, це пояснюється тим, що підприємства рівнинної території мають ряд абсолютних переваг над суб'єктами господарювання передгірської території, зокрема, щодо рельєфу, погодних умов, типу ґрунту тощо.

Індивідуальні коефіцієнти економічної ефективності розміщення основних видів аграрної продукції відображають дещо нестабільну ситуацію. Так, економічна ефективність (за собівартістю) вирощування зернових і зернобобових культур у цілому по території є високою (інтегральний показник рівний 0,851), тоді як на підприємствах Рогатинського району індивідуальний показник свідчить про велику затратність виробництва зернових у порівнянні як з іншими агроформуваннями рівнинної території, так й Івано-Франківської області загалом.

**Економічна ефективність розміщення певних видів продукції сільськогосподарських підприємств
на рівнинній території та Івано-Франківській області (2008 р.)**

Види продукції	Галицький район		Городенківський район		Рогатинський район		Снятинський район		Тлумацький район		Інтегральний показник
	Співвідношення індивідуальних показників у районах із середніми значеннями по:										
	території	області	території	області	території	області	території	області	території	області	
Зернові та зернобобові	1,035	0,898	0,862	0,748	1,397	1,212	0,838	0,727	0,869	0,754	0,851
Ріпак озимий	–	–	0,998	0,967	1,318	1,277	0,695	0,674	0,990	0,959	0,945
Цукрові буряки	–	–	0,770	0,705	1,286	1,177	–	–	1,572	1,438	1,138
Картопля	–	–	–	–	0,811	0,479	1,189	0,703	–	–	0,581
Овочі відкритого ґрунту	–	–	–	–	–	–	1,000	0,625	–	–	0,625
Плоди	–	–	0,893	0,640	–	–	1,207	0,864	–	–	0,709
Ягоди	–	–	1,039	0,835	–	–	0,961	0,771	–	–	0,733
Льон-насіння	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Молоко	0,936	0,951	1,001	1,017	0,992	1,007	1,374	1,395	0,697	0,708	0,992
Приріст ВРХ	1,083	1,097	0,922	0,933	1,059	1,072	1,201	1,216	0,735	0,744	0,999
Приріст свиней	1,210	1,056	0,958	0,836	0,996	0,869	1,060	0,925	0,777	0,678	0,864
Вівці й кози	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Вовна	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Приріст птиці	–	–	0,856	0,887	1,144	1,185	–	–	–	–	1,025
Яйця	–	–	0,952	0,936	1,048	1,030	–	–	–	–	0,982
Мед	1,531	1,494	0,510	0,498	0,959	0,936	–	–	–	–	0,886

Розраховано за даними джерел: [93, с. 3–22].

Аналізоване явище простежується й з інших видів продукції. Так, згідно з даними табл. 2.3, нераціональним є виробництво цукрових буряків у Рогатинському та Тлумацькому районах, тоді як у Городенківському районі показник значно нижчий ($1 - 0,705$), що свідчить про вигідність їх вирощування на цій території. Це пояснюється, перш за все, різним рівнем техніко-технологічної та іншої організаційно-виробничої забезпеченості підприємств, що впливає на результати праці. Крім того, усі п'ять районів, будучи в межах однієї рівнинної території, мають незначні природно-кліматичні відмінності, що теж може впливати на таку ситуацію.

Ще однією особливістю є те, що на підприємствах відбувається скорочення асортименту продукції. Як правило, це стосується тих видів, що є не вигідними з огляду на затратність виробництва. Зокрема, у Городенківському районі відмовилися від вирощування картоплі й овочів відкритого ґрунту, у Рогатинському – від овочевих культур. Такі тенденції можуть привести до підвищення ефективності розміщення сільськогосподарської продукції в регіоні з подальшим розвитком вузькоспеціалізованих господарств шляхом відмови від виробництва нерентабельних видів агрокультур. Аналогічно здійснено дослідження раціональності розміщення основних видів продукції в агроформуваннях передгірської території (табл. 2.4).

Інтегральні коефіцієнти економічної ефективності розміщення більшості основних видів продукції на сільськогосподарських підприємствах передгірської території є більшими за 1, що засвідчує високу затратність і недоцільність їх виробництва в порівнянні з рівнинною територією Івано-Франківської області. При цьому в аналізованих районах раціональним є вирощування ріпаку озимого. Загалом, розрахунки свідчать, що ефективнішим у цих районах є виробництво тваринницької продукції (інтегральний показник менший чи близький до 1). Таке явище пояснюється тим, що в цій місцевості наявні специфічні природно-кліматичні умови, більш подібні до гірських, які ускладнюють розвиток рослинництва та, у свою чергу, сприяють спеціалізації сільськогосподарських підприємств саме на тваринницькій галузі.

Таблиця 2.4

**Економічна ефективність розміщення певних видів продукції сільськогосподарських підприємств
на передгірській території та Івано-Франківській області (2008 р.)**

Види продукції	Богородчанський район		Долинський район		Калуський район		Коломийський район		Тисменицький район		Інтегральний показник
	Співвідношення індивідуальних показників у районах із середніми значеннями по:										
	території	області	території	області	території	області	території	області	території	області	
Зернові та зернобобові	0,566	0,659	–	–	1,808	2,107	0,733	0,854	0,893	1,041	1,054
Ріпак озимий	1,072	1,105	–	–	1,522	1,569	0,677	0,698	0,729	0,751	0,976
Цукрові буряки	–	–	–	–	–	–	1,000	1,341	–	–	1,341
Картопля	–	–	–	–	–	–	0,886	1,249	1,114	1,569	1,399
Овочі відкритого ґрунту	–	–	–	–	–	–	0,753	0,894	1,247	1,481	1,151
Плоди	–	–	–	–	–	–	1,000	1,850	–	–	1,850
Ягоди	–	–	–	–	–	–	1,000	1,394	–	–	1,394
Льон-насіння	–	–	–	–	–	–	1,000	1,000	–	–	1,000
Молоко	1,090	1,062	–	–	–	–	1,004	0,978	0,905	0,882	0,971
Приріст ВРХ	1,089	1,066	–	–	–	–	0,877	0,859	1,034	1,012	0,975
Приріст свиней	1,238	1,434	–	–	0,619	0,717	1,365	1,582	0,778	0,902	1,101
Вівці й кози	–	–	–	–	–	–	1,000	1,059	–	–	1,059
Вовна	–	–	–	–	–	–	1,000	1,000	–	–	1,000
Приріст птиці	–	–	–	–	–	–	0,861	0,830	1,139	1,098	0,955
Яйця	–	–	–	–	–	–	–	–	1,000	1,034	1,034
Мед	–	–	–	–	–	–	0,567	0,587	1,433	1,485	0,934

Розраховано за даними джерел: [93, с. 3–22].

Як видно з табл. 2.4, у Долинському районі передгірської території відсутні показники. Це спричинено тим, що він, будучи більш наближеним до гірської частини області, має досить горбисту рельєфність, що ускладнює розвиток сільського господарства. У Долинському районі функціонує одне (велике) вузькоспеціалізоване агроформування. Підприємства цього району спеціалізуються на розвитку промислової галузі, зокрема, хімічної, будівельної та деревообробної сфер.

Індивідуальні показники економічної ефективності розміщення сільськогосподарських культур на передгірській території, як і в попередньому випадку, часто значно різняться між собою, наприклад, аналізований коефіцієнт з вирощування овочів відкритого ґрунту в Коломийському районі становить 0,894 середньообласного рівня, а в Тисменицькому – він майже вдвічі більший і складає 1,481. Таке явище спричинено, передусім, організаційно-технічними відмінностями сільськогосподарських підприємств.

Порівнюючи досліджувані показники за попередні роки видно що розраховані коефіцієнти залишаються практично незмінними. При цьому водночас в агроформуваннях області змінюється структура виробництва, спостерігаються процеси переорієнтації виробництва, зокрема, відмовившись від вирощування одних культур, підприємства починають займатися виробництвом інших.

Таке явище пов'язане з тим, що господарства області поступово намагаються вдосконалити галузеву структуру виробництва з метою забезпечення отримання бажаного прибутку. У результаті, такі тенденції сприятимуть підвищенню економічної ефективності розміщення сільськогосподарських культур у підприємствах Передкарпаття та подальшому поширенню процесів спеціалізації.

Спеціалізація на сучасному етапі є важливим фактором забезпечення росту результативності функціонування агроформувань, розвитку продуктивних сил та економічного зростання галузі в цілому.

Як показали попередні дослідження (табл. 2.3 і 2.4), агроваровиробники в процесі формування структури виробництва продукції орієнтуються не тільки

на ринкові важелі економічної системи, а саме – попит і пропозицію, але й на природно-кліматичні фактори. Це і є однією з визначальних відмінностей умов і середовища діяльності аграрних підприємців від усіх інших.

Оскільки сільське господарство є залежним від чинників природи (типу ґрунту, кількості опадів, рельєфу, середньорічної температури та ін.), то господар-власник на селі повинен урахувати “природну” вигідність існуючої галузевої структури виробництва.

Виходячи з важливості процесу поглиблення суспільного поділу праці, здійснено дослідження залежності результативності функціонування агроформувань від рівня спеціалізації (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Вплив рівня спеціалізації сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області на результативність їх функціонування

Показники	Групи районів за рівнем спеціалізації			Загалом в області
	I – до 0,400	II – 0,401 – 0,661	III – 0,662 і більше	
Кількість районів	5	4	1	10
Середній рівень спеціалізації	0,319	0,515	0,775	0,375
Середній розмір підприємств, га	870	636	204	758
Площа сільськогосподарських угідь в їх користуванні, тис. га	44,6	34,8	0,8	80,2
Частка виробництва валової продукції сільського господарства в загальному обсязі області, %	42,0	56,9	1,1	100
Структура валової продукції, %				
– продукції рослинництва	63,7	13,2	33,6	20,2
– продукції тваринництва	36,3	86,8	66,4	79,8
Виробництво валової продукції сільського господарства на 1 га угідь, грн.	1905,9	5073,8	5788,0	3426,6
Продуктивність праці, грн.	21459,2	44715,5	25724,7	39360,7
Фондовіддача, грн.	497,9	734,7	664,3	549,7
Валовий прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	11,3	112,6	193,4	43,05
Рівень рентабельності, %	4,8	17,5	20,5	8,1

Розраховано за даними джерел: [91, с. 1–23]; [92, с. 1–25]; [93, с. 1–25]; [95, с. 20–24]; [96, с. 18–27]; [97, с. 23–27].

Показник рівня спеціалізації розраховано з урахуванням діяльності сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області (за 2006–2008 рр.) у розрізі районів.

Його визначають, ураховуючи питому вагу основних галузей у структурі виробленої продукції за формулою [98, с. 38]:

$$V_c = \sum_{j=1}^n (d_{ij})^2,$$

де V_c – рівень спеціалізації;

$\sum_{j=1}^n (d_{ij})^2$ – сума квадратів питомої ваги кожної галузі в товарній продукції господарства.

У результаті групування районів утворено три категорії підприємств, які відображають певні тенденції їх діяльності залежно від зміни рівня спеціалізації. Останній показник, у свою чергу, визначається кількістю великих і малих підгалузей в агроформуванні, зокрема, у міру збільшення в господарстві чисельності дрібних товарних галузей, рівень спеціалізації зменшується і навпаки.

До першої групи входять підприємства п'яти районів – Галицького, Городенківського, Рогатинського, Богородчанського та Коломийського, у яких сконцентровано половину сільськогосподарських угідь і близько 42 % валової продукції всіх агротоваровиробників області. Господарства цієї категорії характеризуються найнижчим рівнем спеціалізації ($V_c = 0,319$). Це пояснюється тим, що, орієнтуючись на виробництво продукції рослинництва (частка його рівна 63,7 %), підприємства займаються в невеликих обсягах вирощуванням багатьох видів сільськогосподарських культур, зокрема, зернових і зернобобових, сої, ріпаку озимого, насіння соняшнику, цукрових буряків, ягід, кормових коренеплодів, силосу, сінажу, льону та деяких інших видів. Така розпорошеність у галузевій структурі і є причиною низької спеціалізації на підприємствах.

До другої групи входять господарства чотирьох районів – Снятинського, Тлумацького, Калуського та Тисменицького, у власності й користуванні яких знаходиться близько 43 % сільськогосподарських угідь усіх аграрних підприємств регіону. Ця група виробляє основну частину валової продукції (близько

56,9 %) агроформувань Івано-Франківщини, у якій домінує продукція тваринницького напрямку (частка продукції тваринництва складає 86,8 %). Середній рівень спеціалізації на аналізованих підприємствах вищий у порівнянні з першою групою і складає 0,515. Таке явище є наслідком концентрації виробництва продукції тваринництва, зокрема, м'ясо-молочного скотарства, свинарства, птахівництва та вирощування зернових. Наявність меншої кількості дрібних підгалузей у цій категорії господарств, у порівнянні з першою, зумовила ріст рівня спеціалізації.

До третьої групи віднесено агроформування Долинського району, які, сконцентрувавши близько 1,0 % земельних угідь усіх підприємств області, виробляють 1,1 % валової продукції цієї сукупності агроформувань. При цьому рівень спеціалізації є високим і становить 0,775, при середньому в області 0,375. Указаний факт свідчить про високу ефективність функціонування аналізованих категорій господарств. Це пояснюється тим, що агроформування зазначеної групи є здебільшого вузькоспеціалізованими, зокрема, зосереджують свою діяльність, як правило, на розведенні птиці та вирощуванні овочів.

З даних табл. 2.5 видно, що з підвищенням рівня спеціалізації в сільськогосподарських підприємствах області зростає ефективність використання застосовуваних у виробництві ресурсів. Так, у третій групі районів, де показник спеціалізації більший за 0,662, середнє значення землевіддачі (виробництва валової продукції на 1 га угідь) у 3 рази більше порівняно з першою групою, де рівень спеціалізації не перевищує 0,400. Аналогічно продуктивність праці в третій групі більша на 19,9 %, ніж у першій групі, а фондівіддача – на 33,4 %.

Подібна ситуація спостерігається і з іншими результативними показниками діяльності господарств Івано-Франківської області. З підвищенням рівня спеціалізації на підприємствах зростає валовий прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь і рівень рентабельності функціонування. Так, у другій групі районів, у порівнянні з першою, приріст середнього рівня спеціалізації становить 0,196, а приріст рівня рентабельності – 12,7 %. Тобто збільшення показника спеціалізації на 0,1 сприяє збільшенню рентабельності діяльності господарств

тва на 6,4 відсоткових пункти. У третій групі районів, у порівнянні з другою, такі показники складають, відповідно, 0,260; 3,0% та 1,2 відсоткових пункти.

Таким чином, кожне наступне підвищення рівня спеціалізації забезпечує прогресивно зростаюче збільшення рентабельності функціонування, ефективності використання ресурсного потенціалу та обсягу валового прибутку на 100 га сільськогосподарських угідь. Таке явище пояснюється тим, що більш спеціалізовані господарства, зосереджуючи виробництво на одній чи двох основних аграрних підгалузях, мають змогу сконцентрувати увагу саме на них, удосконалити техніко-технологічні ресурси, кваліфікацію працівників, налагодити постачальницько-збутові функції, вивчити ринок матеріальних ресурсів, урахувати природно-кліматичні особливості тощо. Оскільки в організаційному плані це легше здійснити стосовно одного чи двох видів продукції, ніж на менш спеціалізованих господарствах, де виробляється більше видів продукції. Тобто підприємства вузькоспеціалізовані раціональніше використовують залучені земельні, людські, матеріально-технічні та фінансові ресурси, що, в свою чергу, сприяє забезпеченню високої ефективності виробництва та рентабельності діяльності агроформувань загалом.

У процесі аналізу табл. 2.5 спостерігається ще одна залежність: між показником рівня спеціалізації та середнім розміром сільськогосподарських підприємств (за наявністю земельних площ у власності й користуванні) (рис. 2.2).

На точковому графіку (рис. 2.2) відображено тенденцію динаміки рівня спеціалізації сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області при зміні їх розмірів. Така залежність має обернено пропорційний характер, тобто вищий показник спеціалізації є в менших господарствах, а на більших – нижчий рівень спеціалізації. Саме агроформування Долинського району, де впродовж 2006–2008 рр. середній розмір агроформувань становив 145,1 га, що в 5,2 рази нижче від середньообласного значення, характеризуються найвищим рівнем спеціалізації, зокрема, 0,775 – у Долинському при 0,375 – у середньому по регіону. І, навпаки, наприклад, у господарствах Коломийського району, які за розміром становлять близько 977 га, що на 29 % більше від середньообласно-

го показника рівень спеціалізації є одним з найнижчих серед інших елементів аналізованої сукупності – 0,244.

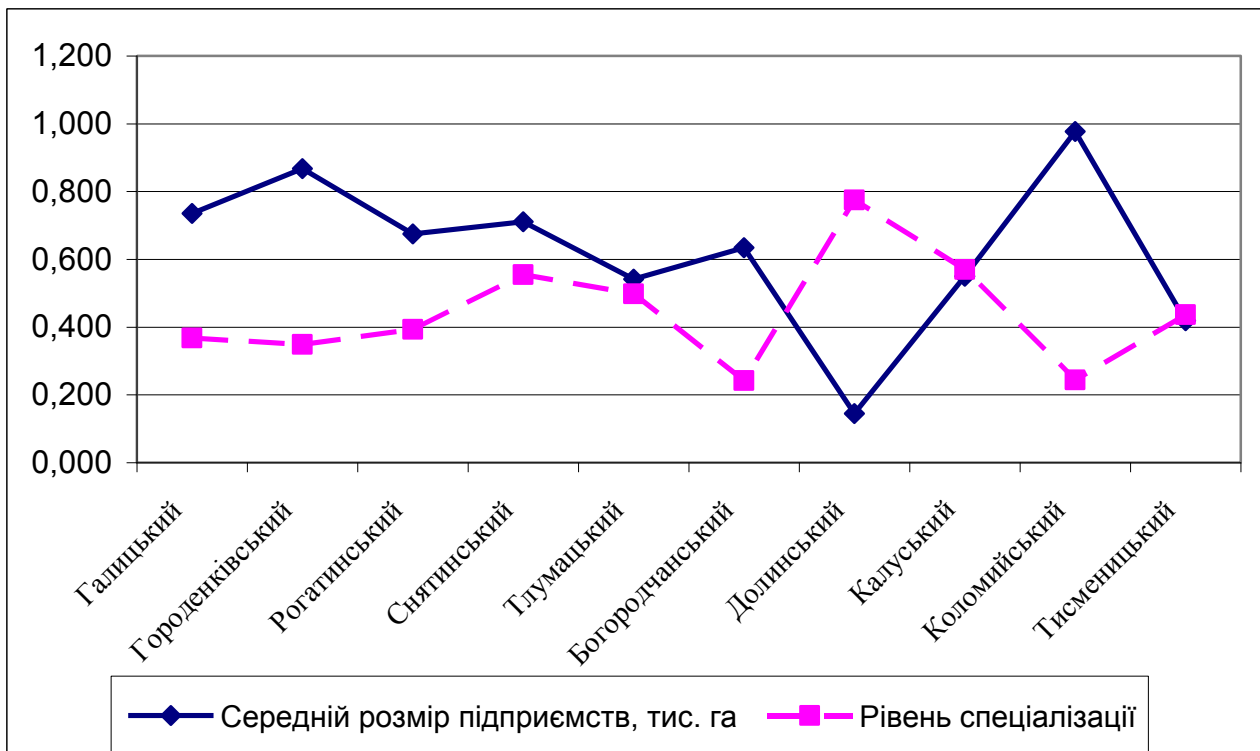

Рис. 2.2. Залежність рівня спеціалізації агроформувань від їх розміру в Івано-Франківській області по районах

Розраховано за даними джерел: [91, с. 2–23], [92, с. 2–25], [93, с. 2–25].

Таке явище викликане тим, що сучасні великі агроформування – це “прямі нащадки” колишніх сільськогосподарських підприємств, що функціонували в дореформений період, які свого часу були багатогалузевими. Такі нинішні господарства зберегли організаційну, виробничу та управлінську структуру своїх попередників. Маючи налагоджений технологічний процес виробництва (хоча й застарілий, проте, за відсутності вільних фінансових ресурсів, один з альтернативних і доступних способів продовження діяльності), традиційний для кожного з них асортимент продукції, керівництво підприємств уникає будь-яких значних змін, у т. ч. і в напрямках спеціалізації.

Менші сучасні агроформування утворились, як правило, шляхом виділення частини КСП чи створені на новій основі (фермерські господарства). Відсутність цілісної техніко-виробничої бази, фінансових ресурсів і невеликі розміри

господарств зумовили організацію вузькоспеціалізованого функціонування. Оскільки, безумовно, легше й доцільніше забезпечити матеріально-технічними ресурсами (але в повному обсязі) виробництво двох чи трьох основних видів продукції, аніж багатогалузеве. Такі тенденції зумовили відображену на графіку (рис. 2.2) обернено пропорційну залежність між показниками розміру сільськогосподарських підприємств і рівнем спеціалізації в них.

Отже, на основі даного аналітичного дослідження особливостей галузевої структури виробництва агроформувань Івано-Франківщини в розрізі двох агрокліматичних територій і динаміки її змін:

- вивчено структуру виробництва валової продукції агроформуваннями регіону, а також основні показники їх діяльності;
- виявлено й проаналізовано залежність між зміною структури виробництва господарств і рівнем рентабельності їх функціонування;
- розраховано економічну ефективність розміщення основних видів сільськогосподарських культур на тій чи іншій території в розрізі рівнинної і передгірської частин області шляхом порівняння затрат на виробництво продукції;
- на основі проведеного групування аграрних підприємств за рівнем спеціалізації досліджено тенденції змін результативності їх функціонування при зміні показників спеціалізації;
- встановлено й проаналізовано залежність між розмірністю сільськогосподарських структур (за площею угідь) і рівнем спеціалізації.

У результаті виявлено деякі проблемні аспекти діяльності агроформувань області, які повинні формувати перспективні завдання в процесі розвитку аграрного сектора економіки:

- згорнуте відтворення сільськогосподарської галузі (кількість і розмір аграрних підприємств постійно зменшується, що призводить до поширення дрібнотоварного виробництва);
- рівень рентабельності діяльності агроформувань часто змінюється, наявні збитково діючі господарства;

- відбуваються значні зміни в галузевій структурі виробництва, що свідчить про нестабільність, неналагодженість функціонування суб'єктів господарювання;
- в окремих випадках індивідуальні коефіцієнти економічної ефективності розміщення сільськогосподарських культур у регіоні є надто високими, що свідчить про недоцільність такої спеціалізації з огляду на природно-кліматичні та технологічні особливості агроформувань;
- в області переважають господарства, що характеризуються багатогалузевою структурою виробництва й низькими результативними показниками їх діяльності в порівнянні з вузькоспеціалізованими підприємствами.

Визначені проблеми й недоліки функціонування діючих у регіоні агроформувань є основним орієнтиром у процесі постановки наскрізної мети й завдань стратегії вдосконалення галузевої структури сільськогосподарських підприємств як одного з факторів налагодження високорентабельного, конкурентоспроможного виробництва.

2.2. Оцінка формування і розвитку галузевої структури в рослинництві

Процес удосконалення галузевої структури сільськогосподарських підприємств передбачає здійснення певних заходів, що передують визначенню основних напрямів і шляхів розробки й реалізації механізму забезпечення оптимізації виробничої структури агроформувань. Одним з таких аспектів є здійснення комплексного аналізу щодо змін у галузевій структурі виробництва впродовж тривалого періоду та виокремлення факторів й умов, характеру та причин таких трансформацій.

Із цією метою, крім дослідження загальної структури виробництва на сільськогосподарських підприємствах, здійснено детальний аналіз структурних змін та їх результативності щодо галузей: рослинництва та тваринництва. Таке

спрямування дозволяє глибоко й всесторонньо вивчити особливості їх функціонування, розвитку й місця в аграрному секторі регіону.

Визначити пріоритетність однієї з галузей сільського господарства є неможливим і недоцільним, оскільки на вирощуванні продукції рослинництва базується розвиток тваринництва, кормовою базою для якого є такі продукти: сіно, солома, зелені корми, зернофураж та деякі інші види сільськогосподарських культур. У свою чергу, відходи тваринницької галузі використовуються в рослинництві як органічне добриво, що забезпечує покращання якісних показників ґрунтів та урожайність культур. При цьому слід відмітити також незаперечно важливу роль рослинницької галузі в суспільному житті людини загалом. Зазначена сфера забезпечує населення продуктами харчування та сировиною для переробної промисловості, зокрема, харчової, фармацевтичної, легкої, деревообробної та ін. Одним з основних завдань галузі рослинництва є виробництво високоякісної продукції одночасно з раціональним використанням структури посівних площ, зайнятих сільськогосподарськими культурами, підвищенням їх урожайності та родючості ґрунту [99, с. 516].

Землеробство є однією з найстаріших галузей людської життєдіяльності. За дослідженням Б. Нікуліна [100, с. 2–4], на території сучасної Галичини ще в 2–4 тисячолітті до нашої ери вирощували пшеницю, просо, ячмінь, овес, льон та деякі інші види рослин. Незважаючи на наявність такого значного досвіду щодо ведення рослинництва, сьогодні залишається багато проблемних питань стосовно налагодження ефективного землеробства.

Важливою умовою підвищення ефективності рослинницької галузі є оптимізація структури виробництва в ньому. Унаслідок того, що впродовж усього періоду здійснення аграрних реформувань питання землекористування не вирішувалося належним чином [83; 101; 102; 103; 104; 105], сучасна виробнича структура, процеси відтворення ґрунтів та інші сегменти цієї сфери зазнали значних, як правило, негативних змін. Як результат, сучасна структура виробництва в цілому та рослинництва зокрема є неоптимальною (табл. 2.6) і нездатною забезпечити бажаний для виробників рівень прибутковості.

У табл. 2.6 представлено динаміку структурних змін у виробництві рослинницької продукції в Івано-Франківській області.

Таблиця 2.6

Динаміка структурних змін у виробництві продукції рослинництва в агроформуваннях Івано-Франківської області

Види продукції	Роки	Рівнинна територія			Передгірська територія		
		обсяг виробництва, млн. грн.	питома вага вартості, %	частка у валовому виробництві області, %	обсяг виробництва, млн. грн.	питома вага вартості, %	частка у валовому виробництві області, %
1	2	3	4	5	6	7	8
Зернові культури	2005	20,00	67,80	68,49	9,20	46,46	31,51
	2006	11,6	51,37	63,70	6,61	45,65	36,30
	2007	13,29	52,64	60,78	8,57	46,35	39,22
	2008	27,07	42,35	70,15	11,52	44,21	29,85
Кукурудза	2005	1,60	5,42	64,00	0,90	4,55	36,00
	2006	2,56	11,34	69,20	1,14	7,87	30,8
	2007	4,82	19,07	61,48	3,02	16,31	38,52
	2008	24,92	38,98	80,59	6,00	23,03	19,41
Цукрові буряки	2005	3,60	12,20	81,82	0,80	4,04	18,18
	2006	5,15	22,82	80,47	1,25	8,63	19,53
	2007	3,89	15,41	71,02	1,59	8,58	28,98
	2008	2,51	3,92	56,84	1,90	7,30	43,16
Картопля	2005	0,01	0,03	50,00	0,01	0,05	50,00
	2006	0,05	0,22	50,00	0,05	0,35	50,00
	2007	0,01	0,04	2,78	0,33	1,78	97,22
	2008	0,02	0,03	5,99	0,35	1,33	94,01
Овочі відкритого ґрунту	2005	0,01	0,03	50,00	0,01	0,05	50,00
	2006	0,01	0,04	50,00	0,01	0,07	50,00
	2007	–	–	–	0,01	0,05	100,00
	2008	0,04	0,06	6,29	0,56	2,16	93,71
Плоди і ягоди	2005	0,30	1,02	60,00	0,20	1,01	40,00
	2006	0,40	1,77	57,14	0,30	2,08	42,86
	2007	0,48	1,89	59,70	0,32	1,74	40,30
	2008	0,41	0,64	68,06	0,19	0,73	31,94
Льон-довгунець	2005	0,01	0,03	1,96	0,50	2,53	98,04
	2006	–	–	–	0,10	0,69	100,00
	2007	–	–	–	0,12	0,67	100,00
	2008	–	–	–	0,01	0,03	100,00
Ріпак озимий	2005	0,50	1,69	62,50	0,30	1,52	37,50
	2006	1,1	4,87	61,11	0,70	4,83	39,89
	2007	1,74	6,89	53,30	1,53	8,25	46,70
	2008	7,40	11,57	67,21	3,61	13,84	32,79

1	2	3	4	5	6	7	8
Соняшник	2005	0,01	0,03	50,00	0,01	0,05	50,00
	2006	0,01	0,04	50,00	0,01	0,07	50,00
	2007	0,12	0,48	100,00	–	–	–
	2008	0,65	1,02	91,97	0,06	0,22	8,03
Кормові коренеплоди	2005	0,20	0,68	33,33	0,40	2,02	66,67
	2006	0,10	0,44	33,33	0,20	1,38	66,67
	2007	0,07	0,29	50,55	0,07	0,39	49,45
	2008	0,02	0,03	66,79	0,01	0,04	33,21
Інша продукція рослинництва	2005	3,26	11,05	30,38	7,47	37,73	69,62
	2006	1,60	7,09	50,00	4,11	28,38	50,00
	2007	0,49	1,96	53,85	0,42	2,29	46,15
	2008	0,11	0,16	40,74	0,15	0,59	59,26
Продукція ро- слинництва всього	2005	29,50	100,00	59,84	19,80	100,00	40,16
	2006	22,58	100,00	60,93	14,48	100,00	39,07
	2007	25,25	100,00	57,71	18,50	100,00	42,29
	2008	63,93	100,00	71,04	26,06	100,00	28,96

Розраховано за даними джерел: [90, с. 3–15]; [91, с. 3–16]; [92, с. 3–16]; [93, с. 3–17].

На обох територіях досліджуваного регіону спостерігаються деякі структурні зрушення у виробництві рослинницької продукції впродовж 2000–2008 рр. За аналізований період у сільськогосподарських підприємствах області збільшилася частка у валовому виробництві зернових культур, ріпаку озимого. Крім цього, на рівнинній території зросла також частка виробництва кукурудзи, а в передгірській – цукрових буряків. Такі структурні зміни пов’язані з тим, що агроформування переорієнтують виробництво на більш рентабельні види продукції.

Уже протягом кількох років аграрні ринки наповнюються продукцією як підприємств, так і господарств населення. Останні забезпечують ринки в основному картоплею, овочами, плодами і ягодами, як правило, через традиційну орієнтацію. Господарства населення при цьому є більш конкурентоспроможними ніж агроформування. Тому підприємства скорочують виробництво таких видів продукції, виробництво й реалізація яких не приносять прибутків.

Більша конкурентоспроможність господарств населення щодо цих видів забезпечується вищою врожайністю культур. У 2008 р. середній вихід картоплі

з 1 га в господарствах населення становив 122,0 ц/га проти 110,0 ц/га в підприємствах.

Така ситуація пояснюється тим, що громадяни, обробляючи свої земельні ділянки, вносять необхідну кількість мінеральних та органічних добрив, здійснюють ретельний догляд за рослинами (ручна просапка, застосування засобів захисту рослин тощо) і в результаті отримують вищі врожаї. Тому агроформування, будучи неспроможними конкурувати з господарствами населення щодо виробництва таких культур, переорієнтовуються на вирощування кукурудзи, питома вага якої зростає у 2008 р. проти 2005 р. на 33,5 відсоткових пунктів у рівнинній частині та 18 відсоткових пунктів у передгірській (ріпак озимий – на 9,88 та 12,32 відсоткових пункти відповідно). Для сільськогосподарських підприємств виробництво таких культур є більш рентабельним і конкурентоспроможним через наявність необхідних потужних технічних засобів для їх вирощування, а також за рахунок утворення синергетичного ефекту при використанні великих площ посіву.

Аналізуючи структуру виробництва валової продукції рослинництва агроформуваннями в розрізі агрокліматичних територій Івано-Франківщини, можна перекопати у відносній перевазі рівнинної території. Так, господарства низинної частини забезпечують виробництво майже 71 % продукції рослинництва обласного значення, а передгірської – 29 %. З окремих видів продукції така різниця є більш суттєвою, зокрема, на рівнинній території отримується близько 92 % соняшнику, 80 % кукурудзи, 70 % зернових, 68 % плодів і ягід і майже 67 % кормових коренеплодів. Така тенденція спостерігається протягом тривалого періоду й пояснюється тим, що саме в низинній частині області кращими є природно-кліматичні умови (погодні особливості, тип і якість ґрунтів, рельєф тощо) для ведення рослинництва в порівнянні з іншою територією. Крім цього, у власності й користуванні підприємств рівнинної території зосереджено основну частку сільськогосподарських угідь (близько 60 %).

Обсяги виробництва продукції рослинництва у 2008 р. у порівнянні з 2005 р. збільшилися на обох територіях Івано-Франківської області (у низинній

частині на 34,4 млн. грн., а в передгірській – на 6,26 млн. грн.). Такі зміни відбулися за рахунок збільшення обсягів виробництва зернових культур, кукурудзи, картоплі, овочів, ріпаку озимого та плодів і ягід. Оскільки в табл. 2.6 обсяги валової продукції у 2005 р. та у 2008 р. наведені в порівнянних цінах 2000 р., то всі зміни цього показника пов'язані з кількісними змінами валового збору продукції рослинництва. Основні причини, що вплинули на формування такої тенденції щодо кількісних змін обсягів виробництва в агроформуваннях області, – зменшення посівних площ та врожайності сільськогосподарських культур [106, с. 103–104].

Головною причиною зменшення площ сільськогосподарських угідь в обробітку й урожайності і, як наслідок, валового збору основних агрокультур є нестача фінансових ресурсів в агроформуваннях. Стосовно першого показника, то недостатність грошових коштів на забезпечення необхідними основними й оборотними фондами для обробітку земель змушувала агротоваровиробників скорочувати посівні площі. Стосовно другого показника, то недотримання технологічної дисципліни щодо внесення необхідних мінеральних та органічних добрив, засобів захисту рослин та інших чинників призводило до зниження урожайності культур [107, с. 143]. У комплексі ці фактори, пов'язані з відсутністю вільних фінансових ресурсів, призвели до значного зниження обсягів валового збору протягом останніх років в порівнянні з дореформеним періодом.

У табл. 2.7 наведено показники затратності та результативності вирощування найважливіших сільськогосподарських культур у цілому по області та в розрізі двох територій.

Порівняльний аналіз свідчить про наявність тісного зв'язку між такими показниками. На підприємствах, де нижчі показники затрат праці на 1 ц, є меншою собівартість отримуваної продукції і вищий рівень рентабельності її виробництва. Це стосується вирощування зернових культур, цукрових буряків, картоплі та ріпаку озимого.

Стосовно зернових культур, то в рівнинній частині затрати праці на їх виробництво становлять 3,2 люд. год., що в 1,8 раза менше, ніж на передгірській

території. Економія живої праці та інших видів ресурсів сприяє утворенню нижчої собівартості 1 ц, а саме – у низинній частині 82,0 грн. проти 105,8 грн. на іншій території. Відповідно рівень рентабельності виробництва зернових культур є вищим у рівнинній частині – 4,2 %, що в 3,8 раза більше, ніж у передгірській. Аналогічна тенденція спостерігається щодо інших виокремлених видів сільськогосподарської продукції.

Таблиця 2.7

**Собівартість і результативність виробництва основних видів
рослинницької продукції сільськогосподарськими підприємствами
Івано-Франківської області (у середньому за 2006–2008 рр.)**

Види про- дукції	Затрати праці на 1 ц, люд. год.			Собівартість 1 ц, грн.			Рівень рентабельності, %		
	об- ласть	у т. ч.		об- ласть	у т. ч.		об- ласть	у т. ч.	
		рів- нин- на тери- торія	перед- гірська тери- торія		рів- нинна тери- торія	перед- гірська тери- торія		рів- нинна тери- торія	перед- гірська тери- торія
Зернові ку- льтури	2,9	3,2	5,8	81,0	82,0	108,5	5,05	4,2	1,1
Кукурудза	3,0	4,9	3,1	82,4	141,1	91,9	37,8	26,1	14,2
Цукрові буряки	3,5	5,8	2,9	20,2	22,18	14,2	-25,6	-30,3	8,2
Льон	19,3	–	19,3	142,9	–	142,9	102,7	–	102,7
Картопля	11,9	7,2	12,5	105,3	58,2	131,4	26,6	122,3	15,3
Овочі	18,4	10,2	22,6	81,8	68,8	110,2	26,8	130,1	11,2

Розраховано за даними джерел: [91, с. 3, 7, 9, 10, 15, 28, 30, 39–42]; [92, с. 3, 7, 9, 10, 15, 30, 32, 40–43]; [93, с. 3, 7, 9, 10, 16, 30, 32, 42–44, 47].

Детальний аналіз причин і факторів утворення такого зв'язку дає змогу стверджувати, що таке явище пояснюється нижчими затратами праці на виробництво продукції на тих підприємствах, де створено більш сприятливі умови для вирощування певних видів сільськогосподарських культур.

Під таким комплексом умов розуміються забезпеченість якісними технологічно обґрунтованими ресурсами, використання новітніх технологій та дисциплінованість щодо їх застосування, природно-кліматичні переваги, раціональність і налагодженість організаційно-управлінської діяльності. При цьому останній чинник є важливим не тільки на етапі формування собівартості, але й у

процесі реалізації такої продукції, тобто отримання доходу підприємства, тому що в ринкових умовах функціонування потрібно не тільки зменшити витрати на виробництво продукції, а й вигідно її реалізувати. Оптимально відрегульовані функції менеджменту й маркетингу в господарствах області сприяють забезпеченню отримання очікуваного прибутку та рівня рентабельності. Підтвердженням цьому є наведені в табл. 2.7 показники щодо виробництва кукурудзи. Так, в агроформуваннях передгірської території затрати праці на вирощування 1 ц кукурудзи складають 3,1 люд. год., що в 1,5 раза менше, ніж у господарствах низинної частини. Собівартість 1 ц кукурудзи на передгірській території складає 91,9 грн., що на 34,9 % нижче, ніж у низинній. Проте рівень рентабельності виробництва цієї культури на підприємствах передгірської частини майже у 2 рази менший, ніж на іншій території області (14,2 % проти 26,1 % відповідно). Таке явище є наслідком значної різниці в цінах реалізації продукції різних господарств, що свідчить про краще налагоджений виробничий процес в агроформуваннях передгірської території. Проте аналіз показує, що тут недостатньо уваги приділено питанням, пов'язаним з процесом реалізації продукції, що й призвело до недоотримання прибутку.

Наведені в табл. 2.7 дані свідчать і про наявність ще однієї особливості. Стосовно більшості сільськогосподарських культур затрати праці на 1 ц та собівартість виробництва є нижчими на рівнинній території. Щодо зернових культур перший показник нижчий в 1,8 раза, другий – в 1,3 раза; картоплі – на 1,7 люд. год. та у 2,3 раза; овочів – у 2,2 та 1,6 раза відповідно.

Таке явище зумовлене тим, що на рівнинній території сприятливіші природно-кліматичні умови для ведення рослинництва. Перспективне поєднання природних та організаційно-економічних переваг певної місцевості щодо вирощування більш вигідних видів продукції сприятиме поступовому вдосконаленню галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області. Для забезпечення підвищення врожайності основних культур з одночасним зменшенням витрат на вирощування виділено три технологічні групи земель залежно від еродованості й крутизни схилів та родючості:

перша – рівнинні ділянки зі схилами до 3° з високими показниками родючості, придатні, насамперед, для товарних просапних та інших культур, що вирощуватимуться за інтенсивними технологіями; *друга* – ділянки зі схилами від 3° до 7° з меншою родючістю, придатні для вирощування зернових, кормових, і технічних культур суцільного посіву з ґрунтозахисними системами обробітку земель; *третья* – ділянки зі схилами від 7° і більше, що підлягають вилуговуванню багатоконпонентними сумішами багаторічних трав [108, с. 10].

Аналіз економічної ефективності виробництва продукції рослинництва наведено в табл. 2.8.

Порівняльний динамічний аналіз економічної ефективності розвитку рослинницької галузі та сільськогосподарської діяльності агроформувань у цілому, у розрізі агрокліматичних територій, показує, що показники обсягів виробництва валової продукції в розрахунку на певний вид ресурсів (1 га сільськогосподарських угідь, 1 працівника та 1 тис. грн. фондів) указують, наскільки ефективно використовуються ці засоби, яку віддачу приносить земля, людський та матеріально-технічний потенціали підприємств.

Щодо продукції рослинництва всі показники у 2008 р. зросли в порівнянні з 2005 р., зокрема, обсяг виробництва валової продукції рослинництва в розрахунку на 1 га земельних угідь зріс в 1,5 раза в рівнинній частині та 1,01 раза в передгірській, у розрахунку на 1 працівника, зайнятого в цій галузі, збільшився у 2,1 та 1,3 раза відповідно по територіях. Що стосується виробництва валової продукції рослинництва в розрахунку на 1 тис. грн. основних фондів та в низинній частині зменшився в 3,6 раза, а в передгірській – у 3,1 раза.

Такі зміни зумовлені двома визначальними чинниками: зміною обсягів виробництва продукції та зміною розмірів ресурсного потенціалу агроформувань.

Детальний аналіз таких факторів свідчить про те, що як перший, так і другий збільшилися впродовж 2006–2008 рр. на обох територіях.

Економічна ефективність виробництва продукції на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області

Показники	Рівнинна територія				Передгірська територія			
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Виробництво валової продукції рослинництва в розрахунку на:								
- 1 га сільськогосподарських угідь, грн.	705,7	681,5	695,6	1027,8	785,7	702,85	731,2	799,1
- 1 працівника галузі рослинництва, тис. грн.	14,5	15,1	19,5	30,5	14,8	17,1	21,4	18,9
- 1000 грн. основних фондів, грн.	218,7	93,5	74,7	60,2	126,4	52,8	48,6	40,4
Валовий прибуток рослинництва, тис. грн.	-389,0	419,0	237,8	-542,7	-2771,6	1612,3	3158,9	432,2
Рівень рентабельності продукції рослинництва, %	-5,2	2,0	6,8	-5,6	-7,4	7,5	17,7	1,2
Виробництво валової сільськогосподарської продукції в розрахунку на:								
- 1 га сільськогосподарських угідь, грн.	2089,7	3276,0	4183,5	3441,4	3000,8	5074,36	4339,4	3395,9
- 1 працівника, тис. грн.	25,8	35,2	58,5	74,9	25,7	38,5	43,4	55,0
- 1000 грн. основних фондів, грн.	647,5	449,66	398,7	276,7	482,9	380,98	298,3	199,8
Валовий прибуток агроформувань, тис. грн.	-4001,9	-5758,7	-13776,9	10410,9	-2901,4	-30235,5	31944,9	43268,3
Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції, %	-6,7	-9,1	-9,2	4,0	-1,8	-5,0	16,3	18,3

Розраховано за даними джерел: [90, с. 1–16, 23, 24]; [91, с. 1–16, 23, 24]; [92, с. 1–16, 24, 25]; [93, с. 1–17, 25, 26].

Площі сільськогосподарських угідь у користуванні аграрних підприємств збільшилися на 96,2 % на рівнинній території (з 31,7 тис. га до 62,2 тис. га) і на 66,8 % у передгірській (з 22,0 тис. га до 36,7 тис. га); вартість наявних матеріа-

льно-технічних ресурсів на рівнинній території зростає у 2,1 рази, а в передгірській – у 2,8 рази; кількість працівників, зайнятих у рослинництві, зменшилася на 53 чол. (з 1435 чол. до 1382 чол.) і на 37 чол. (з 904 чол. до 867 чол.) відповідно по територіях області.

Тобто основними причинами підвищення результативності виробництва рослинницької продукції, у розрахунку на одиницю ресурсного потенціалу, є ріст обсягів валового виробництва та збільшення площ сільськогосподарських угідь, а також зменшення кількості працівників, зайнятих у рослинництві. З одного боку, таке явище можна вважати позитивним, оскільки наявні ознаки інтенсифікації, а з іншого боку, – це свідчить про незабезпечення навіть простого відтворення виробництва, що, безумовно, є негативним процесом. Як наслідок, продовження такої тенденції призведе до росту безробіття на селі, збільшення частки земель, не задіяних у виробничих процесах, і, у результаті, до зменшення економічної ефективності виробництва та його кількісних обсягів. Аналогічна ситуація спостерігається щодо показників отримання валової продукції сільськогосподарства загалом.

Порівняння показників економічної ефективності виробництва продукції на підприємствах різних територій свідчить про те, що вищі результати функціонування в агроформуваннях передгірської частини. Таке явище майже не пов'язане з природно-кліматичними умовами, оскільки вони кращі на рівнинній території. Основними причинами відмінностей є різниця в техніко-технологічній оснащеності господарств, налагодженості традиційності вирощування певних культур на окремих підприємствах, раціональності управління тощо. Тобто така тенденція зумовлена, як правило, організаційними факторами, зокрема їх низьким рівнем в агроформуваннях рівнинної частини в порівнянні з передгірською. А це, у свою чергу, дає змогу стверджувати про великі перспективи розвитку та росту результативності виробництва рослинницької продукції в низинній частині, за умови комплексного оптимального використання резервів організаційного та природного характеру.

Аналіз показників обсягу валового прибутку від реалізації рослинницької та сільськогосподарської продукції, а також рівня рентабельності, показав, що вони вищі на передгірській території. Це пояснюється кращими умовами виробництва саме в господарствах цієї території. А дослідження зазначених величин у динаміці на рівнинній території свідчить про їх погіршення у 2008 р. проти 2005 р.

Зважаючи на те, що результати процесу виробництва мають протилежний характер (упродовж аналізованого періоду покращились), то основними факторами, що зумовили зниження прибутковості рослинницької продукції, є недосконалість цінової політики держави. Незабезпеченість чіткої сегментації на ринку сільськогосподарської продукції, відсутність постійних і надійних місць реалізації в поєднанні зі швидкими термінами псування агропродукції (без належних умов зберігання) змушують виробників реалізовувати свою продукцію за ціною покупця, яка, як правило, є неприйнятною для продавця.

Так, забезпечивши підвищення показників результативності виробництва продукції рослинництва в середньому в 1,5 раза, агроформування отримали зниження рівня рентабельності від -5,2 % до -5,6 % в рівнинній частині. Така спрямованість аграрної політики держави не стимулює сільськогосподарського товаровиробника до розширення виробництва.

Порівняльний аналіз економічної ефективності функціонування рослинницької галузі й аграрних підприємств, у цілому, показав, що, незважаючи на негативні динамічні тенденції в результативних показниках виробництва і реалізації продукції рослинництва, саме рослинництво забезпечує належні умови для продовження сільськогосподарської діяльності сучасними агроформуваннями. Так, величина прибутку (збитку) на рівнинній території становила (-389,0 тис. грн.) і (-542,7 тис. грн.) відповідно у 2005 та 2008 рр., а продукції сільськогосподарства загалом (-4001,9 тис. грн.) і 10410,9 тис. грн. відповідно. У передгірській частині аналогічно – валовий прибуток у рослинництві в 2005 р. складав (-2771,6) тис. грн., а в 2008 р. 432,2 тис. грн., а аграрної продукції, у цілому, (-2901,4) та 43268,3 тис. грн. відповідно.

Подібну ситуацію відображають показники рівня рентабельності функціонування агроформувань. Спостерігається вища результативність виробництва рослинницької продукції в порівнянні з продукцією тваринництва в підприємствах обох територій Івано-Франківщини.

Отже, здійснене вище комплексне дослідження дозволяє зробити висновки щодо тенденцій кількісних і структурних змін у рослинницькій галузі агроформувань Івано-Франківської області. Упродовж останніх років (2005–2008 рр.) відбувається поступове збільшення виробництва валової рослинницької продукції в сільськогосподарських підприємствах обох територій. При цьому темпи росту більші в господарствах рівнинної частини області, яка характеризується сприятливішими природно-кліматичними умовами для розвитку цієї галузі. Проте сучасний стан виробництва рослинницької продукції становить від 1 до 25 % (щодо видів продукції) валового збору рівня 1990 р.

На основі факторного аналізу причин змін валового збору основних агрокультур встановлено, що визначальним чинником, який впливає на зменшення обсягів валового виробництва рослинницької продукції впродовж 1990–2008 рр. є зменшення площ збирання. Визначено, що позитивна тенденція, яка склалась протягом кількох останніх років стосовно збільшення обсягів випуску продукції, зумовлена, передусім, інтенсифікацією виробництва, тобто за рахунок підвищення урожайності культур.

Аналіз структури виробництва продукції рослинництва в агроформуваннях області свідчить про незначні зміни, що здійснюються з метою забезпечення отримання бажаного прибутку. Такі зрушення спрямовані на збільшення частки у валовому виробництві тих видів сільськогосподарських культур, які є більш рентабельними й менш ресурсозатратними.

Дослідження затратності та результативності виробництва окремих видів рослинницької продукції показало, що рівень рентабельності виробництва певного виду агрокультури залежить від комплексу факторів, основними серед яких є природно-кліматичні, технологічні, організаційно-управлінські, ресурсні та ін.

Водночас встановлено, що визначальними факторами, які впливають на економічну ефективність виробництва продукції рослинництва, крім природних та інших, пов'язаних з особливостями функціонування окремого господарства, є засади й спрямованість державної аграрної політики [109, с. 43–45; 110, с. 165], зокрема щодо регулювання цін і ситуації на сільськогосподарських ринках.

Визначено, що результативність виробництва продукції рослинництва вища від аналогічних показників тваринницької галузі.

Дослідження особливостей функціонування сільськогосподарських підприємств, розвитку в них рослинницької галузі, визначення тенденцій структурних і кількісних змін у рослинництві, її економічної ефективності та проведення факторного аналізу змін цих явищ дозволили виділити ряд основних завдань щодо окремого сегмента процесу вдосконалення галузевої структури виробництва – розвитку рослинництва серед них:

- оптимізація виробничої структури в рослинницькій галузі з урахуванням необхідності забезпечення підвищення економічної ефективності функціонування підприємств [111–117];
- удосконалення структури виробництва продукції з урахуванням тісного взаємозв'язку між рослинницькими й тваринницькими підгалуззями сільського господарства;
- посилення державного регулювання та стимулювання розвитку рослинницької галузі зокрема й аграрного сектора в цілому;
- формування і підтримка необхідних умов для повної реалізації всіх заходів, які пов'язані з удосконаленням галузевої структури виробництва, зокрема, застосування раціональних сівозмін, внесення необхідних доз добрив у ґрунт;
- інтенсифікація виробництва рослинницької продукції, яка ґрунтується, насамперед, на широкому впровадженні ефективних технологій вирощування польових культур, в основу яких покладено оптимізацію умов їх вирощування [118, с. 3];

- установлення паритетних взаємовідносин між агротоваровиробниками та переробними підприємствами, які полягають у забезпеченні однакового прибутку на одиницю витрат, і формування основних й оборотних засобів [119, с. 12].

Вирішення завдань, пов'язаних із структурними змінами, забезпечить сучасним сільськогосподарським підприємствам умови для підвищення ефективності їх функціонування, розширеного відтворення ресурсного потенціалу виробництва й аграрної сфери загалом.

2.3. Динаміка галузевих змін у тваринництві

Комплексний аналіз структурних змін і їх результативності в аграрному секторі області передбачає, окрім детального вивчення особливостей розвитку галузі рослинництва, ще дослідження основних тенденцій змін у структурі виробництва тваринницької продукції та факторів, що їх зумовили.

Упродовж останніх років тваринницька галузь зазнала негативних змін, спричинених рядом суб'єктивних та об'єктивних чинників стосовно агротоваровиробника. Виробництво тваринницької продукції в області скоротилося на 274,0 млн. грн., або на 15,5 % у 2008 р. проти 1990 р. Така ситуація, зумовлена скороченням виробництва, призвела до зростання безробіття через вивільнення працівників, деградації матеріально-технічної бази галузі та зменшення кількості споживаних населенням важливих продуктів харчування. Хоча м'ясна продукція є джерелом високоякісних білків і незамінних амінокислот [120, с. 16], необхідних для забезпечення здоров'я людини.

Спад виробництва тваринницької продукції стримується за рахунок зусиль господарств населення [121, с. 83–89], які на сучасному етапі їх розвитку поставляють на аграрні ринки близько 60 % загального обсягу такого товару. Проте поголів'я тварин у господарствах населення продовжує зменшуватися через невігідність утримання (з огляду на порівняння витрат і прибутків) і складність ручного обробітку земель для отримання кормової бази. Важливим

завданням сьогодні є розвиток тваринництва в сільськогосподарських підприємствах, тобто укрупнення виробництва [122, с. 19]. Відродження цієї галузі в сучасних агроформуваннях потребуватиме значних зусиль держави [123, с. 59–63; 124, с. 3–8; 125, с. 67–71; 126, с. 27; 127, с. 134], їх власників-господарів на землі й самих працівників.

Передумовою розробки системи заходів, пов'язаних з відродженням тваринницької сфери, є детальний аналіз кількісних та структурних змін у виробництві тваринницької продукції впродовж 2005–2008 рр. (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Тенденції змін у структурі й обсягах виробництва тваринницької продукції в агроформуваннях Івано-Франківської області

Види продукції	Роки	Рівнинна територія			Передгірська територія		
		обсяг виробництва, млн. грн.	питома вага вартості, %	частка у валовому виробництві області, %	обсяг виробництва, млн. грн.	питома вага вартості, %	частка у валовому виробництві області, %
1	2	3	4	5	6	7	8
Молоко	2005	3,64	6,17	38,97	5,70	9,94	61,03
	2006	3,81	4,63	42,57	5,14	5,34	57,43
	2007	2,96	2,34	39,95	4,45	4,88	60,05
	2008	2,68	1,79	39,54	4,10	4,16	60,46
Приріст ВРХ	2005	2,70	4,58	46,08	3,13	5,46	53,92
	2006	2,65	3,22	45,45	3,18	3,31	54,55
	2007	2,74	2,17	44,68	3,40	3,72	55,32
	2008	2,82	1,88	46,95	3,18	3,23	53,05
Приріст свиней	2005	11,52	19,53	86,68	1,77	3,09	13,32
	2006	13,01	15,82	67,03	6,40	6,65	32,97
	2007	16,96	13,40	40,04	25,40	27,82	59,96
	2008	17,07	11,37	45,26	20,64	20,94	54,74
Приріст овець і кіз	2005	0,5	0,85	23,81	1,6	2,79	76,19
	2006	–	–	–	–	–	–
	2007	–	–	–	–	–	–
	2008	–	–	–	–	–	–
Вовна	2005	0,6	1,02	100,00	–	–	–
	2006	–	–	–	–	–	–
	2007	–	–	–	–	–	–
	2008	–	–	–	–	–	–
Приріст птиці	2005	32,10	54,42	71,73	12,65	22,04	28,27
	2006	46,51	56,55	73,69	16,61	17,27	26,31
	2007	38,24	30,20	64,55	20,99	23,00	35,45
	2008	58,27	38,82	72,64	21,94	22,26	27,36

1	2	3	4	5	6	7	8
Яйця	2005	–	–	–	29,06	50,66	100
	2006	9,67	11,76	14,49	57,08	59,36	85,51
	2007	59,08	46,66	62,23	35,86	39,28	37,77
	2008	52,70	35,11	54,23	44,48	45,13	45,77
Мед	2005	2,63	4,46	82,45	0,56	0,98	17,55
	2006	1,83	2,22	95,81	0,08	0,08	4,19
	2007	0,51	0,40	33,32	1,03	1,12	66,68
	2008	0,52	0,34	38,73	0,82	0,83	61,27
Інша продукція	2005	5,30	8,97	64,71	2,89	5,04	35,29
	2006	4,77	5,80	38,31	7,68	7,99	61,69
	2007	6,11	4,83	97,55	0,15	0,17	2,45
	2008	16,06	10,70	82,55	3,39	3,44	17,45
Продукція тваринництва, усього	2005	57,97	100,00	50,70	55,80	100,00	49,30
	2006	82,25	100,00	46,10	96,17	100,00	53,90
	2007	126,61	100,00	58,11	91,29	100,00	41,89
	2008	150,12	100,00	60,36	98,57	100,00	39,64

Розраховано за даними джерел: [90, с. 17–23]; [91, с. 17–23]; [92, с. 17–23]; [93, с. 18–24].

Поряд із загальним спадом обсягів виробництва тваринницької продукції в сільськогосподарських підприємствах області впродовж останніх років, у порівнянні з реформаційним періодом, визначено позитивну тенденцію до зростання кількісних показників виробництва у 2008 р. проти 2005 р. Так, на рівнинній території обсяг виробництва аналізованих видів продукції збільшився на 92,15 млн. грн., або у 2,5 раза, у передгірській частині цей показник зріс на 42,77 млн. грн. або у 2 рази.

Основною причиною такого явища є нарощування обсягів виробництва окремих видів продукції певними агроформуваннями. Зокрема, такий фактор чітко простежується на рівнинній території щодо збільшення обсягів виробництва м'яса птиці – в 1,8 раза, свинини – в 1,5 раза, яєць – на 52,7 млн. грн. та іншої продукції – у 3,0 раза. У передгірській частині цей процес зумовлений ростом кількісних показників виробництва м'яса свинини – в 11,7 раз, птиці – в 1,7 раз, яєць – в 1,5 раз, меду – ув 1,5 раз.

Такі тенденції пов'язані, передусім, із налагодженням спеціалізованих виробництв. Тобто в процесі становлення і розвитку аграрного сектора сучасні

сільськогосподарські підприємства поступово стверджують своє становище в народногосподарському комплексі, здійснюють переорієнтацію своєї діяльності на більш економічно вигідні види продукції і забезпечують її технологічне виробництво. Саме із започаткуванням процесів оновлення технологій на окремих господарствах області забезпечено значний ріст обсягів валового виробництва продукції тваринництва в регіоні [128, с. 849]. Прикладом таких господарств можуть бути ТзОВ “Даноша” Калуського району та ЗАТ “Росан-Агро” Рогатинського району, де запроваджено американську технологію вирощування свиней. У ЗАТ “Авангард” с. Загвіздя Тисменицького району запровадження новітніх технологій виробництва яєць та вирощування птиці. ДП ЗАТ “Івано-Франківськцемент” у с. Ямниця Тисменицького району, яке утримує страусів і перепілок, не має конкурентів на регіональному ринку.

Дані табл. 2.9 свідчать, що в процесі порівняння результатів діяльності сільськогосподарських підприємств обох територій значні зміни відбулися в рівнинній частині. Якщо у 2005 р. близько 50 % виробництва тваринницької продукції припадає на кожен підзону, у 2006 р. 54 % припадало на господарства передгірської території, то у 2007–2008рр. переважала частка агроформувань рівнинної території. Підприємства цієї території зайняли домінуюче становище стосовно таких видів продукції, як яйця – 54,23 % у валовому виробництві сільськогосподарських підприємств області, приріст птиці – 72,64 %, іншої продукції – 82,55 % у 2008 р. Тоді як агроформування передгірської частини мають кількісні переваги у виробництві меду – 61,27 %, молока – 60,46 %, м’яса свинини – 54,74 %, приріст ВРХ – 53,05 %.

Така тенденція пов’язана, передусім, із традиційною орієнтацією виробництва, тобто на збереженні спеціалізованих підприємств-попередників, що функціонували в дореформений період і створили певну виробничу базу та досвідченість працівників у певній сфері. Окрім того, велику роль відіграє спрямування процесу спеціалізації в агроформуваннях у бік її пристосування до природно-кліматичних умов. Безумовно, це є позитивним явищем, оскільки господарства використовують не тільки важелі економічного регулювання виробниц-

тва, але й природні переваги місцевості. В області спостерігаються природно-кліматичні відмінності на двох територіях щодо типу ґрунтів, кількості опадів, рельєфності території і т. д., які сприяють за своїми властивостями розвитку рослинництва та тваринництва.

Упродовж аналізованого періоду на сільськогосподарських підприємствах області відбулися також певні структурні зміни у виробництві тваринницької продукції: у рівнинній частині – збільшення частки виробництва яєць на 35,11 відсоткових пункти, іншої продукції тваринництва на 1,73 відсоткових пункти при одночасному незначному скороченні частки виробництва всіх інших типів продукції, а галузі вівчарства повністю.

У структурі валового виробництва передгірської території також спостерігаються певні зміни. В агроформуваннях разом із розвитком галузі птахівництва, питома вага вартості якої становить 22,26 %, господарства почали розвивати галузь свинарства, що сприяло збільшенню частки виробництва м'яса свиней на 17,85 відсоткових пункти. Крім цього, у сільськогосподарських підприємствах передгірської частини протягом аналізованого періоду припинили вирощувати овець і кіз та виробництво вовни.

Таким чином, аналіз структурних змін виробництва продукції тваринництва в агроформуваннях області дозволив виділити дві основні тенденції. По-перше, значне зростання частки виробництва продукції птахівництва – по двох територіях та продукції свинарства в агроформуваннях передгірської частини. По-друге, припинення розвитку галузі вівчарства як на рівнинній, так і передгірській території. Такий характер змін пов'язаний із спрямуванням виробництва в господарствах області в бік менш трудомістких та більш економічно вигідних видів продукції (табл. 2.10).

У табл. 2.10 наведено розрахунки показників затрат живої праці, собівартості та рівня рентабельності виробництва основних видів тваринницької продукції в розрізі підприємств двох територій Івано-Франківської області.

Таблиця 2.10

**Результати виробництва основних видів тваринницької продукції
в агроформуваннях Івано-Франківської області в
середньому за 2006–2008 рр.**

Види продукції	Затрати праці на 1 ц, люд. год.			Собівартість 1 ц, грн.			Рівень рентабельності, %		
	об-ласть	у т. ч.		об-ласть	у т. ч.		об-ласть	у т. ч.	
		рів-нинна територія	перед-гірська територія		рів-нинна територія	перед-гірська територія		рів-нинна територія	перед-гірська територія
Молоко	10,5	12,4	11,9	236,6	151,0	161,34	1,4	-7,45	4,65
Приріст ВРХ	149,4	143,5	169,6	968,5	1018,1	1024,29	-1,0	-29,7	-16,5
Приріст свиней	75,6	159,3	199,6	924,7	1057,4	1262,2	-7,5	-13,2	-17,6
Приріст птиці	24,7	21,3	69,7	891,3	789,2	1023,0	-29,4	-41,4	11,4
Яйця (1000 шт.)	7,9	10,5	6,8	259,3	255,4	261,1	27,0	24,0	38,1
Мед	201,5	499,6	598,3	1331,1	1470,9	2017,5	0,5	2,5	-3,1

Розраховано за даними джерел: [91, с. 17–21, 46–52]; [92, с. 17–21, 47–53]; [93, с. 18–21, 52–57].

Вищий рівень рентабельності (нижчий ступінь збитковості) виробництва тваринницької продукції спостерігається в передгірській частині. При цьому собівартість продукції на передгірській території з усіх видів продукції є вищою, ніж у рівнинній частині. Тобто високий результативний показник забезпечується кращими виробничими показниками, завдяки отриманню бажаного прибутку через установлення високих реалізаційних цін. Основною причиною, що дозволяє місцевим агротоваровиробникам продавати свою продукцію за високими цінами, є наявність значного попиту на неї при відносно невеликій пропозиції. Таким чином, агроформування виробляють валової продукції на 1 особу на рівнинній території 388,65 тис. грн., а в передгірській – лише 109,78 тис. грн., тобто в 3,5 раза менше. Зважаючи на те, що потреби в їжі в жителів обох частин регіону практично однакові, то можна стверджувати про наявність значного попиту на тваринницьку продукцію місцевого виробництва в передгірській частині, що стимулює агротоваровиробників до встановлення ви-

соких реалізаційних цін. Тобто маніпулювання важелями ринкової економіки сприяє можливості забезпечення сільськогосподарськими підприємствами передгірської частини отримання вищих результатів функціонування при відносно невисоких виробничих показниках.

Порівняння результативності виробництва на сільськогосподарських підприємствах області в розрізі показника затрат праці та собівартості продукції в межах двох територій дає змогу зробити висновок, що нижчими (тобто кращими) вони є на рівнинній території. Тільки затрати живої праці на виробництво молока та яєць є нижчими в передгірській частині, а решту видів продукції тваринництва за виробничими показниками вигідніше концентрувати в рівнинній частині.

Таке явище пояснюється тим, що сільськогосподарські підприємства низинної території мають природні переваги щодо вирощування продукції рослинництва, яка є кормовою базою для тваринницької галузі. Тобто нижча собівартість отриманих у власному виробництві кормів формує нижчі витрати на утримання сільськогосподарських тварин. Ще однією важливою причиною відмінностей у результативних показниках є різна техніко-технологічна оснащеність господарств. Зокрема, у процесі аналізу встановлено, що затрати живої праці при вирощуванні птиці складають в середньому по області 24,7 люд. год., у рівнинній частині – 21,3 люд. год., а в передгірській – 69,7 люд. год.

Аналогічна ситуація спостерігається щодо виробництва м'яса свинини. Затрати праці на виробництво 1 ц цієї продукції на рівнинній і передгірській території становлять 159,3 люд. год. та 199,6 люд. год. відповідно, а в середньому по області такий показник становить 75,6 люд. год. Зрозуміло, що така різниця не виникає внаслідок природних відмінностей території, а за рахунок упровадження і використання різного рівня технологічних процесів. Крім того, на величину аналізованих результативних показників виробництва впливають і такі фактори, як налагодженість організаційно-управлінської ланки та своєчасна забезпеченість необхідними ресурсами, і обсяги виробництва.

З метою детальнішого вивчення, здійснено дослідження залежності результативності виробництва певних видів тваринницької продукції від обсягів залучених ресурсів. На тісний зв'язок між аналізованими величинами вказують дані табл. 2.11, у якій відображено ефективність виробництва молока залежно від зміни кількості поголів'я дійних корів в агроформуваннях Івано-Франківської області.

Дані табл. 2.11 свідчать про покращання результативних показників із збільшенням у господарствах кількості поголів'я ВРХ, проте це відбувається до певної межі. З точки зору економічних закономірностей, це пояснюється існуванням так званої “критичної точки” виробництва. Нарощення обсягів виробництва приводить до підвищення прибутковості діяльності. Досягнувши “критичної точки”, підприємство отримує максимальний прибуток, але подальше збільшення обсягів виробництва не призведе до росту рентабельності, а, навпаки, спричинятиме її зниження. Таке явище пов'язане з процесом накопичення та взаємовідношення постійних і змінних витрат виробництва.

Таблиця 2.11

**Вплив чисельності поголів'я дійних корів в агроформуваннях Івано-Франківської області на їх продуктивність
(у середньому за 2006–2008 рр.)**

Групи районів за кількістю дійних корів у підприємствах, гол.	Кількість районів	Середня чисельність поголів'я, гол.	Середньорічний надій на 1 корову, кг	Собівартість 1 ц молока, грн.	Рівень рентабельності виробництва, %
I – до 39	4	22	2697	156,0	-10,0
II – 40 – 69	2	51	4568	143,7	11,0
III – 70 і більше	4	101	3502	141,6	4,6

Розраховано за даними джерел: [91, с. 47, 63]; [92, с. 48, 63]; [93, с. 53, 68]; [129, с. 64, 93]; [130, с. 82, 115].

У цьому випадку критичний обсяг досягається в II групі підприємств, де середня кількість дійних корів становить 51 гол. і спостерігаються найвищі результати виробництва: середньорічний надій молока дорівнює близько 4568 кг, що в 1,7 раза більше, ніж у господарствах I групи, і на 30,4 % більше, ніж у під-

приємствах III групи. Собівартість виробництва 1 ц молока в II групі агроформувань є нижчою, ніж у I групі на 12,3 грн., проте вищою на 2,1 грн., ніж у III групі. I, відповідно, найвищий рівень рентабельності спостерігається в підприємств II групи – близько 11,0 %, що на 21 та 6,4 відсоткових пункти більше, ніж у I та III групах.

Таким чином, приріст поголів'я дійних корів до певної критичної величини зумовлює збільшення результативних показників. Так, у II групі районів, у порівнянні з I групою, приріст середньої кількості корів становить 29 голів, що впливає на ріст середньорічного надою на 1871 кг, зменшення собівартості 1 ц молока на 12,3 грн. та збільшення рівня рентабельності на 21,0 %. Тобто середнє зростання кількості поголів'я на 1 корову зумовлює збільшення середньорічного надою молока на 64,5 кг, зниження собівартості 1 ц молока на 0,42 грн. і ріст рентабельності на 0,7 %.

Отже, підприємствам, що належать до I класифікаційної групи, а це – господарства Долинського, Рогатинського, Снятинського і Тлумацького районів, доцільно збільшити обсяги поголів'я дійних корів у середньому у 2,3 раза (до рівня II групи) з метою отримання максимальних результатів виробництва молока (при забезпеченні інших однакових умов функціонування).

У III групі районів, де середня кількість молочних корів на підприємстві складає 101 голову, є дещо нижчі результативні показники, ніж у II групі, проте значно вищі, ніж у господарствах I групи. Стосовно собівартості виробництва 1 ц молока, то в III групі вона є найнижчою серед усіх інших – 141,6 грн. Такі дані свідчать про те, що ефективність господарювання підприємств III групи, а саме: Богородчанського, Галицького, Городенківського та Коломийського районів близька до оптимальної.

Так, приріст кількості корів на 1 голову в цій групі в порівнянні з I групою зумовлює збільшення середньорічного надою молока на 10,19 кг та в порівнянні з II групою – зменшення на 21,3 кг. Аналіз зміни собівартості виробництва 1 ц молока показав, що приріст поголів'я на 1 голову в порівнянні з I групою підприємств призводить до зниження собівартості на 0,18 грн., а щодо II

групи господарств, то собівартість зменшилася на 0,03 грн. Такі порівняно позитивні показники результативності виробництва молока господарствами III групи районів показують, що середня чисельність поголів'я дійних корів на одному підприємстві 101 гол. є близькою до оптимальної (до кількості голів II групи) і в найближчій перспективі не потребує коригувань у бік зменшення, а тільки врегульованості окремих організаційно-технологічних питань функціонування господарств.

Аналогічно проведено дослідження залежності результатів та обсягів виробництва щодо розведення м'ясної великої рогатої худоби (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Вплив зміни чисельності поголів'я ВРХ на її продуктивність в агроформуваннях Івано-Франківської області
(в середньому за 2006–2008 рр.)**

Групи районів за кількістю ВРХ у підприємствах, гол.	Кількість районів	Середня чисельність поголів'я, гол.	Середньодобовий приріст, гол.	Собівартість 1 ц м'яса, грн.	Рівень рентабельності виробництва, %
I – до 100	4	67	126	1014,1	-3,8
II – 101–200	3	154	50	1035,9	-17,4
III – 201 і більше	3	222	36	1075,8	-37,5

Розраховано за даними джерел: [91, с. 18, 47, 63]; [92, с. 18, 48, 63]; [93, с. 19, 53, 68]; [129, с. 60, 89]; [130, с. 78, 109].

З даних табл. 2.12 видно, що критичний обсяг виробництва досягається в підприємствах I групи, до якої віднесено господарства Долинського, Калуського, Тлумацького та Рогатинського районів. Тут середня кількість поголів'я ВРХ складає 67 гол., середній приріст ВРХ – 126 гол., і є вищим у 2,5 раза, ніж в агроформуваннях II групи і в 3,5 раза, ніж у підприємствах III групи. Собівартість виробництва 1 ц м'яса в господарствах I підгрупи є найнижчою серед інших груп і дорівнює близько 1014,1 грн. за 1 ц, що на 2,1 % менше, ніж у II групі, і на 5,7 % нижче, ніж у III групі районів.

Такі результати свідчать про те, що сучасним підприємствам слід організувати розведення м'ясного скотарства в досить обмежених розмірах, зокрема, кількість поголів'я ВРХ повинна становити близько 67 гол. Такі рекомендації будуть актуальними в області до того часу, поки не відбудеться кардинальних змін у техніко-технологічній базі та політиці державного регулювання аграрного ринку. Перевищення цієї оптимальної, з економічної точки зору, нині середньої кількості корів призведе до зниження результативних показників.

Дані табл. 2.12 також показують, що збільшення чисельності ВРХ на 87 гол. (з I групи – 67 гол. до II групи – 154 гол.) впливає на зниження їх середнього приросту на 60,3 %, а собівартість 1 ц м'яса зростає на 21,8 грн. Тобто середнє збільшення кількості поголів'я м'ясних корів на 1 голову, понад обсяги I групи, зумовлює зниження середнього приросту ВРХ на 0,9 гол. і, водночас, ріст собівартості на 0,3 грн. 1 ц. Отже, таке збільшення залучених ресурсів при незмінних організаційно-управлінських факторах тепер є недоцільним.

У процесі дослідження виявлено негативну тенденцію щодо результативності виробництва м'яса ВРХ. Підприємства всіх трьох груп працюють не прибутково стосовно цього виду продукції і рівень збитковості є досить значним. Така ситуація зумовлена недосконалістю існуючого цінового механізму на агропродовольчому ринку. Сучасні ціни не здатні забезпечувати виробнику відшкодування понесених витрат. У поєднанні з неналагодженістю державного доування такі процеси стимулюють сільськогосподарські підприємства до згортання збиткових виробництв, що, у свою чергу, призводить до негативних тенденцій у структурі виробництва з точки зору соціального фактора, тобто задоволення попиту на даний вид продукції.

Під час аналізу структурних і кількісних змін у тваринництві здійснено також дослідження залежності результатів та обсягів виробництва у свинарстві (табл. 2.13).

Плказники табл. 2.13 свідчать про те, що оптимальним розміром господарств області щодо виробництва м'яса свинини є підприємства III групи, де середня кількість свиней становить 9245 гол. У цій групі досягається критичний

обсяг виробництва і входять сюди агроформування Рогатинського та Калуського районів. Середня чисельність поголів'я на зазначених підприємствах вища в 257 разів ніж у господарствах I групи, і майже в 71 раз, ніж у II групі. Така висока ресурсна забезпеченість сприяла і кращій результативності функціонування підприємств III групи. Так, середній приріст поголів'я свиней у III групі більший у 3,3 раза, ніж у I та II групах. Собівартість 1 ц м'яса свиней у III групі нижча на 31,3 %, ніж у I групі, і на 32,5 %, ніж у II групі. Рівень рентабельності виробництва цієї продукції в підприємствах III групи вищий на 23 відсоткових пункти, ніж у I групі, і 25,8 відсоткових пункти, ніж у II групі.

Таблиця 2.13

**Вплив зміни чисельності поголів'я свиней на їх продуктивність
в агроформуваннях Івано-Франківської області
(у середньому за 2006–2008 рр.)**

Групи районів за кількістю свиней у підприємствах, гол.	Кількість районів	Середня чисельність поголів'я, гол.	Середньодобовий приріст, гол.	Собівартість 1 ц м'яса, грн.	Рівень рентабельності виробництва, %
I – до 60	4	36	70	1277,7	-13,0
II – 61–1000	4	130	71	1299,8	-15,8
III – 1001 і більше	2	9245	234	878,0	10,0

Розраховано за даними джерел: [91, с. 18, 48, 63]; [92, с. 18, 49, 63]; [93, с. 19, 54, 68]; [129, с. 68, 90]; [130, с. 88, 110].

Результати дослідження свідчать, що оптимальним є виробництво м'яса свинини при середній кількості свиней 9245 голів, тобто великомасштабне підприємство. Це забезпечується відносно потужними технологіями виробництва в окремих господарствах області, що запроваджені впродовж останніх 4–5 років.

Визначені в процесі такого аналізу оптимальні обсяги виробництва щодо чисельності утримуваного поголів'я тварин є найкращими на сучасному етапі розвитку аграрних підприємств у регіоні, тому що оптимальність передбачає найкраще з існуючого, тобто із середньостатистичного значення. При цьому

будь-які зміни в організаційному, виробничому чи технологічному рівні господарювання сприятимуть формуванню інших результатів, на основі яких оптимальна чисельність поголів'я тварин може бути іншою. Проте, ураховуючи складне фінансове становище сучасних агротоваровиробників, що є однією з причин, яка не дозволяє їм здійснити кардинальні зміни у виробничих процесах, отримані результати оптимізації кількості ВРХ, молочних корів та свиней з метою досягнення високих економічних показників функціонування можуть бути достовірними на середньострокову перспективу розвитку аграрного сектора Івано-Франківської області. Водночас кожне підприємство має розробити власну стратегію ефективного розширеного відтворення, підвищення конкурентоспроможності галузі й на цій основі – подальшого розвитку аграрної економіки [131, с. 122].

На рис. 2.3 відображено тенденції зміни поголів'я худоби й птиці в сільськогосподарських підприємствах регіону, що ще раз підтверджує мінливість і нестійкість у процесах формування чисельності сільськогосподарських тварин.

Дані рис. 2.3 відображають дві основні тенденції:

- стрімкий спад кількості поголів'я до певного періоду;
- поступове зростання чисельності окремих видів худоби з одночасним подальшим скороченням інших.

Найбільше скорочення чисельності сільськогосподарських тварин відбулося щодо тих видів, яких було найменше в господарствах дореформеного періоду. Так, чисельність ВРХ скоротилася з 315,4 тис. гол. до 15,3 тис. гол. у 2008 р., тобто у 20,6 раза, поголів'я свиней, яких у 1990 р. було 127,6 тис. гол., зменшилося в 11,3 раза до 2001 р. Водночас чисельність коней зменшилася з 17,7 тис. гол. до 0,9 тис. гол. (у 19,7 раза), овець і кіз із 46 тис. гол. до 0,5 тис. гол. (у 92 раз). Другою особливістю є те, що для різних видів сільськогосподарських тварин критичним переломним періодом, коли спад змінився на зростання чи припинився, є 2001 рік. Зокрема, поголів'я птиці та свиней почало зростати з 2002 р. і поступово збільшується щороку.

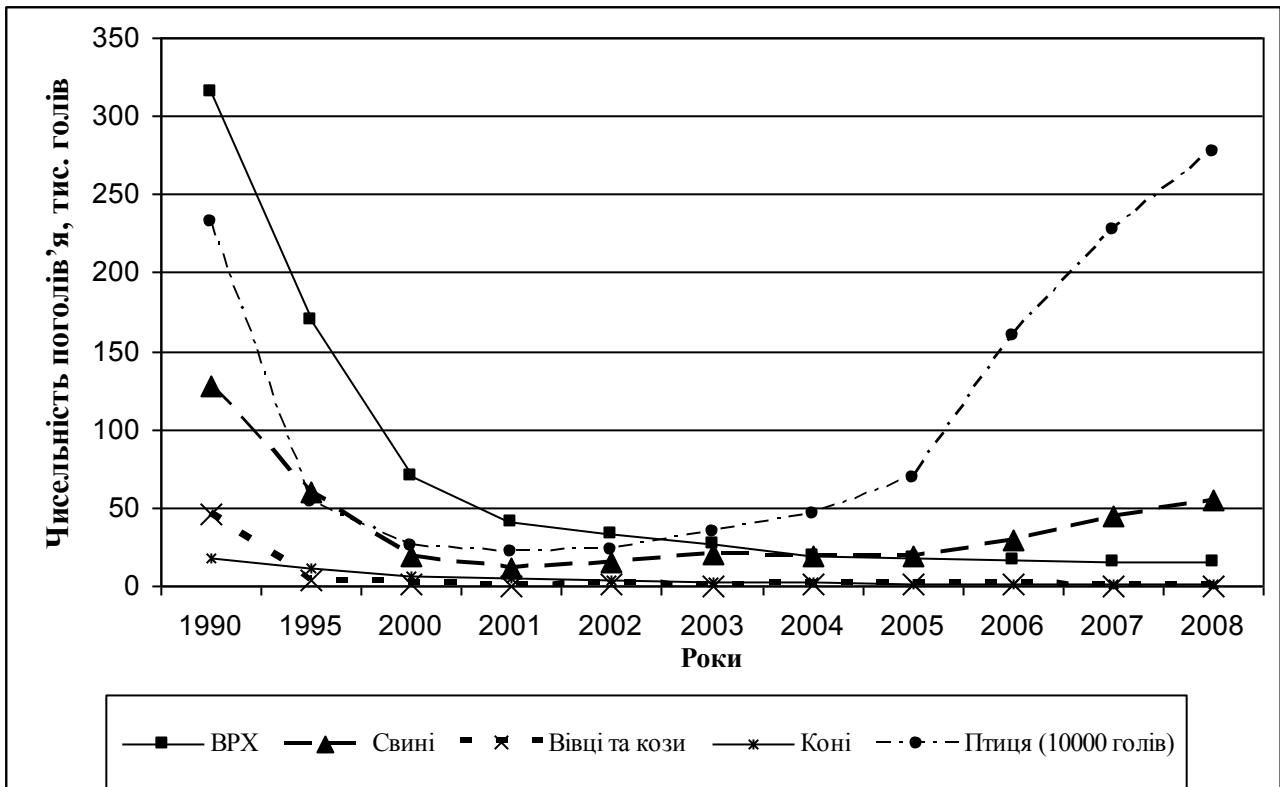

Рис. 2.3. Тенденції зміни поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області

Розраховано за даними джерел: [129, с. 21]; [130, с. 33].

Однією з причин спаду кількості худоби є складність функціонування господарств в умовах трансформаційних ринкових та аграрних відносин. Затяжна криза, що охопила всі без винятку галузі економіки, у сільському господарстві була ще доповнена невизначеністю аграрно-земельних перетворень. Скрутне фінансове становище агроформувань впливало на скорочення поголів'я тварин. Саме через це тваринницька галузь першою зазнала скорочення обсягів виробництва.

Тенденція, що склалася впродовж останніх років функціонування аграрного сектора стосовно зміни поголів'я худоби, свідчить про її двонаправленість. З одного боку, кількість деяких видів тварин почала збільшуватися, зокрема свині й птиця, а з іншого, – поголів'я ВРХ, овець і кіз та коней зменшуватися. Така ситуація пояснюється рядом факторів. Зменшення чисельності коней у господарствах є виправданою, тому що ці тварини утримувалися з метою обробі-

тку сільськогосподарських угідь, тобто як робоча сила. У сучасних умовах всебічної механізації коні втрачають свої позиції через переваги машинно-тракторної бази в процесі виконання комплексу агроробіт.

Зростання поголів'я свиней і птиці, починаючи з 2001 р., зумовлене тим, що частина сільськогосподарських підприємств, завдяки вмілому керівництву зуміла покращити результати свого функціонування і своє становище в аграрній сфері й на ринку загалом. Такі господарства, як правило, орієнтували виробничий процес на найменш затратні види продукції, зокрема, підгалузі рослинництва та утримання птиці і свиней. Крім того, в окремі господарства області було вкладено іноземні інвестиції і впроваджено зарубіжні новітні технології з вирощування птиці та свиней.

Слід також зазначити, що існує велика перспектива розвитку підгалузі скотарства та розведення овець. Про збільшення поголів'я ВРХ у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківщини можна стверджувати, виходячи з аналізу функціонування всіх суб'єктів господарювання аграрного сектора. Так, до 2004 р. чисельність поголів'я ВРХ у домогосподарствах постійно збільшувалась і в цьому році була більшою в 13,9 раза ніж в агроформуваннях. Проте через ряд об'єктивних та суб'єктивних причин, кількість корів у цих суб'єктів господарювання впродовж останніх п'яти років постійно зменшується. Найважливішими з таких чинників є старіння сільського населення, що було зацікавлене в розведенні корів, оскільки сучасна сільська молодь не має бажання займатися веденням господарства через наявність можливості зайнятості в більш доходних сферах, а також низький рівень прибутковості цього виду виробництва, в господарствах населення через високий відсоток посередницьких організацій, які займаються прийманням ВРХ на забій та переробкою молока. Через неврегульованість у цій сфері темпи скорочення чисельності ВРХ у домогосподарствах становлять 7–8 % щорічно. Збереження такої тенденції стимулюватиме аграрні підприємства до заповнення вільної частки на ринку цієї продукції власним виробництвом, яке, завдяки масштабам і діяльності відділів менеджменту й маркетингу, зуміє вийти на високий якісний та результативний рівень.

Процес розведення овець і кіз теж має великі перспективи через наявність попиту на вовну. Проте стримуючим фактором, у цьому випадку, є занепад обробки й переробки зазначеного виду продукції в регіоні. Усе більше занепокоєння викликає той факт, що вівчарство знаходиться на межі самоліквідації, а отже, переходу до натурального виробництва [132, с. 66].

Коливання кількості сільськогосподарських тварин, як однієї з визначальних складових ресурсного потенціалу тваринницької галузі, зумовлює зміни у виробництві валової продукції (рис. 2.4).

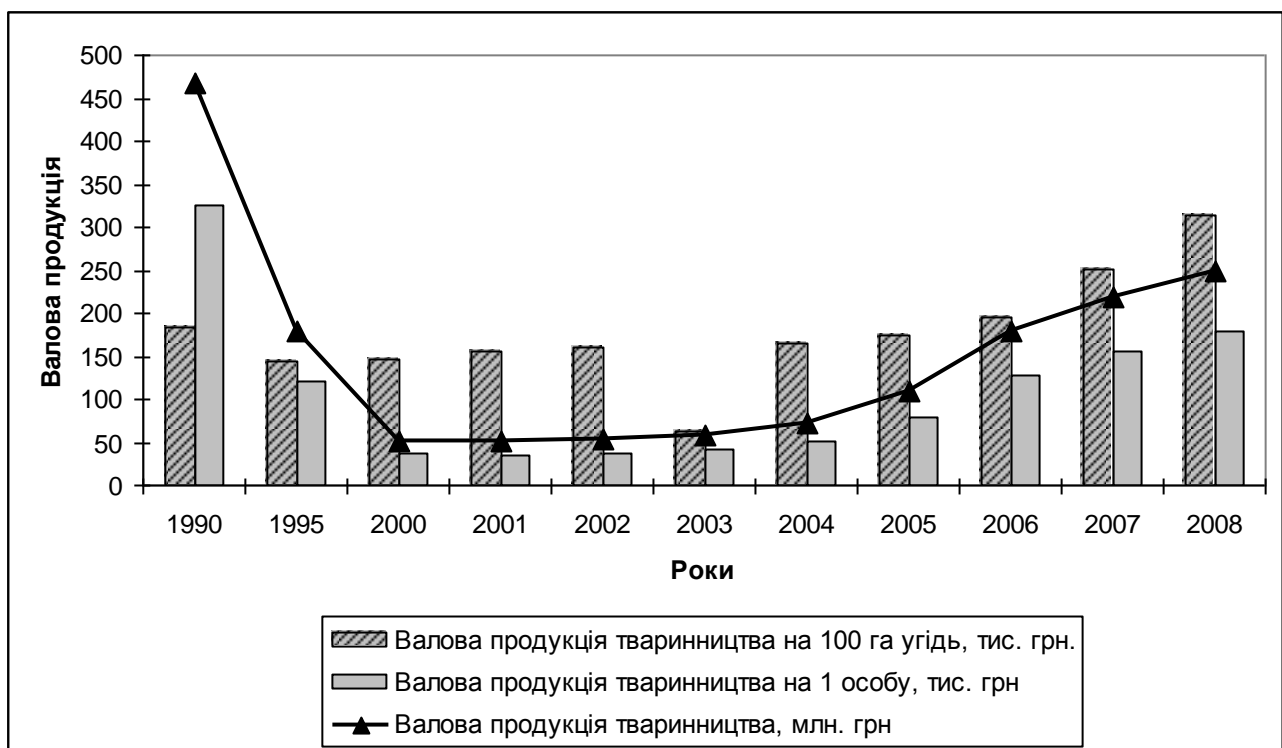

Рис. 2.4. Динаміка виробництва валової продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області
Розраховано за даними джерел: [129, с. 21]; [130, с. 33].

На рис. 2.4 відображено динаміку обсягів виробництва тваринницької продукції в сільськогосподарських підприємствах упродовж 1990–2008 рр.

Усі наведені на графіку показники: обсяг виробництва продукції тваринництва, валова продукція тваринництва в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь та 1 особу показують однакову тенденцію змін. Так, протягом 1990–2000 рр. показник виробництва валової продукції тваринництва скоротив-

ся на 88,9 % (з 467,2 млн. грн. до 51,9 млн. грн.), обсяг валової продукції цієї галузі в розрахунку на 100 га земельних угідь зменшився на 20,7 % (з 182,7 тис. грн. до 143,1 тис. грн.), валова продукція тваринництва на 1 особу скоротилася на 88,9 % (з 326,4 тис. грн. до 36,3 тис. грн.). Порівняно невеликий показник спаду виробництва валової продукції тваринництва в розрахунку на 100 га угідь є свідченням відносно позитивного явища й пояснюється тим, що одночасно із зменшенням обсягів виробництва значно скоротилися розміри площ сільськогосподарських угідь у власності й користуванні агроформувань.

Основною причиною спаду виробництва та суміжних показників діяльності підприємств області впродовж 1990–2000 рр. є складне фінансове становище суб'єктів господарювання в період загальноекономічної кризи й аграрних реформуваль, яке супроводжувалося зменшенням кількості залучених у виробництво ресурсів, зниженням рентабельності функціонування, диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. На законодавчому рівні питання врегулювання цін вирішувалося шляхом прийняття низки нормативних актів [133–136]. Проте в процесі їх виконання окремі положення не були реалізовані.

Останній фактор є важливою проблемою в процесі становлення і розвитку тваринницької галузі. Так, якщо в 1990 р. рівень дотованості продукції тваринництва становив близько 10 % (частка державних дотацій у валовій продукції), то на сучасному етапі розвитку агроформування відчувають недостатність державної підтримки [137, с. 59].

Особливо негативним процесом є різке зниження показника виробництва валової продукції на 1 особу впродовж 1990–2000 рр. і незначне його підвищення на пореформеному етапі. Така ситуація зумовлює недостатнє споживання необхідних поживних речовин, зокрема білків для людини і, як наслідок, порушення норм харчування, “нестача і дорожнеча м'ясо-молочних продуктів створюють соціальну напругу на ринку України” [138, с. 112]. Звичайно, частину пропозиції на ринку тваринницької продукції забезпечує імпортований товар, проте цей факт має ряд недоліків, зокрема, стосовно якості продукції, умов її

транспортування та зберігання і, не менш важливо, втрата потенційних робочих місць на вітчизняних підприємствах.

Зображені на рис. 2.4 зміни показників відображають також тенденцію до їх покращання, починаючи з 2000 р. Обсяг виробництва валової продукції тваринництва в розрахунку на 100 га угідь та 1 особу поступово збільшується. Так, у 2008 р. абсолютний приріст валової продукції тваринництва стосовно 2000 р. становив 196,8 млн. грн. Наведений динамічний ряд засвідчує стійку тенденцію до підвищення результативних показників. Проте за таких темпів зростання досягнення показників рівня 1990 р. є ще далекою перспективою.

Важливим елементом дослідження, окрім визначення загальних тенденцій змін, є аналіз їх причин. Зокрема, рис. 2.4 показано ріст показників валового виробництва продукції тваринництва, однак не охарактеризовано причини цього явища, тобто не вказано за рахунок інтенсивних чи екстенсивних чинників він відбувається.

У табл. 2.14 відображено приріст валової продукції тваринництва впродовж 1990–2008 рр. і рівень інтенсифікації цього процесу.

На основі даних у табл. 2.14 можна сформулювати ряд висновків: упродовж 1990–2001 рр. в області спостерігалось скорочення виробництва валової продукції тваринництва. Значне скорочення відбулося протягом 1995–2000 рр. – на 71 %.

Причини такої тенденції пов'язані із зовнішніми умовами діяльності суб'єктів господарювання. Починаючи з 2001 р., відбувається зростання обсягу виробництва валової продукції галузі тваринництва. При цьому підвищуються темпи росту валового виробництва. Так, у 2002 р. обсяги виробництва зросли на 4,3 %, у 2003 р. – 8,1 %, у 2004 р. – 27 %, у 2005 р. – 49,1 %, у 2006 р. – 64,1 %, у 2007 р. – 22,1 %, у 2008 р. – 14,2 % проти попереднього року. Тобто збільшення відбулося в геометричній прогресії. Це – позитивне явище розвитку аграрного сектора, проте з метою забезпечення комплексного аналізу необхідно визначити причини таких змін.

Таблиця 2.14

Рівень впливу інтенсивних та екстенсивних факторів на динаміку приросту обсягів виробництва тваринницької продукції

Роки	Приріст виробництва валової продукції тваринництва, %	Приріст виробництва валової продукції тваринництва за рахунок інтенсивних факторів, %	Приріст виробництва валової продукції тваринництва за рахунок екстенсивних факторів, %
1990	83,1	5,2	94,8
1995	46,0	36,2	63,8
2000	29,0	-20,4	120,4
2001	98,1	-4,1	104,1
2002	104,3	-38,2	138,2
2003	108,1	-15,4	115,4
2004	127,0	-14,7	114,7
2005	149,1	-49,3	149,3
2006	164,1	-64,1	164,1
2007	122,1	-101,9	201,9
2008	114,2	1,1	98,9

Розраховано за даними джерел: [97, с. 9, 16]; [130, с. 25, 34, 47].

У табл. 2.14 відображено чинники, що впливають на зміну результативного показника – приріст валової продукції. При цьому такі фактори віднесені до інтенсивних та екстенсивних. Інтенсивні чинники впливають на зміну обсягів виробництва тваринницької продукції внаслідок інтенсифікації виробництва, тобто шляхом підвищення продуктивності тварин (середнього надою молока, приросту ВРХ, свиней, середньої несучості курей). Екстенсивні фактори впливають на зміну в приростах (скороченнях) валової продукції за рахунок маніпуляції обсягами залучених ресурсів (зокрема, чисельності поголів'я худоби й птиці).

З даних табл. 2.14 видно, що тільки впродовж 1990–1995 рр. відбувалися процеси інтенсифікації, тобто навіть при зменшенні чисельності поголів'я спостерігається підвищення продуктивності тварин. Протягом 2000–2001 рр. спостерігається зменшення обсягів виробництва за рахунок зменшення кількості худоби та птиці й водночас зниження їх продуктивності. Упродовж 2002–2006 рр. спостерігається приріст валового виробництва, проте основним чинни-

ком, що його зумовлює, екстенсивний, тобто кількісне нарощування ресурсного потенціалу без зміни якісних показників діяльності.

Домінування впливу екстенсивних факторів на динаміку обсягів валового виробництва тваринницької продукції, з точки зору загальноекономічної системи, не є позитивним явищем, оскільки в такій ситуації не відбувається визначеного законом діалектики переходу кількісних параметрів у якісні, тобто немає переходу на вищий щабель розвитку даної системи. Проте, ураховуючи вкрай негативну ситуацію в сільськогосподарських підприємствах, пов'язану зі спадом упродовж останніх років чисельності поголів'я та, відповідно, обсягів виробництва, на сучасному етапі екстенсивний тип розвитку аграрного сектора є необхідним і виправданим. При цьому також слід звертати увагу на підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин, тобто переважання інтенсивних чинників.

Проведений аналіз структурних і кількісних змін у підгалузі тваринництва в агроформуваннях Івано-Франківської області показав, що зазначена сфера зазнала значних негативних змін у структурі, обсягах та якості виробництва впродовж періоду активних реформувань, тобто протягом від 1990 р. до 2000 р. Починаючи з 2001 р., фінансове й організаційне становище сільськогосподарських підприємств дещо стабілізувалося, результати функціонування покращуються і, як наслідок, почало відроджуватися тваринництво. Темпи такого розвитку є невеликими, що спричинено наявністю сукупності невирішених проблем, основними серед яких є:

- незадовільний рівень забезпеченості господарств матеріально-технічними ресурсами для ведення тваринництва, у тому числі відсутність новітніх інтенсивних технологій виробництва;
- диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, що не дозволяє здійснювати еквівалентний обмін між ними;
- висока затратність виробництва тваринницької продукції і собівартість, що перевищує реалізаційні ринкові ціни;
- наявність іноземної конкуренції;

- низькі показники продуктивності тварин;
- систематична нестача вільних обігових коштів в агроформуваннях.

Альтернативних напрямів вирішення поставлених проблем на сучасному етапі розвитку аграрних відносин, що запропоновані вітчизняними вченими-аграрниками, багато [120; 139; 140–144], проте не всі з них є дієвими та пристосованими до умов функціонування суб'єктів господарювання регіону.

Для Івано-Франківської області найбільш притаманними шляхами стабілізації ситуації, що склалася в тваринництві, є підвищення ефективності продукції тваринництва та державний протекціонізм галузі.

Підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва можливе за рахунок самих господарств шляхом використання внутрішніх резервів, оптимізації структури виробництва, удосконалення технологічного процесу, організаційно-управлінського механізму та підвищення ефективності використання кормових угідь. Так, у Швеції і Нідерландах, де площа пасовищ є невеликою, збільшення продукції тваринництва досягнуте за рахунок високої продуктивності пасовищ до 50 ц сіна з 1 га проти 5 – 10 ц на пасовищах України [145, с. 232–234]. Крім цього, важливим аспектом покращання ситуації щодо функціонування агротоваровиробників є розвиток інтеграційних процесів як між окремими господарствами, так і з переробними підприємствами.

Державний протекціонізм галузі передбачає одержання агроформуваннями зовнішньої допомоги й підтримки через реалізацію важелів державного регулювання в аграрній сфері. Роль державних і місцевих органів самоврядування у становленні сільського господарства є досить значною, що підтверджено вітчизняною і зарубіжною практикою. На сучасному етапі розвитку аграрного сектора основними методами прямого державного впливу, спрямованими на підвищення прибутковості тваринництва, мають бути:

- державне замовлення і контракти на закупівлю певних видів продукції;
- підтримка програм розвитку галузі;
- контроль за нормативними вимогами до якості продукції;

- регулювання експортно-імпортних операцій з метою захисту вітчизняного виробника.

Такі важелі державного регулювання передбачають опосередкований вплив, шляхом установалення пільгового оподаткування, втручання в процес ціноутворення на аграрних ринках для забезпечення паритету цін, запровадження дешевих кредитів, надання знижок на страхові послуги.

Таким чином, тільки органічно взаємопов'язана сукупність внутрішніх і зовнішніх методів вирішення проблем у тваринницькій галузі дозволить вийти сільськогосподарським підприємствам на якісно вищий рівень функціонування та забезпечить отримання оптимального прибутку. Мобілізація можливостей держави, з одного боку, і самих суб'єктів господарювання – з іншого, є запорукою підвищення ефективності виробництва у тваринництві та результативності діяльності агроформувань.

Висновки до розділу 2

1. Упродовж періоду реформувань в аграрному секторі спеціалізація сільськогосподарських підприємств зазнавала значних змін під впливом як зовнішніх (ринкових), так і внутрішніх (управлінських) факторів. На пореформеному етапі становлення сільського господарства в області відбувається адаптація агроформувань до нових умов їх функціонування. Ці процеси супроводжуються внутрігосподарськими змінами, у тому числі пов'язаними з організацією виробництва продукції.

2. В Івано-Франківській області станом на початок 2009 р. діяло 113 сільськогосподарських підприємств із середнім розміром сільськогосподарських угідь 875,2 га. Незважаючи на наявність позитивних тенденцій у їх діяльності, на сучасному етапі, залишається багато невирішених проблем, що стримують процес їх сталого розвитку. У цьому аспекті досліджено ступінь впливу змін у галузевій структурі виробництва агроформувань на результативність їх функціонування. Установлено, що рівень рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств прямо пропорційний змінам частки продукції тваринництва у валовому виробництві загалом. Крім того, визначено низку супутніх чинників, що зумовлюють зміни результативних показників виробничого процесу в аграрних господарствах.

3. З метою оцінки раціональності сучасних тенденцій процесу спеціалізації в досліджуваному регіоні, проведено розрахунки коефіцієнта економічної ефективності розміщення певних видів сільськогосподарської продукції шляхом порівняння витрат на виробництво в розрізі порайонного та територіального поділу агроформувань. Детальний аналіз у динаміці показав, які види продукції є найвигіднішими для виробництва в конкретній місцевості, зокрема, оптимальними для рівнинної території є зернові культури, цукрові буряки, ріпак озимий і вирощування свиней. Для передгірської частини області – зернові культури, цукрові буряки, ріпак озимий та ведення м'ясо-молочного скотарства.

4. У процесі дослідження встановлено, що спеціалізація є важливим фактором забезпечення росту прибутковості функціонування сільськогосподарських підприємств, розвитку продуктивних сил та економічного зростання галузі. У цьому контексті досліджено вплив рівня спеціалізації агроформувань на результативність їх діяльності. Установлено, що підвищення рівня спеціалізації забезпечує прогресивно зростаюче збільшення рентабельності виробництва, ефективності використання ресурсного потенціалу й обсягів отриманих прибутків. Обґрунтовано сукупність факторів, що впливають на формування спеціалізації в області, зокрема, розмір сучасних підприємств та їх попередників, місце розташування за природними й економічними чинниками.

5. Динаміка кількісних і структурних змін у виробництві рослинницької продукції в агроформуваннях Івано-Франківської області свідчить про позитивні тенденції в збільшенні обсягів виробництва впродовж останніх років. Факторний аналіз надав можливість установити, що ріст у виробництві відбувся в основному за рахунок екстенсивних чинників. Порівняння показників економічної ефективності виробництва рослинницької продукції в підприємствах різних територій показало, що вищі результати в передгірській частині. Таке явище пов'язане, передусім, з технологічними та організаційно-управлінськими факторами.

6. Дослідження тенденцій кількісних і структурних змін у тваринництві, надало можливість встановити основні чинники розвитку цієї підгалузі та причини, що негативно впливають на її становлення на зазначеному . На цій основі обґрунтовано пропозиції щодо покращання ситуації у виробництві тваринницької продукції шляхом розробки двох груп методів: пов'язаних з підвищенням ефективності виробництва та державної підтримки.

7. У процесі дослідження встановлено залежність результативності виробництва певних видів тваринницької продукції від обсягів діяльності, тобто розмірів залучених ресурсів. На основі визначення впливу чисельності основних типів поголів'я тварин у господарствах на їх продуктивність обґрунтовано оп-

тимальні розміри тваринницьких ферм у наявних умовах їх внутрішньої організації та становища в зовнішньому економічному середовищі.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ Й МЕХАНІЗМ УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ ВИРОБНИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

3.1. Стратегічні основи системного вдосконалення галузевої структури виробництва

Комплексне дослідження тенденцій змін кількісних, структурних та якісних показників сільськогосподарського виробництва показало, що впродовж останніх десяти років відбувся ланцюговий цикл негативних процесів в агроформуваннях. У регіоні наявний значний природний і людський потенціали, що в основному, є передумовами розвитку сільського господарства, проте на аграрних ринках області переважають продукти харчування іноземного походження. Така ситуація потребує нагального виправлення, оскільки існуючі проблеми мають не особистісний характер окремого господарства, а галузевий і загальнодержавний шляхом впливу на продовольчу безпеку регіону та країни загалом.

В основі розв'язання сучасних проблем сільського господарства й сільських територій Івано-Франківщини лежить необхідність розвитку виробництва, оскільки вона є активним живим процесом, який здатний надати поштовх, стати рушійною силою на шляху становлення аграрних відносин. При цьому одним з напрямів розвитку сільськогосподарського виробництва є вдосконалення їх галузевої виробничої структури. Водночас слід відмітити, що в процесі стратегічного планування підвищення результативності виробництва, збільшення його обсягів і рівня прибутковості досліджуваний нами напрям не є одним з альтернативних, а складовою частиною загального системного механізму. Тобто поряд з важливими аспектами забезпечення розвитку виробництва в агроформуваннях, такими як формування потужної ресурсної бази, оновлення технологій і сировинних засобів, удосконалення організаційної структури, упровадження нових методів управління та ряду інших заходів, рівнозначно актуальним є оп-

тимізація галузевої структури виробництва. Досліджуваний процес є однією із складових загальної системи забезпечення розвитку аграрного підприємництва.

Ця підсистема, у свою чергу, є складним утворенням із сукупністю компонентів і взаємозв'язків між ними. Тільки таке бачення щодо вдосконалення галузевої структури виробництва, зокрема його системність, спроможне сформувати стратегічні й тактичні орієнтири та механізми реалізації конкретних заходів, пов'язаних з вирішенням поставлених проблем стосовно об'єкта аналізу.

Основним завданням у такому процесі є спрямування досліджуваної системи на перспективний розвиток й удосконалення. Тобто, обґрунтовуючи певні заходи для досягнення окремих цілей, потрібно враховувати характер і потенційні можливості системи на якісно вищому рівні їх перспективного функціонування.

Важливою передумовою здійснення практичних дій, пов'язаних з оптимізацією галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах, є обґрунтування стратегічних аспектів її організаційно-методичної основи. При цьому під стратегією розуміють “метод встановлення довгострокових цілей організації, програм її дій і пріоритетних напрямів розміщення ресурсів” [72, с. 10] або “детальний всебічний комплексний план, призначений для того, щоб забезпечити здійснення місії організації і досягнення її цілей” [146, с. 12-18]. Виходячи із цього, розробляючи стратегію вдосконалення галузевої структури виробництва, необхідно окреслити комплексний план заходів, що спрямовані на досягнення визначених цілей.

З метою забезпечення реалізації поставленої місії щодо розвитку досліджуваного процесу виділено стратегічні основи (орієнтири), які є фундаментальними засадами чи вихідними положеннями, на яких здатні сформуватись окремі тактичні напрями та цілісний механізм удосконалення виробничої структури в агроформуваннях (рис. 3.1).

План дій, пов'язаних з оптимізацією галузевої структури виробництва, повинен розроблятися, ураховуючи стратегію розвитку сучасних агроформувань та інших елементів економічної ієрархії.

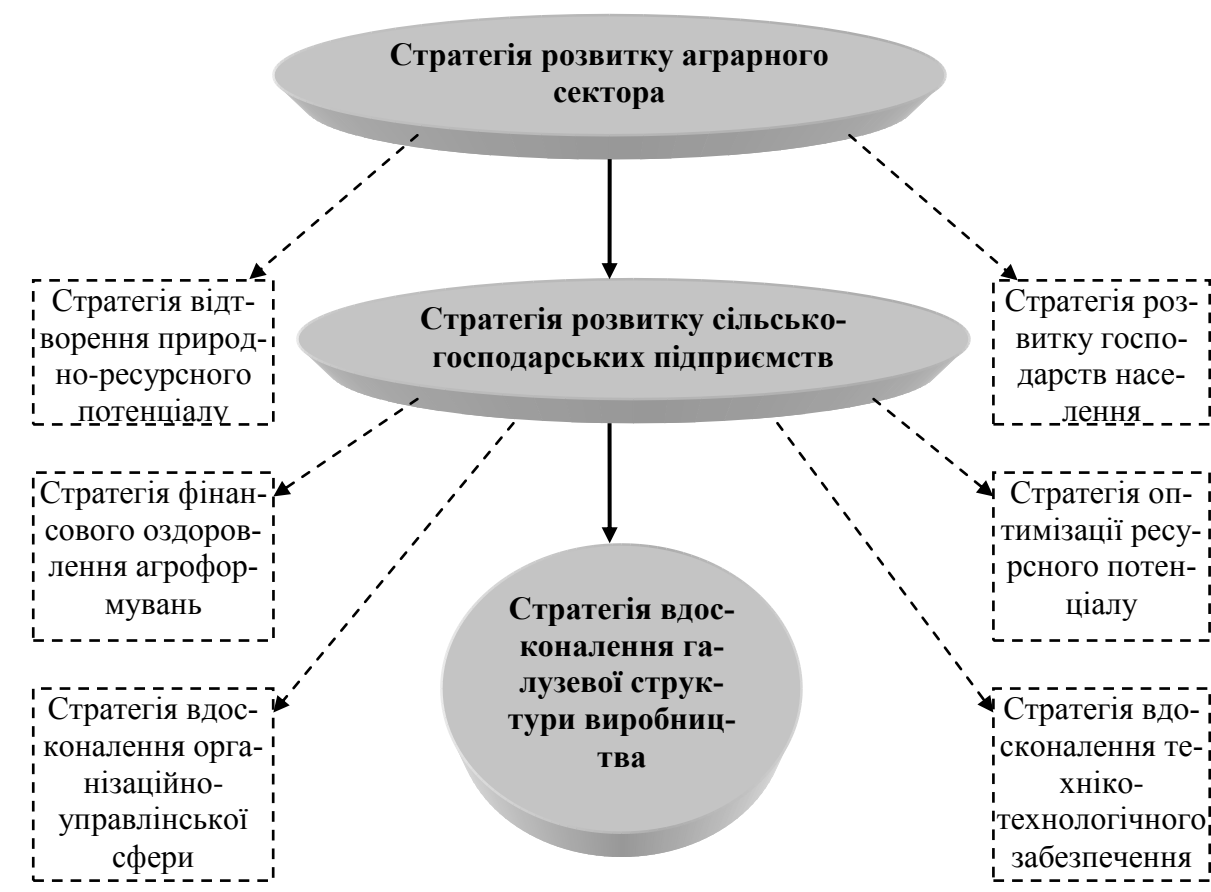

Рис. 3.1. Взаємозв'язок стратегій розвитку в системі ієрархічних економічних відносин суб'єктів господарювання
Джерело: власні дослідження.

У цьому випадку мається на увазі те, що стратегія вдосконалення галузевої виробничої структури не є закінченою самостійною системою. Вона є доповненням до інших складових загальної стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств, зокрема, до концепції оптимізації ресурсного потенціалу, організаційно-управлінської сфери, фінансового оздоровлення агроформувань і т. д. Будучи одним з інтегральних елементів, запропонована стратегія повинна взаємоузгоджуватися з іншими компонентами, які в сукупності підпорядковані загальній меті – досягненню стратегічних цілей розвитку сільськогосподарських підприємств. При цьому, урахувавши відображену на рис. 3.1 ієрархію, очевидно, що основною є стратегія розвитку національної економіки, якій поетапно підпорядковані стратегії розвитку аграрного сектора й агроформувань.

Тому стратегія вдосконалення галузевої структури виробництва визначається цілями й пріоритетами всіх вищестоящих компонентів ієрархії, тобто вона обґрунтовується в межах загальної стратегії розвитку економіки країни загалом.

Розробка цієї стратегії передбачає досягнення кінцевої мети – забезпечення оптимізації галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств у розрізі трьох напрямів: економічного, соціального та екологічного. Тобто вдосконалена виробнича структура повинна сприяти підвищенню ефективності виробництва та рентабельності функціонування агроформувань; покращенню рівня життя селян шляхом створення в перспективі нових робочих місць, завдяки розширенню господарської діяльності, а також забезпеченню продовольчої безпеки регіону; охороні навколишнього середовища, зокрема земельних ресурсів та їх відтворенню. Досягнення цілісної сукупності цілей стратегії в межах економічних, соціальних й екологічних аспектів створює синергійний ефект на систему, тобто проявляється не тільки в сумі окремих результатів, а в їх інтегрованій єдності, що має вищі, у порівнянні із сумарною, і ефективність і потенціал розвитку.

Обґрунтування стратегії вдосконалення галузевої структури виробництва вимагає здійснення систематичної структуризації окремих процесів і явищ та загального плану дій. У широкому розумінні під структуризацією розуміють “складний процес, що повинен враховувати всі елементи і параметри проекту: результати проекту, стадії й етапи життєвого циклу; організаційну структуру управління; ресурси на розробку й реалізацію; умови зовнішнього й внутрішнього середовищ, у яких здійснюється розробка й реалізація проекту й багато інших факторів” [147, с. 3]. Структуризація досліджуваного процесу дозволить глибше вивчити його сутність, функціональні можливості, переваги, недоліки, особливості прояву й, у результаті, точніше та всебічно змоделювати потенційні напрями розвитку на перспективу.

Процес структуризації стратегії вдосконалення структури виробництва в агроформуваннях передбачає розбивку її чи визначення основних компонентів, етапів розвитку й елементів організаційної структури. При цьому структуризу-

вати потрібно не тільки загальну стратегію, але й усі її складові з метою забезпечення повноти й достовірності прогнозу.

Тобто визначенню структури, а саме - сукупності взаємопов'язаних елементів і зв'язків між ними, підлягають цілі й завдання стратегії, виявлені проблеми, безпосередньо об'єкт дослідження та комплекс заходів, пов'язаних з підвищенням ефективності виробництва, управлінська сфера та ряд інших важливих складових стратегічного планування. Таким чином, структуризація є одним з основних стратегічних орієнтирів у процесі вдосконалення галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств, оскільки сприяє забезпеченню обґрунтування цілісного механізму заходів з детальним врахуванням усіх складових даної системи та її зв'язків і взаємозалежностей.

Визначена в процесі комплексного дослідження стратегія як сукупність дій і підходів, що являють собою спосіб досягнення конкретних цілей, може бути успішно реалізована за умови її гнучкості. Тобто розроблена стратегія вдосконалення виробничої структури аграрних підприємств повинна легко піддаватися коригуванню. Така необхідність зумовлена непередбачуваністю розвитку ситуації на агроринках (внутрішніх і зовнішніх), на загальнодержавному рівні тощо, тобто сукупністю факторів макросередовища функціонування сільськогосподарського виробника. В основі виконання такого стратегічного орієнтира лежить обмежений плюралізм тактичного плану, що передбачає необхідність у процесі побудови стратегії врахування різновекторності розвитку подій. Задля цього слід обґрунтувати дво- чи тринаправленість тактики шляхом розробки сукупності заходів в умовах їх реалізації при різних ситуаціях зовнішнього середовища. Зазвичай у наукових дослідженнях ураховують можливі напрями в оптимістичному та песимістичному розрізах. Аналогічно слід урахувати потенційні вектори розвитку подій зовнішнього середовища щодо агроформування і можливість коректування подальших дій у разі будь-яких змін, що впливають на стратегію вдосконалення галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств.

Досягнення кінцевої мети, задля якої розробляється стратегія, можливе за умови чіткого й систематичного контролю на всіх етапах побудови й реалізації системи дій, тобто здійснення моніторингу. Під цією категорією розуміють безперервний цикл об'єднаних єдиною кінцевою метою організаційно-управлінських процедур: відслідковування процесів, аналіз одержаних даних, формулювання на основі отриманих результатів висновків і пропозицій, організація їх практичного втілення [139, с. 27-31]. Тобто в процесі реалізації стратегії необхідно системно організувати контролюючі функції, які б відстежували рівень відповідності чи відхилень від прогнозних дій і заходів, тому моніторинг є важливою складовою та орієнтиром стратегічного планування, який забезпечує підвищення ймовірності комплексної і всебічної реалізації розробленої стратегії вдосконалення галузевої структури виробництва аграрних господарств. Обґрунтовані вище стратегічні основи системної оптимізації об'єкта дослідження є визначальними, з точки зору їх практичності, у процесі організації реалізації визначеного плану дій, що здатний забезпечити досягнення поставлених цілей і завдань.

Важливою особливістю процесу вдосконалення виробничої структури в агроформуваннях є його системний характер. Адже об'єкт дослідження - є цілісна складна система, оскільки становить сукупність елементів, що, у свою чергу, вміщують підсистеми, а також взаємозв'язки між такими компонентами. Галузева структура виробництва агроформувань як явище економічного життя, що є його системою, складається з таких основних підсистем (рис. 3.2): окремі підгалузі рослинництва й тваринництва, які поділяються на зерновиробництво, буряківництво, картоплярство, льонарство, а також скотарство, свинарство, птахівництво і т. д. [148, с. 1224-1225].

При цьому складність аналізованої системи полягає в наявності значної кількості зв'язків між елементами, зокрема, нами виділено п'ять основних типів.

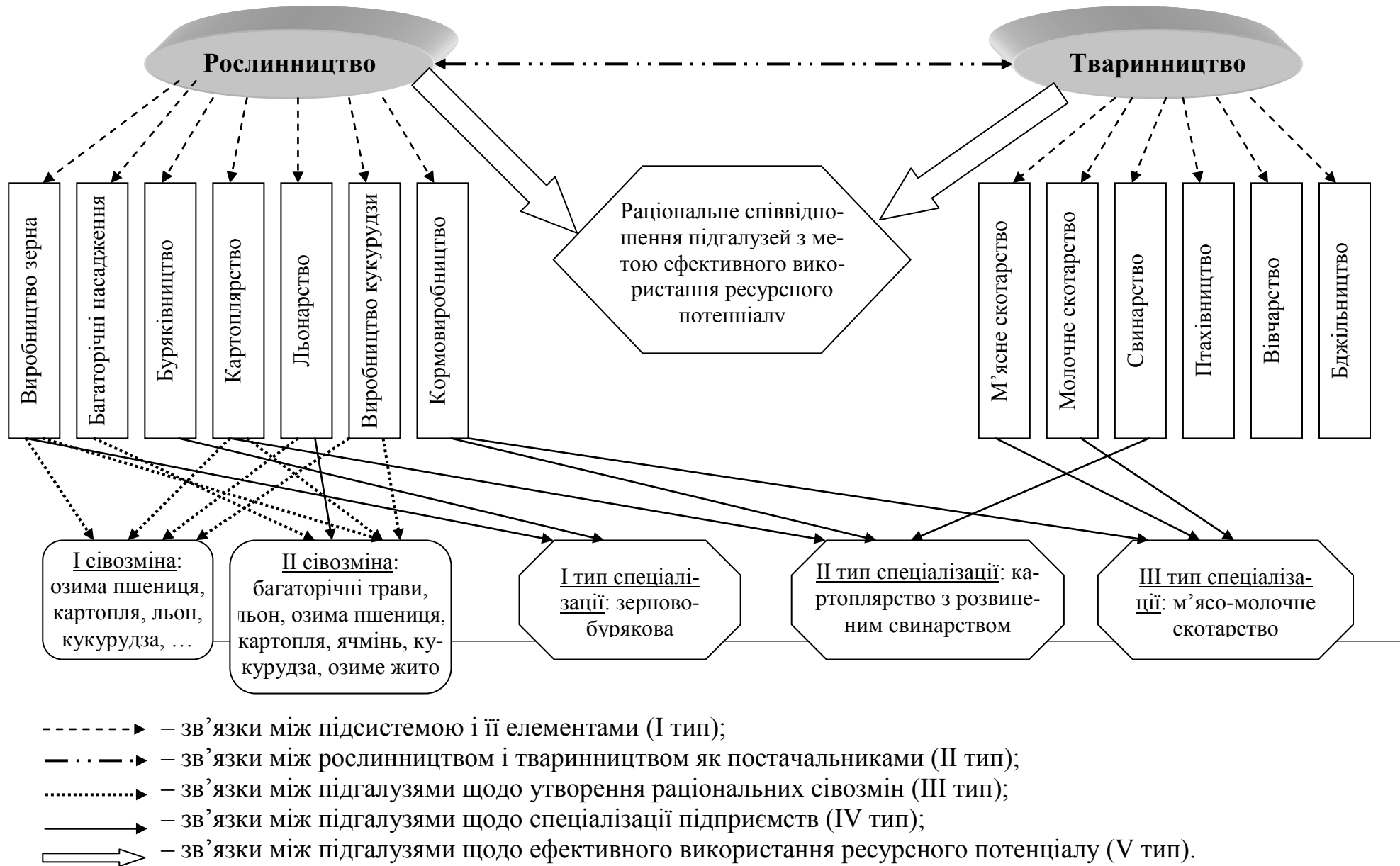

Рис. 3.2. Галузева структура виробництва агроформування як система

Джерело: власні дослідження.

Структурні зв'язки між названими вище підсистемами та їх складовими компонентами, тобто ті, що показують внутрішню будову рослинництва і тваринництва. Органічні зв'язки між рослинництвом й тваринництвом як між взаємно постачальницькими сферами. Перша з них є джерелом кормовиробництва для тваринницької галузі, а остання є постачальником важливих для землеробства органічних добрив. Тобто тваринницька галузь створює попит на продукцію рослинництва, оскільки формує нормативні обсяги виробництва зерна, буряків, зелених кормів тощо. Ураховуючи важливу умову технологій вирощування сільськогосподарських культур – сівозміни, виникає необхідність дослідження зв'язків між окремими підгалуззями рослинництва щодо забезпечення впровадження і дотримання науково обґрунтованих сівозмін. Зв'язки, що виникають між підгалуззями як тваринництва й рослинництва зокрема, так і їх сукупності загалом, з урахуванням спеціалізації господарств, за принципом утворення вузько чи багатогалузевого виробництва. Зв'язки, що утворюються в результаті залежності та взаємопов'язаності підгалуздей, з точки зору можливості оптимального поєднання спільного використання ресурсного потенціалу, у процесі окремих виробництв.

У цьому випадку мова йде про врахування нормативних термінів виконання комплексу агроробіт щодо різних сільськогосподарських культур із забезпеченням раціонального завантаження всіх складових ресурсів, а саме: людського капіталу, матеріально-технічної бази та земельних угідь. Оптимальним є підбір таких видів культур у сівозмінах, щоб можна було максимально уникнути необхідності одночасного використання одних і тих самих ресурсів, оскільки не забезпечення цієї умови призводить або до порушення термінів здійснення сільськогосподарських робіт, або до необхідності залучення додаткових ресурсів, що є фінансово обтяжливим для сучасних господарств.

Органічно взаємопов'язана сукупність елементів зазначеної системи та зв'язків між ними, що інтегровані в єдиній просторовій і часовій площині, формують найзагальніше уявлення про сутність і призначення явища економічного життя – галузеву структуру виробництва. При цьому в організаційно-

методичному розрізі врахування лише такого параметра (даного явища як системи) є недостатнім, оскільки важливим є також обґрунтування процесу вдосконалення галузевої структури виробництва як системного механізму.

Отже, під системністю процесу вдосконалення галузевої структури виробництва слід розуміти механізм і методи існування елементів загальної системи (виробничої структури) та їх функціонування в органічному поєднанні із сукупністю зв'язків і зумовленостей, що здатні утворити сутнісно і якісно нову інтегровану цілісність.

Таким чином, процес системного вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах є складним організаційним механізмом, що потребує врахування всієї сукупності складових підсистем та зв'язків між ними. Досліджуваний об'єкт як система складається із вхідних елементів системи, стержневої частини або безпосередньо механізму реалізації завдань і вихідних елементів чи наслідків (рис. 3.3).

Вихідними елементами системи оптимізації виробничої структури агроформувань є основні умови та фактори, без яких неможливе існування загальної системи. Визначальними передумовами в цьому випадку є наявність необхідного ресурсного потенціалу, державна підтримка, урегульованість відносин і розвиток переробної сфери й організаційно-управлінський потенціал.

Удосконалення існуючої галузевої структури виробництва чи її якісно нове формування передбачає необхідність, на основі науково обґрунтованих рекомендацій з оптимізації співвідношення між підгалузями сільського господарства, переорієнтації виробництва в повному обсязі чи частково.

При цьому слід зазначити, що такий процес є досить складним в організаційно-технічному аспекті, оскільки потребує формування чи переоснащення ресурсного потенціалу.

Насправді, якщо основні сільськогосподарські машини та трактори загального призначення необхідні при будь-яких видах аграрного виробництва, то посівні та збиральні технічні засоби потребують заміни при зміні виробничої орієнтації господарства.

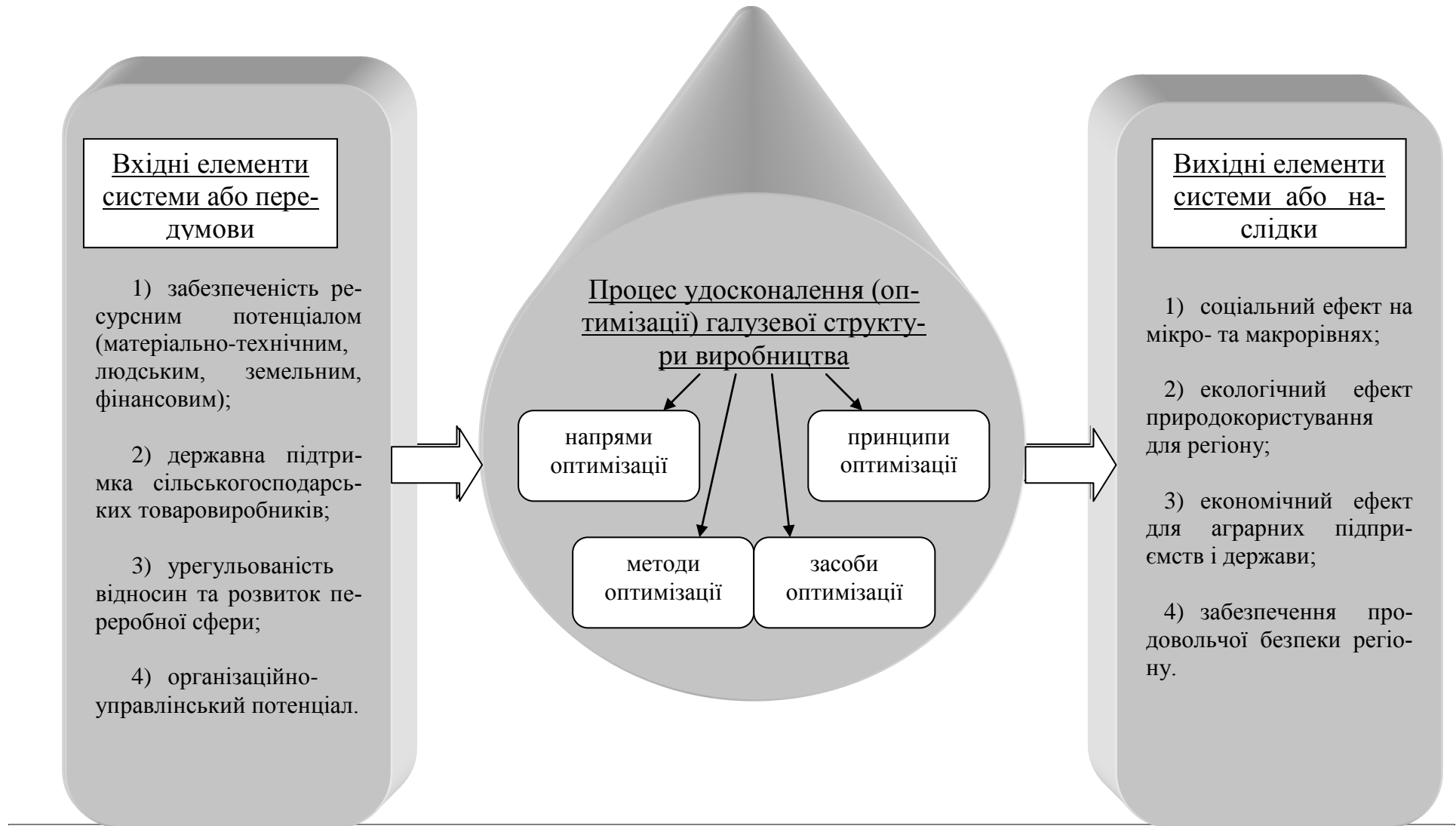

Рис. 3.3. Механізм системного вдосконалення галузевої структури виробництва в агроформуваннях
Джерело: власні дослідження.

Наприклад, у процесі вдосконалення галузевої структури виробництва підприємство прийняло рішення про перехід від зерновиробництва до картоплярства. У такому випадку це агроформування має перейти від інтенсивного використання сівалок і зернозбиральних комбайнів до картоплесаджалок та картоплезбиральних комбайнів. Відповідно, це потребує значних витрат коштів.

Аналогічна ситуація стосовно земельних ресурсів, зокрема в процесі вдосконалення галузевої структури виробництва потрібно враховувати необхідність попередньої зміни сівозмін, системи внесення добрив тощо. Важливим аспектом є підбір кваліфікованих спеціалістів та робітників залежно від вимог переорієнтованого виробництва. Тому головною передумовою процесу оптимізації виробничої структури є комплексне дослідження ресурсних можливостей господарства.

Ще однією важливою умовою системної структуризації виробничої сфери агроформувань є розвиток й урегульованість відносин з переробною галуззю. В аграрному секторі області не може відродитися виробництво льону, цукрових буряків, вівчарства, поки не буде налагоджено роботу підприємств з переробки продукції цих підгалузей. Окрім цього, нерегульованість відносин між сільським господарством і промисловістю щодо ціноутворення також є важливою перешкодою на шляху відновлення агроформувань та оптимізації їх галузевої структури виробництва. Таким чином, ураховуючи фундаментальні засади ринкової економіки, сучасні сільськогосподарські підприємства повинні виробляти те, що хоче купити споживач, а ним, значною мірою, є переробна сфера. Тому врегульованість взаємовідносин з нею є передумовою розвитку аграрного сектора Івано-Франківщини.

Для здійснення будь-яких змін на підприємстві й, у тому числі, щодо переорієнтації виробництва, необхідним є функціонування потужного організаційно-управлінського потенціалу. Керівництво сільськогосподарських підприємств повинно вміти організувати певні процеси. На основі комплексного аналізу потенційних витрат і ефективності змін, шляхом порівняння кількох можливих способів їх реалізації, управлінці можуть знайти оптимальний, з точки

зору організаційних чинників. Застосувавши науково-обґрунтовані рекомендації, господарство буде знаходитися на шляху до успіху. Внутрішній управлінський потенціал агроформувань є важливим фактором у сучасних умовах, оскільки ніхто інший не здатний значно вплинути на підприємство, окрім його власника (керівника).

Вітчизняний і зарубіжний досвід функціонування сільського господарства показує, що необхідною передумовою розвитку агроформувань є державна підтримка. Це, передусім, пояснюється особливостями природного характеру аграрного сектора. Так, якщо впровадження в господарствах оптимізації структури виробництва за економічним фактором керівники згодні здійснити, то вдосконалення виробничої структури з метою досягнення соціальних та екологічних чинників є дещо проблематичнішим. Тому альтернативним вирішенням цієї проблеми є державне регулювання сільськогосподарського виробництва. Сукупність методів прямого й непрямого державного впливу, зокрема, замовлення на продукцію, регулювання цін, інвестиції в певні види продукції тощо є стимуляторами щодо оптимізації галузевої структури виробництва за екологічними та соціальними чинниками.

Прикладом державної підтримки галузі є прийнятий у 1996 р. у США закон “Реформування і вдосконалення сільського господарства”, яким запроваджено механізм оптимізації територіального розміщення певних видів сільськогосподарських культур, урахувавши необхідність захисту ґрунтів, їх якісного стану та потреб суспільства [149, с. 121]. Аналогічно, шляхом нормативно-правового регулювання, може бути здійснений природно-захисний аспект у нашій країні.

Окрім цього, дієвим способом є державне регулювання раціонального використання природних ресурсів шляхом фінансової зацікавленості. Зокрема, доцільним є введення додаткових дотацій для тих сільськогосподарських підприємств, що здійснюють заходи щодо захисту навколишнього середовища. А також для таких суб’єктів господарювання можна проводити державні замов-

лення на продукцію, сприяти в налагодженні зв'язків з потенційними контрагентами.

Ядром або ключовою складовою процесу системного вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах є безпосередньо його організація і реалізація на практиці. Складність цього процесу полягає в системності його кінцевої мети та методики здійснення. У результаті виконання всіх передбачених стратегією заходів очікується забезпечення економічних, соціальних та екологічних вигод. Тобто цілі (пріоритети структурного розвитку) становлять певну систему аспектів суспільного життя. Тому й сам механізм удосконалення галузевої структури виробництва включає три основні напрями:

- оптимізацію за економічним чинником (на основі введення найбільш прибуткових виробництв і раціонального співвідношення між тваринництвом і рослинництвом з метою забезпечення виробничих процесів органічними добривами та формуванням оптимальної кормової бази);
- оптимізацію за соціальним чинником (на основі забезпечення потреб населення);
- оптимізацію за екологічним чинником (для збереження й охорони навколишнього середовища).

Для досягнення практичної реалізації запропонованого механізму на кожному конкретному підприємстві повинен бути розроблений комплекс організаційно-методичних заходів, який передбачає визначення методів, засобів і принципів процесу оптимізації співвідношення між галузями аграрного виробництва.

Організація такого механізму на сільськогосподарських підприємствах характеризується поетапністю здійснення та послідовністю досягнення очікуваних результатів. При цьому важливим є чітке визначення часових обмежень необхідних змін. На типових господарствах Івано-Франківщини впровадження заходів удосконалення галузевої структури виробництва й оцінка їх ефективності можуть бути реалізовані в середньостроковому періоді, тобто до 2012 р.

Вихідними елементами аналізованої системи є наслідки, що отримані чи очікуються в процесі органічного поєднання і реалізації двох попередніх складових. Рациональна організація і повна реалізація передбаченого комплексу дій можуть сприяти досягненню бажаних результатів, зокрема, по-перше, забезпеченню економічної вигоди як для сільськогосподарських підприємств, так і для регіону, галузі та держави загалом. Оскільки вдосконалення галузевої структури виробництва зумовить підвищення ефективності й результативності функціонування агроформувань, а в перспективі – можливості розширення виробництва та його інтенсифікації. Це, безумовно, матиме позитивний вплив і на інших суб'єктів економіки країни.

По-друге, важливим результатом оптимізації є досягнення соціального ефекту. Суть його полягає в можливості покращання рівня життя і праці селян і виражається в таких аспектах: задоволення попиту населення на сільськогосподарську продукцію та висока її корисність; підвищення заробітної плати; удосконалення взаємовідносин агроформувань з господарствами населення щодо оптових закупівель продуктів виробництва селянами; урегулювання орендних відносин та інші заходи, пов'язані з підвищенням доходності сільського населення. Крім цього, розвиток аграрних підприємств, їх фінансова стабілізація сприятиме розширеному відтворенню виробництва і, як наслідок, збільшенню кількості робочих місць, що певним чином впливає на розв'язання актуальних загальнодержавних проблем.

По-третє, раціональне застосування науково обґрунтованого механізму системного вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах повинно забезпечити досягнення позитивного екологічного ефекту. Оскільки шляхом упровадження змін у виробничій структурі, які враховують захист ґрунтів від ерозії, доцільних сівозмін і систем удобрення в комплексі, сприятиме охороні ґрунтів та навколишнього середовища загалом.

Таким чином, на виході досліджуваного системного механізму можна отримати соціально-економічну вигоду як для аграрних підприємств, так і для

місцевого населення, а також забезпечити продовольчу й екологічну безпеку регіону.

У процесі здійснення системного вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах, окрім формування необхідних передумов, визначальним є також обґрунтування фундаментальних принципів такого механізму, тобто конкретних вихідних положень як основи внутрішньої будови й функціонування досліджуваної системи. Найважливішими принципами оптимізації виробничої структури на агроформуваннях є: оптимальність, традиційність, цілеспрямованість, економність, стратегічність, комплексність управління.

Принцип оптимальності передбачає досягнення певного рівня досконалості побудови механізму оптимізації галузевої структури виробництва шляхом раціоналізації його складових елементів та зв'язків між ними. Тобто в процесі здійснення аналізованого вдосконалення необхідно вибирати найкращий (оптимальний) напрям із сукупності альтернативних з метою одержання високих результатів.

Принцип традиційності передбачає, у процесі вдосконалення галузевої структури виробництва в агроформуваннях, урахування традицій у землеробстві досліджуваного регіону в розрізі окремих територій. Такий підхід сприятиме відродженню тих видів виробництв, що традиційно функціонували в цій місцевості, а тому мають певні природні та культурно-побутові переваги щодо поширення. Зокрема, це стосується вівчарства й збирання лікувальних трав на гірській території, вирощування ягід та овочів в окремих долинно-низинних утвореннях тощо.

Принцип цілеспрямованості полягає в тому, що, ураховуючи всі об'єктивні та суб'єктивні фактори досліджуваного процесу, необхідно сформулювати механізм дій, який має чітку направленість на досягнення мети. Практична реалізація такої системи заходів повинна бути цілеспрямованою в одному векторі без особливих відхилень і розбіжностей.

Принцип стратегічності передбачає, що при оптимізації галузевої структури виробництва керівникам агроформувань потрібно орієнтуватися на стратегію розвитку аграрного сектора в цілому. Важливо враховувати можливості виходу на зовнішні ринки, входження до міжнародних організацій, які, маючи свої особливості функціонування, можуть значно вплинути на попит і пропозицію агропродовольчої продукції. Цей аспект не був би таким актуальним, якби процес переорієнтації виробництва був менш затратним.

Принцип економності або мінімізації затрат і максимізації прибутків є визначальним не лише в зазначеному випадку, але й щодо всіх аспектів діяльності суб'єктів господарювання. Застосування цього принципу передбачає визначення найменш затратного способу досягнення поставлених цілей.

Раціональна організація обґрунтованого механізму вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах, з дотриманням зазначених принципів, буде можлива за умови встановлення чітко регламентованого та структуризованого управління аналізованим процесом і агроформуванням у цілому. Тому важливим принципом є комплексне управління. Необхідність застосування саме комплексного підходу до менеджменту зумовлена складністю і багатогранністю процесу оптимізації виробничої структури сільськогосподарських підприємств. Суть такого управління полягає в наявності цілісного комплексу як суб'єктів, так і об'єктів, методів і цілей менеджменту (рис. 3.4).

Важливим у цьому аспекті є налагодження зворотного зв'язку між об'єктами та суб'єктами управління, між нижчими й вищими його рівнями.

Комплексність менеджменту досліджуваного процесу полягає також у наявності цілісної сукупності його об'єктів. На рис. 3.4 зображено основні об'єкти, які є ключовими елементами оптимізації, а саме: економічна оптимальність галузевої структури виробництва, її екологічна й соціальна безпечність та організаційно-технічна досконалість.

Рис. 3.4. Модель управління процесом удосконалення галузевої структури виробництва

Джерело: власні дослідження.

Упровадження і забезпечення системності функціонування такої моделі управління дозволить найоптимальнішим способом скерувати названими об'єктами з метою досягнення кінцевої мети процесу вдосконалення галузевої структури виробництва.

Таким чином, стратегічне планування розробки й реалізації процесу системної оптимізації виробничої структури аграрних підприємств передбачає обґрунтування цілісного механізму його функціонування, яких повинен включати такі основні сегменти:

- чітку структурування досліджуваного явища з урахуванням регіональних природно-кліматичних, соціально-культурних та економічних факторів розвитку сільського господарства;
- визначення сукупності стратегічних цілей та орієнтирів задля забезпечення їх реалізації;
- дослідження процесу оптимізації виробничої структури агроформувань як складної системи з вивченням його передумов і потенційних наслідків;
- обґрунтування принципових підходів і засад до організації вдосконалення галузевої структури виробництва на сільськогосподарських підприємствах.

З метою забезпечення здійснення системної оптимізації аналізованого процесу потрібно мобілізувати зусилля державних і місцевих органів влади, власників та управлінців підприємств, його працівників і селян-власників земельних паїв, а також інших суб'єктів на сприяння та створення реальних передумов реалізації визначеного комплексу заходів. При цьому стратегічні й тактичні основи такого процесу включають необхідність реструктуризації, переорієнтації, а в окремих господарствах і якісно нового формування засад управлінської, виробничої, фінансової, ресурсної та економічної діяльності, шляхом проведення системи організаційних змін і нововведень. Тобто організаційний фактор на цьому етапі функціонування аграрного сектора займає одне з найважливіших місць у стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств.

Отже, сформульовані вище висновки й рекомендації є теоретико-методичною базою побудови стратегії системного вдосконалення галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств. На цій основі формується потенціал прикладного характеру, який відображається шляхом моделювання та прогнозування як один із забезпечуючих чинників стратегічного планування і досягнення поставлених ним цілей і завдань.

3.2. Організаційно-економічний механізм оптимізації виробничої структури агроформувань

Основним завданням державної аграрної політики є налагодження стабільного, високоефективного сільськогосподарського виробництва, яке здатне вирішувати проблеми продовольчої безпеки країни шляхом постачання населенню продуктів харчування високої якості та широкого асортименту. Не менш важливим аспектом є досягнення конкурентоспроможності аграрної продукції з метою виходу на зовнішні ринки. Порушені проблеми особливо актуальні на сучасному етапі розвитку аграрних відносин в умовах ринкової економіки.

Розв'язання таких завдань залежить від скоординованості роботи підприємницького сектора на селі, органів місцевого самоврядування, відповідних установ і відомств на загальнодержавному рівні та наукових розробок у вигляді стратегій, механізмів і рекомендацій для агротоваровиробника.

Аналітична частина роботи підтвердила висунуту гіпотезу стосовно того, що оптимізація структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах здатна позитивно вплинути на забезпечення їх сталого розвитку. Тому розроблено цілісний механізм удосконалення галузевої структури виробництва, який має значний потенціал щодо вирішення економічних проблем агроформувань.

Із цією метою в роботі запропоновано модель формування оптимальної (за комплексною системою критеріїв) структури виробництва продукції на аграрних підприємствах. Саме чітка й раціональна структуризація є однією з най-

доступніших альтернатив поліпшення існуючого становища в аграрному секторі [150, с. 19-25].

Удосконалення галузевої структури передбачає застосування методів економіко-математичного моделювання, які незамінні при обґрунтуванні стратегічних планів та оптимальних напрямів розвитку об'єкта дослідження.

Для збалансування структури виробництва в агроформуваннях розроблено модель оптимізації з лінійними обмеженнями. Її побудова передбачала визначення логічних параметрів, що покладені в основу опису даної управлінської ситуації. Головними етапами щодо визначення вхідних показників є: словесний і математичний описи загальної мети та побудова цільової функції, тобто показника ефективності; обґрунтування всіх обмежень задачі та відображення їх у математичній формі нерівностей; вираження накладених обмежень через умовно позначені змінні величини; формулювання цільової функції за допомогою введених змінних позначень.

Оптимізація структури виробництва сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області спрямована на максимізацію прибутку.

З огляду на це, цільова функція представлена у вигляді:

$$TP = \sum P_{ij} * X_{ij} * (1 + Dt + Dp) \rightarrow \max,$$

де TP – загальний обсяг прибутку для сільського господарства області (території);

P_{ij} – прибуток одиниці продукції виду j , виробленої в районі i ;

X_{ij} – змінні, які характеризують кількість продукції *виду* j , виробленої в районі i , де i змінюється від 1 до 10 (кількість районів), j – змінюється від 1 до 16 (кількість видів продукції);

Dt – розмір дотацій на 1 грн. реалізованої продукції;

Dp – розмір доплат на 1 грн. реалізованої продукції.

Альтернативою побудови критерію оптимальності є встановлення мети – мінімізації собівартості виробництва продукції. Тоді її вигляд буде таким:

$$TC = \sum C_{ij} * X_{ij} \rightarrow \min,$$

де TC – загальна собівартість продукції сільського господарства області (території);

C_{ij} – собівартість одиниці продукції виду j , виробленої в районі i .

Вихідними даними для розв'язку наведеної оптимізаційної задачі є основні техніко-економічні показники виробництва різних видів сільськогосподарської продукції в агроформуваннях Івано-Франківщини в розрізі двох територій i в порайонному зрізі. Використовувані показники ґрунтуються на статистичних даних, згрупованих за середніми величинами 2006-2008 рр.

Розв'язання задачі має враховувати такі обмеження щодо наявних ресурсів:

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum l_{ij} * X_{ij} \leq L \\ \sum m_{ij} * X_{ij} \leq M \\ \sum f_{ij} * X_{ij} \leq F \\ \sum ln_{ij} * X_{ij} \leq Ln_i \end{array} \right.$$

де l_{ij} – затрати живої праці на одиницю продукції виду j , виробленої в районі i ;

m_{ij} – матеріальні витрати на одиницю продукції виду j , виробленої в районі i ;

f_{ij} – фінансові витрати на одиницю продукції виду j , виробленої в районі i ;

ln_{ij} – земельні витрати на одиницю продукції виду j , виробленої в районі i ;

L – обмеження в затратах живої праці;

M – обмеження матеріальних затрат;

F – обмеження фінансових витрат;

Ln_i – обмеження щодо площ використовуваних земельних угідь.

Рівняння обмежень стосовно затрат живої праці, матеріальних ресурсів, фінансових ресурсів будується в межах території, а обмеження щодо земельних ресурсів будується з урахуванням земельних ресурсів кожного району.

З іншого боку, необхідно передбачити мінімальну кількість продукції, яка повинна бути виготовлена в окремій території, що можна сформулювати в обмеженнях із 16 рівнянь (за кількістю видів продукції):

$$\{ \quad UX_{ij} \geq X_j^{\min},$$

де $X_j^{\min}$ – мінімальний обсяг продукції виду j , який необхідно забезпечити.

Величину параметрів обмежень щодо використовуваних засобів визначено з урахуванням потенційних можливостей максимального зростання ресурсного потенціалу. При цьому однією з умов задачі є спрямування на мінімізацію всіх видів затрат на виробництво.

Сукупність заданих показників та механізм розв'язку цієї оптимізаційної моделі побудовані таким чином, щоб, у результаті, досягнути певного економічного, природно-екологічного та соціального ефектів. Суть економічного ефекту полягає у формуванні економічно вигідної галузевої структури, що забезпечить агроформуванням максимум прибутку. Умова максимізації прибутку, на відміну від мінімізації витрат, передбачає вдосконалення складу виробництва продукції, яку вигідно продавати, тоді як друга умова пов'язана, передусім, з управлінням виробничими затратами.

Природно-екологічний ефект полягає в тому, що в процесі оптимізації по двох територіях враховуються природно-кліматичні та ґрунтові особливості й переваги з метою їх перетворення в потенційні ресурси, що посилюють позитивний результат у цілому.

Суть соціального ефекту полягає в позитивних змінах в аграрному секторі, що тісно пов'язані з добробутом села та селян. Окрім цього, вирішується проблема продовольчої безпеки регіону.

Таким чином, ураховуючи природно-кліматичні й агроґрунтові відмінності господарств районів різних географічних частин області, розроблено дві економіко-математичні моделі з метою розрахунку оптимальної структури виробництва на низинній і передгірській територіях.

У процесі вирішення задачі в середовищі MS Excel за допомогою настройки “Поиск решения” отримано наступні результати (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Результати оптимізації структури виробництва продукції
в сільськогосподарських підприємствах рівнинної території
Івано-Франківської області**

Показники	Райони рівнинної території				
	Галицький	Городенківський	Рогатинський	Снятинський	Тлумацький
Зернові та зернобобові	X_{11}	X_{21}	X_{31}	$X_{41} = 512354$	X_{51}
Ріпак озимий	X_{12}	$X_{22} = 841786$	$X_{32} = 761414$	X_{42}	$X_{52} = 34139$
Насіння соняшнику		$X_{23} = 2067$	X_{33}	X_{43}	X_{53}
Цукрові буряки	X_{14}	X_{24}	X_{34}	$X_{44} = 318494$	X_{54}
Картопля		X_{25}	$X_{35} = 1818$	X_{45}	X_{55}
Овочі відкритого ґрунту			X_{36}	$X_{46} = 1449$	X_{56}
Плоди		$X_{27} = 4954$		X_{47}	X_{57}
Ягоди				X_{48}	$X_{58} = 138$
Льон-насіння	$X_{19} = 226$		X_{39}		
Молоко	X_{1-10}	X_{2-10}	X_{3-10}	$X_{4-10} = 54989$	X_{5-10}
Приріст ВРХ	X_{1-11}	X_{2-11}	X_{3-11}	$X_{4-11} = 1107$	X_{5-11}
Приріст свиней	X_{1-12}	X_{2-12}	$X_{3-12} = 21125$	X_{4-12}	X_{5-12}
Приріст птиці				$X_{4-15} = 19042$	
Яйця	$X_{1-16} = 14726$		X_{3-16}		

Джерело: власні розрахунки.

Розв’язок поставленої задачі передбачав також визначення величини ресурсного потенціалу, що необхідний для реалізації на практиці отриманих оптимальних параметрів стосовно галузевої структури виробництва в агроформуваннях низинної частини. Такі параметри відображені у вигляді матриці використання ресурсів, які затрачені на виробництво оптимального складу продукції (табл. 3.2).

У результаті пошуку цільової функції, на основі даних розв’язаної оптимізаційної моделі для підприємств рівнинної частини, визначено, що загальний

розмір прибутку, унаслідок удосконалення галузевої структури виробництва, складатиме 59953,7 тис. грн.

Таблиця 3.2

Матриця використання ресурсів із розрахунку оптимальної структури виробництва в господарствах рівнинної території (2006–2008 рр.)

Види ресурсів	Райони рівнинної території				
	Галицький	Городенківський	Рогатинський	Снятинський	Тлумацький
Затрати праці, люд. год.	154214,30	931469,80	1826444,53	2679339,19	168176,14
Матеріальні, тис. грн.	138899,12	25264,23	46836,87	9175383,34	4178,42
Фінансові, тис. грн.	5376,83	7690,45	13476,25	24178,12	1067,92
Земельні, га	48093,00	53400,00	47600,00	18091,60	2157,30

Розраховано за даними джерел: [91, с. 2, 3, 23, 69, 70]; [92, с. 2, 3, 23, 70, 71]; [93, с. 2, 3, 24, 75, 76].

Аналогічно побудовано й розв'язано економіко-математичну задачу щодо вдосконалення структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах передгірської території Івано-Франківщини. У результаті отримано такі показники (табл. 3.3).

У цьому випадку матриця використання ресурсів для господарств передгірської частини області матиме такий вигляд (табл. 3.4).

Таблиця 3.3

Результати оптимізації галузевої структури виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах передгірської території Івано-Франківської області

Показники	Райони передгірської території				
	Богородчанський	Долинський	Калуський	Коломийський	Тисменицький
1	2	3	4	5	6
Зернові та зернобобові	$X_{61} = 264349$	X_{71}	X_{81}	X_{91}	X_{10-1}
Ріпак озимий	$X_{62} = 25111$			$X_{92} = 21592$	X_{10-2}
Насіння соняшнику		$X_{73} = 1188$		X_{93}	
Цукрові буряки				$X_{94} = 87481$	X_{10-4}

1	2	3	4	5	6
Картопля	X_{65}			$X_{95} = 3836$	X_{10-5}
Овочі відкритого ґрунту				X_{96}	$X_{10-6} = 1029$
Плоди			$X_{87} = 1726$	X_{97}	
Ягоди			$X_{88} = 621$	X_{98}	
Льон-насіння	X_{69}		X_{89}	$X_{99} = 1806$	
Молоко					
Приріст ВРХ	X_{6-10}	X_{7-10}	X_{8-10}	X_{9-10}	$X_{10-10} = 7763$
Приріст свиней	X_{6-11}	X_{7-11}	X_{8-11}	X_{9-11}	$X_{10-11} = 2454$
Приріст птиці	X_{6-12}		X_{8-12}	$X_{9-12} = 17108$	X_{10-12}
Яйця	$X_{6-13} = 96886$				

Джерело: власні розрахунки.

Таблиця 3.4

Матриця використання ресурсів із розрахунку оптимальної структури виробництва в господарствах передгірської території (2006–2008 рр.)

Види ресурсів	Райони передгірської території				
	Богородчанський	Долинський	Калуський	Коломийський	Тисменицький
Затрати праці, люд. год.	2054503,33	9028,80	76738,85	2476446,17	521282,85
Матеріальні, тис. грн.	1279469,34	46,97	865,53	239523,67	3289,56
Фінансові, тис. грн.	214328,87	12,23	278,72	18657,42	104,67
Земельні, га	23900,00	134,96	134,36	19391,76	6780,34

Розраховано за даними джерел: [91, с. 2, 3, 23, 69, 70]; [92, с. 2, 3, 23, 70, 71]; [93, с. 2, 3, 24, 75, 76].

Таким чином, отримані оптимізаційні параметри й показники свідчать, що з метою забезпечення зростання прибутковості діяльності сучасним агроформуванням слід здійснити реструктуризацію виробничого процесу шляхом приведення її до науково обґрунтованого рівня (табл. 3.5).

Дані табл. 3.5, а саме - порівняльна характеристика оптимальних показників щодо виробничої структури в агроформуваннях з їх фактичними аналогами свідчить, що комплексна реструктуризація здатна забезпечити підвищення прибутковості та рентабельності діяльності підприємств.

Оптимізація структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області

Показники	Рівнинна територія			Передгірська територія		
	фактично у 2006-2008 рр., %	оптимальний прогноз до 2014 р., %	відхилення (+/-), відсоткові пункти	фактично у 2006-2008 рр., %	оптимальний прогноз до 2014 р., %	відхилення (+/-), відсоткові пункти
Зернові та зернобобові	29,56	37,65	8,09	25,18	30,85	6,32
Ріпак озимий	0,98	25,54	24,56	1,98	12,42	10,44
Насіння соняшнику	0,19	0,20	0,01	0,05	0,15	0,10
Цукрові буряки	6,78	25,62	18,84	2,87	18,43	15,56
Картопля	0,31	1,22	0,91	0,84	0,36	-0,48
Овочі відкритого ґрунту	0,01	0,11	0,10	0,27	0,18	0,09
Плоди	0,65	0,22	-0,43	0,45	0,28	-0,17
Ягоди	0,01	0,01	0,00	0,28	0,15	-0,13
Льон-насіння	0,01	0,02	0,01	0,05	0,25	-0,20
Молоко	6,25	4,55	-1,7	15,32	17,23	1,91
Приріст ВРХ	4,71	0,28	-4,43	9,45	1,55	-7,90
Приріст свиней	18,32	1,45	-16,87	3,75	0,45	-3,3
Приріст птиці	31,24	1,50	-29,75	5,36	5,34	-0,02
Яйця	0,98	1,63	0,65	34,15	12,36	-21,79
Прибуток, тис. грн.	5174,6	59953,7	52594,6	10541,9	26624,5	14034,2

Розраховано за даними джерел: [91, с.3-20], [92, с. 3-20], [93, с. 3-20].

Прогнозні параметри показують, що впровадження такої оптимізації на рівнинній території передбачає збільшення розміру прибутку (від усіх господарств) у 10,2 раза, або на 52594,6 тис. грн. Водночас у передгірській частині такі показники становлять 2,3 раза та 14034,2 тис. грн. відповідно. Як видно з аналізу, різниця в очікуваних результатах є досить суттєвою, хоча фактичні дані свідчать, що в середньому за 2006-2008 рр. на передгірській території отримано майже у 2 рази більше прибутку, ніж у рівнинній частині (10541,9 тис. грн. проти 5174,6 тис. грн.). Таке явище пояснюється тим, що в процесі розв'язування задачі, комп'ютерна програма оптимальним варіантом обрала

значне збільшення земельних площ, тобто обсягів виробництва в низинній частині, а в передгірській цей показник є нижчим.

Причиною цього є тенденція до ефективнішого й результативнішого господарювання підприємств саме на рівнинній території, зокрема, через зосередження кращих природно-кліматичних умов для сільського господарства. Тобто ріст прибутковості агроформувань досягається не лише оптимізацією структури виробництва, але й розширенням обсягів виробництва, що в поєднанні дають високі результати.

З метою надання даному аспекту дослідження практичного характеру на основі здійснених розрахунків, змодельовано прогнозну діяльність типових підприємств обох територій. Вихідною базою для розробки прогнозу розвитку модельного агроформування рівнинної частини взято сільськогосподарський виробничий кооператив (СВК) агрофірму “Дружба”, що розташований в с. Виноград Городенківського району Івано-Франківської області.

Це господарство обране з огляду на те, що воно є типовим для низинної частини. СВК агрофірма “Дружба” віднесений до типових за такими ознаками:

- підприємство функціонує в характерних для цієї частини області природно-кліматичних умовах при помірній вологості та на високопродуктивних землях (чорноземи й темно-сірі опідзолені) крутизною до 5°;
- агроформування господарює переважно на орендованих землях (близько 98 %), як й інші підприємства території;
- основні економічні показники діяльності СВК агрофірми “Дружба” відповідають середньостатистичному рівню сусідніх господарств низинної частини (табл. 3.6).

Дані табл. 3.6, що розраховані на основі усереднених показників функціонування СВК агрофірма “Дружба” за 2006-2008 рр., порівнюються з аналогічними величинами щодо діяльності господарств Городенківського району, у якому розташоване аналізоване агроформування, і рівнинної території Івано-Франківщини загалом. Більшість обчислених показників по СВК агрофірма “Дружба” знаходяться приблизно в одних межах з іншими. Характерна відмін-

ність спостерігається стосовно землезабезпеченості підприємств, зокрема, у середньому в рівнинній частині цей показник дорівнює 782,8 га, у Городенківському районі – 1010,0 га, а в СВК агрофірма “Дружба” – 1256,0 га. Проте детальний аналіз показав, що близько 53 % існуючих господарств Городенківського району є більшими за середньостатистичний рівень, що спростовує відмінність досліджуваного господарства від інших у регіоні.

Таблиця 3.6

**Характеристика типового та середньостатистичного підприємств рівнинної території Івано-Франківської області
(у середньому за 2006-2008 рр.)**

Показники	У середньому по рівнинній території	У середньому по Городенківському районі	У середньому по СВК агрофірма “Дружба”
Землезабезпеченість одного підприємства, га	782,8	1010,0	1256,0
Чисельність працівників на 100 га сільськогосподарських угідь, чол.	9	6	10
Фондозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	285,8	198,7	171,5
Виробництво валової продукції на 100 га угідь, тис. грн.	208,3	132,5	176,2
Прибуток на одне підприємство, тис. грн.	-24,7	10,7	22,0
Рівень рентабельності, %	3,1	1,9	0,9

Розраховано за даними джерел: [91, с. 1, 2, 23]; [92, с. 1, 2, 24]; [93, с. 1, 2, 25]; [151, с. 1-6]; [152, с. 1-6]; [153, с. 1-6].

Порівняння наведених показників показує, що обране підприємство є типовим для досліджуваного регіону. Дослідженням установлено, що майже 46 % функціонуючих там агроформувань є такими, що віднесені до категорії “типового”.

Створений у час економічних перетворень СВК агрофірма “Дружба”, як й інші господарства, опинився в складних і не визначених умовах, що відобразилося на результатах його діяльності. Динаміка основних показників господарювання аналізованого агроформування відображена в табл. 3.7.

Наведені дані в табл. 3.7 показують, що впродовж 2004-2008 рр. на підприємстві відбувалися певні зміни щодо ресурсної бази, структури виробництва,

результативності й ефективності діяльності. Ці зміни мали не завжди позитивний характер. Основними причинами такої тенденції є складне економічне становище в аграрній сфері, відсутність раціонально збалансованого ресурсного потенціалу й технології та виробництво неконкурентоспроможної продукції.

Таблиця 3.7

**Динаміка основних показників виробничо-господарської діяльності
типового підприємства рівнинної території (СВК агрофірма
“Дружба”) Городенківського району Івано-Франківської області**

Показники	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Площа сільськогосподарських угідь, га	1338,0	1338,0	1256,0	1256,0	1256,0
Чисельність працюючих, чол.	153	140	119	121	124
Середньорічна вартість основних фондів, тис. грн.	3288	3569	2473	2001	1989
Валова продукція, тис. грн.	2197,5	2528,2	2105,2	2345,7	2187,9
Валова продукція на 100 га, тис. грн.	164,2	188,9	167,6	186,8	174,2
Прибуток, тис. грн. усього	251	281,7	22,5	21,6	21,8
у т.ч. від рослинництва	291	269,9	154,1	130,4	163,6
від тваринництва	-76,9	-81,9	-152,8	-126,1	-143,6
Рівень рентабельності, %	14,4	14,1	1,1	0,7	0,9
Виробництво продукції, %:					
рослинництва:	78,9	79,2	71,1	75,4	73,8
зернові й зернобобові	46,2	52,0	54,5	53,8	51,4
цукрові буряки	15,1	14,9	11,6	12,7	13,5
кормові насадження	7,2	8,3	2,2	3,7	4,6
інша продукція рослинництва	7,4	4,0	2,8	5,2	4,3
тваринництва:	21,1	20,8	28,9	24,6	27,2
приріст ВРХ	9,5	7,7	13,8	12,6	13,2
молоко	11,4	12,9	14,8	11,8	13,7
інша продукція тваринництва	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3

Розраховано за даними джерел: [151, с. 1-6]; [152, с. 1-6]; [153, с. 1-6]; [154, с. 1-4]; [155, с. 1-4].

Невизначеність аграрних відносин протягом переходу економіки країни до ринкових умов господарювання та безпосередньо земельною й аграрною реформами створювали непередбачувані тенденції, неочікувані результати і, як наслідок, виникали певні перешкоди. Одним з найболючіших результатів економічної кризи став диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, що донині є невирішеним аспектом і продовжує стримувати ефективний розвиток агроформувань.

Зазначені проблеми функціонування аграрного сектора змушували керівництво більше уваги приділяти організаційним та адаптаційним змінам, тоді як виробничий процес, ядро сільського господарства, залишався в тіні. Складне фінансове становище господарств звело нанівець процес відтворення ресурсного потенціалу й оновлення технологій. Унаслідок використання застарілих технологій, несвоєчасного виконання агроробіт через відсутність фінансових ресурсів, сільськогосподарські підприємства не спроможні конкурувати з іноземними виробниками. При цьому особливо негативним є те, що мова йде не тільки про неможливість експорту, але й про конкуренцію на місцевому ринку з іноземною продукцією. Вирішення цієї проблеми забезпечить нарощування кількісних та якісних показників виробництва й підвищення попиту на них і, як результат, стабілізацію фінансового стану сільськогосподарських виробників.

Основними шляхами розв'язання проблеми неконкурентоспроможності виробленої продукції є оптимізація структури виробництва та підвищення якості товарів. Тільки одночасна їх реалізація здатна принести високий результат. Тому формування оптимальної структури виробництва в агроформуваннях є досить важливим. Проте ураховуючи необхідність переорієнтації технологій не лише за вимоги раціональної структури, але й з огляду на часову зношеність, у процесі забезпечення оновлення техніко-технологічного обладнання має бути закладено принципи новизни, якості та відповідності нормам.

Доведення дієвості розробленої оптимізаційної моделі здійснюється шляхом прогнозування результативності діяльності модельного господарства СВК агрофірма “Дружба”. Моделювання його розвитку передбачає формування певною мірою абстрактного об'єкта з виконанням закладених параметрів, тобто на “скелет” існуючого господарства накладаємо результати оптимізації.

Оптимальні параметри (табл. 3.5), що отримані в процесі розв'язання економіко-математичної задачі, показують, що раціональним для господарств низинної частини є структура виробництва з основною питомою вагою таких видів продукції: зернові, ріпак озимий, цукрові буряки, молоко й м'ясо свинини. Стосовно структурних показників, то в економіко-математичній моделі ви-

значено, що оптимальним поєднанням рослинництва й тваринництва є близько 90 % і 10 % відповідно. Такий результат отримано в процесі пошуку максимально прибуткових видів виробництв, а тваринництво, як відомо, на сучасному етапі є низькорентабельною галуззю.

Прогнозні результати ґрунтуються на двох основних чинниках: оптимізованій моделі та діяльності типового господарства. При цьому очевидно, що з метою поєднання цих факторів перспективний план потребує їх внутрішнього коректування. У зазначеному випадку мова йде про те, що для забезпечення разової і термінової реалізації параметрів економіко-математичної моделі на практиці доцільно було б створити нове господарство та на основі оптимальної структури виробництва формувати увесь спектр ресурсної бази.

Водночас поставлена перед нами мета передбачає виведення на якісно вищий рівень функціонування існуючих підприємств, тому нижче здійснено прогноз розвитку агроформування в процесі поступового введення оптимізаційних заходів. Тобто моделюючи діяльність підприємства, ураховано його фінансові можливості, ресурсне забезпечення і раціональне використання всіх потенційних засобів. Досліджуване нами типове господарство рівнинної території СВК агрофірма “Дружба” у минулому активно займався веденням тваринництва й тому має фермерські приміщення. Нераціональне використання (простої) будівель і споруд у сільськогосподарських підприємствах області є досить поширеним явищем, яке терміново потрібно виправляти або шляхом введення в експлуатацію, або реалізацією непотрібних. Цей факт ураховано в розроблюваному прогнозі.

Першим етапом моделювання є відображення перспективи розвитку тваринництва. Так, ураховуючи наявні потужності типового господарства, зокрема функціонуючі корівники на 240 голів худоби, й необхідність виробництва молока (згідно з оптимізованими даними), ми пропонуємо СВК агрофірмі “Дружба” перейти на утримання молочного стада. Таким чином, одним з напрямів спеціалізації модельного господарства рівнинної території повинно стати виробництво молока. Для цього необхідним є формування продуктивного стада з

240 голів. Для досліджуваного регіону рекомендовано утримувати голандизовану чорно-рябу худобу з використанням голштинських бугаїв європейської селекції [137, с. 450]. Цей тип характеризується високими надоями та жирномолочністю. Забезпечення раціональної структури стада передбачає такі показники: 88 молочних корів, 17 нетелей, 27 телиць до двох років, 91 телят до року і 17 бичків на відгодівлі [156, с. 178-179].

Ураховуючи те, що відповідно до норм на одну молочну корову продуктивністю 5000 кг у рік потрібно близько 59,5 ц кормових одиниць (к. од.), то для заготівлі кормів у модельному підприємстві відводиться 138 га сільськогосподарських угідь (при виході з 1 га 38,1 ц к. од.). Аналогічно розраховано потребу в посівних площах для отримання кормів для телиць і бичків, виходячи з норми на одну голову в рік 24 та 28 ц к. од. відповідно, загальна потреба кормів для цих категорій становить 3716 ц к. од. Для їх отримання відведено 98 га земельних угідь.

Раціональна структура посівів передбачає такі культури: зернові всього 54–56 % (у т.ч. озимі – 22–23 %, кукурудза – 4–5 %, ячмінь – 17–18 %, овес – 1–2 %, зернобобові – 7–9 %); круп'яні – 1 %; картопля та овочеві – 0,5 %; технічні – 11–13 %; кормові всього – 32–33 % (у т.ч. кукурудза на силос – 11–12 %, однорічні трави – 2–3 %, багаторічні трави – 18–19 %).

Таким чином, використовуючи 236 га сільськогосподарських угідь під виробництво молока, перспективне господарство рівнинної частини отримає позитивні результати. Це підтверджує здійснений нижче розрахунок на основі даних про нормативну собівартість 1 т молока (додаток А). Останній показник науково обґрунтований ученими УААН [139, с. 648], за основу якого взято середньодержавні ціни 2004 р. З метою застосування його в цьому випадку, нами здійснено уточнення показника шляхом урахування регіональних особливостей та інфляційних процесів. На цій основі отримано такі результати:

- валовий надій молока – 4400 ц;
- собівартість 1 ц молока – 85,43 грн.;
- собівартість валового надою молока – 375892 грн.;

- ціна реалізації 1 ц молока на місцевому ринку – 96,63 грн.;
- дохід від реалізації молока – 425172 грн.;
- прибуток, отриманий від виробництва молока, – 49280 грн.;
- рівень рентабельності виробництва молока – 13,1 %.

У наведеному розрахунку й в усіх подальших показник товарності продукції приймається за 100 %, оскільки приклад типового господарства показує безвідходність виробництва, бо навіть нереалізовані залишки знаходять практичне застосування чи у вигляді кормів, чи заробітної плати, чи орендної плати селянам.

Наступним напрямом діяльності модельного господарства є свинарство. Згідно з даними оптимізаційної задачі, цей напрям є необхідним у рівнинній частині для забезпечення прибутковості господарювання. Ураховуючи наявні потужності СВК агрофірми “Дружба”, а саме – свинарники на 200 голів і параметри задачі, модельне господарство утримує 60 голів свиней основного стада, з яких 5 основних та 2 перевірювані свиноматки. Вихід поросят від першої свиноматки 9 голів, від другої – 8 голів, кількість опоросів близько 2,6 [156, с. 195]. У цьому випадку для забезпечення річної потреби кормами вказаного напрямку необхідно 1370,2 ц к. од. при виході з 1 га 59,2 ц к. од., загальна площа, зайнята під такими культурами, становитиме близько 24 га. Орієнтована система сівозмін буде такою: 1 – еспарцет або конюшина – 20 %; 2 – озима пшениця – 12 %; овес – 4 %; кукурудза на силос – 4 %; 3 – кормові буряки – 4 %; кукурудза на зерно – 16 %; 4 – горох – 10 %; 5 – ячмінь з підсівом трав – 20 % [156, с. 192].

При середньодобовому прирості 500 г дане господарство може реалізовувати щороку 98,4 ц живої маси свинини. На основі нормативної собівартості 1 ц свинини (уточненого відповідно до рівня цін 2005 р.) (додаток Б) здійснено такий прогноз розвитку цієї підгалузі:

- валове виробництво свинини для реалізації – 98,4 ц;
- собівартість виробництва 1 ц – 801,2 грн.;
- реалізаційна ціна 1 ц – 922,4 грн.;
- собівартість валового виробництва – 78838,1 грн.;

- дохід від реалізації – 90764,2 грн.;
- прибуток, отриманий від виробництва свинини, – 11926,1 грн.;
- рівень рентабельності виробництва свинини – 15,1 %.

Іншим важливим напрямом спеціалізації модельного господарства рівнинної території є рослинництво. Згідно з результатами оптимізаційної задачі, основними культурами повинні бути зернові, ріпак і цукрові буряки. Саме вони займають найбільшу питому вагу у валовому виробництві.

Для рослинницької галузі в СВК агрофірмі “Дружба” може бути відведено 996 га (за виключенням площ, на яких вирощуються кормові культури). Зіставляючи оптимальні співвідношення в структурі валової продукції до посівних площ, отримуємо показники прогнозованих розмірів окремих ділянок. Так, під посіви зернових (38,93 %) відводиться 387 га, під ріпак озимий (27,63 %) – 275 га і під цукрові буряки (24,2 %) – 242 га.

Важливим елементом удосконалення галузевої структури виробництва на підприємствах є дотримання раціональної сівозміни. У цьому випадку доцільним є введення такої зміни культур: 1 – однорічні трави; 2 – озимий ріпак; 3 – озима пшениця; 4 – цукровий буряк; 5 – кукурудза на силос [137, с. 83].

Вирощування зернових культур, а саме – озимої пшениці в перспективному господарстві здійснюється на площі 387 га. Використовуючи дані технологічної карти вирощування цієї культури (додаток В), які скориговані щодо цінового фактора, ми розрахували собівартість виробництва 1 ц пшениці при врожайності 35 ц/га. Так, її величина складає 46,0 грн. На основі цих та ряду інших обчислень обґрунтовано прогноз розвитку зазначеного напрямку спеціалізації модельного господарства, який відображається за допомогою основних показників:

- валовий збір пшениці – 13545 ц;
- собівартість 1 ц пшениці – 46,0 грн.;
- собівартість валового збору – 623070 грн.;
- ціна реалізації 1 ц пшениці на місцевому ринку – 49,1 грн.;
- дохід від реалізації валового збору пшениці – 665059,5 грн.;

- прибуток, отриманий від виробництва озимої пшениці, – 41989,5 грн.;
- рівень рентабельності виробництва пшениці – 6,7 %.

Наступною складовою оптимальної структури виробництва є цукрові буряки. Так, у модельному господарстві під цю культуру відведено 241 га сільськогосподарських угідь. З метою розробки прогнозу розвитку цього напрямку, нами розраховано собівартість 1 ц цукрових буряків при врожайності 300 ц/га. Такі обчислення здійснені шляхом цінового уточнення нормативного розрахунку (додаток Д). У результаті отримано такі показники:

- валовий збір цукрових буряків – 72300 ц;
- собівартість 1 ц цукрових буряків – 12,3 грн.;
- собівартість валового збору – 889290 грн.;
- ціна реалізації 1 ц цукрових буряків на місцевому ринку, – 17,5 грн.;
- дохід від реалізації – 1265250 грн.;
- прибуток, отриманий від виробництва цукрових буряків – 375960 грн.;
- рівень рентабельності виробництва цукрових буряків – 42,2 %.

Очевидно, що досягненню таких результатів передують не тільки оптимізація структури виробництва, але й дотримання технологічної дисципліни вирощування сільськогосподарських культур.

Ще однією вагомою складовою виробничої структури модельного підприємства є ріпак озимий. Якщо попередні напрями спеціалізації більшою чи меншою мірою мали місце в той або інший час у виробництві на СВК агрофірмі “Дружба”, то ця культура є новою для господарства. Проте, зважаючи на її переваги, вважаємо доцільним таку зміну в спеціалізації діяльності.

Ріпак є важливою харчовою, кормовою, технічною і сидеральною культурою. Так, насіння ріпаку має високий процент олійності (до 50 %), з високою вмістимістю білків, клітковини та інших поживних речовин. Важливим є те, що це єдина культура, у продукції якої практично не нагромаджуються радіонукліди. За іншими властивостями ріпак теж є досить конкурентоспроможним, зокрема, пріорювання його зеленої маси в після поживних посівах (220–240 ц/га)

рівноцінне внесенню 18–20 т/га гною. Крім цього, він є цінним попередником майже для всіх культур [68 с. 187].

Великі перспективи ріпаку озимого як біопалива. Ураховуючи те, що в досліджуваному регіоні зосереджено значні науково-прикладні розробки щодо технологій вирощування ріпаку, актуальність цих змін є очевидною. Так, Івано-Франківський інститут агропромислового виробництва займається селекцією і різноаспектними дослідженнями сортів та методів вирощування цієї культури. Ще однією перевагою є висока експортна здатність ріпаку, що підтверджено досвідом вищевказаної науково-дослідної організації.

Таким чином, у модельному господарстві рівнинної частини області передбачено виробництво ріпаку озимого на площі 241 га. На основі технологічних карт вирощування цієї культури (додаток Е) розраховано, що при урожайності 45 ц/га собівартість 1 ц ріпаку рівна 66,9 грн. У результаті здійснення додаткових обчислень отримано такі прогнозні показники:

- валовий збір ріпаку озимого – 12375 ц;
- собівартість 1 ц ріпаку – 66,9 грн.;
- собівартість валового збору – 827887,5 грн.;
- ціна реалізації 1 ц ріпаку на місцевому ринку – 93,5 грн.;
- дохід від реалізації валового збору ріпаку озимого – 1157062,5 грн.;
- прибуток, отриманий від виробництва ріпаку, – 329175,0 грн.;
- рівень рентабельності виробництва ріпаку – 39,8 %.

СВК агрофірма “Дружба” окрім основної виробничої діяльності, займається також й іншими видами господарювання з отриманням прибутків. Так, у 2008 р. господарством вироблено 29,8 тис. грн. допоміжної продукції з рівнем рентабельності 2 %, а в процесі реалізації сільськогосподарської продукції закупленої в господарствах населення на суму 297,3 тис. грн., досягнуто рівня прибутковості 7 %. У процесі прогнозування враховано оптимізацію тільки основної продукції, а ці напрями діяльності залишаються без змін. Таким чином, результати вдосконалення галузевої структури виробництва в модельному господарстві відображені в табл. 3.8.

Результати оптимізації галузевої структури виробництва в типовому підприємстві рівнинної території Івано-Франківської області (СВК агрофірма “Дружба”)

Показники	Фактично у 2006-2008 рр.	Оптимальний прогноз до 2014 р.	Відхилення (+;-)
Виробництво валової продукції, тис. грн.	2212,9	2975,0	+762,1
Ефективність виробництва (вихід валової продукції на 100 га угідь), тис. грн.	176,2	241,3	+65,1
Прибуток від основної діяльності, тис. грн.	22,0	822,4	+800,4
у т. ч. від рослинництва	149,4	769,4	+620,0
від тваринництва	-127,4	53,0	+180,4
Прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	1,8	69,8	+68,0
Рівень рентабельності діяльності, %	0,9	30,2	+29,3
у т. ч. від рослинництва	13,7	33,7	+20,0
від тваринництва	-19,3	12,9	+32,2

Розраховано за даними джерел: [151, с.1-6]; [152, с.1-6]; [153, с.1-6].

Дані табл. 3.8 показують, що в найближчій перспективі, не змінюючи площі оброблюваних земель, модельне господарство розміром 1256 га здатне покращити результати свого функціонування в порівнянні з базовим типовим підприємством СВК агрофірма “Дружба”. Так, завдяки оптимізації структури виробництва (за умов дотримання технологій) середній рівень рентабельності, у цілому, збільшиться на 29,3 %, у т. ч. рослинницької продукції – на 20,0 %, а тваринницької – на 32,2 %. Частково цих результатів досягнуто за рахунок росту ефективності виробництва на 65,1 тис. грн. з кожних 100 га сільськогосподарських угідь. Загалом модельне господарство, без розширення земельних площ, збільшило виробництво валової продукції на 762,1 тис. грн., а за рахунок зниження її собівартості забезпечило ріст прибутків на 813,8 тис. грн. Продовжуючи тенденції до поглиблення оптимізації структури виробництва, поряд з іншим удосконаленням організаційно-виробничого процесу, аналізоване підприємство здатне розвиватись у напрямі розширеного відтворення ресурсного потенціалу й збільшення обсягів виробництва.

Аналогічно на основі отриманих результатів розв'язку оптимізаційної економіко-математичної задачі здійснено моделювання прогнозної діяльності агроформування передгірської території Івано-Франківщини. Об'єктом дослідження стало типове господарство цієї частини регіону – ТзОВ “Прут-Генетик”, яке розташоване в с. Перерів Коломийського району. Аналізоване підприємство є типовим, з огляду на ряд специфічних ознак: по-перше, воно функціонує в характерних для території агро- і природно-кліматичних умовах з поширеними малопродуктивними ґрунтами, відносно великою вологістю (650-900 мм за рік) і теплим температурним режимом. По-друге, це господарство, як і 98 % інших, функціонує на орендованих у господарств населення землях. По-третє, за основними виробничими й результативними показниками ТзОВ “Прут-Генетик” є подібним до агроформувань передгірської частини області (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

**Основні показники діяльності типового та середньостатистичного підприємств передгірської території Івано-Франківської області
(у середньому за 2006-2008 рр.)**

Показники	У середньому по передгірській території	У середньому по Коломийському районі	У середньому по ТзОВ “Прут-Генетик”
Землезабезпеченість одного підприємства, га	752,4	987,0	228,8
Чисельність працівників на 100 га сільськогосподарських угідь, чол.	10	6	14
Фондозабезпеченість на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	653,7	378,9	299,6
Виробництво валової продукції на 100 га угідь, тис. грн.	427,0	604,0	644,9
Прибуток на одне підприємство, тис. грн.	51,7	66,4	327,8
Рівень рентабельності, %	0,7	5,4	13,8

Розраховано за даними джерел: [91, с. 1, 2, 23]; [92, с. 1, 2, 24]; [93, с. 1, 2, 25]; [157, с.1-6]; [158, с.1-6]; [159, с.1-6].

Дані табл. 3.9 відображають основні показники фінансово-господарської діяльності агроформувань передгірської території Коломийського району, де розташоване зазначене господарство. За основними параметрами функціону-

вання ТзОВ “Прут-Генетик” є типовим для цієї частини області. Детальний аналіз показав, що близько 40 % усіх сільськогосподарських структур передгірської території є близькими до “типових”. Тому обране агроформування може бути об’єктом моделювання в процесі здійснення оптимізації його структури виробництва.

ТзОВ “Прут-Генетик” утворене у 2000 р. на базі п’яти колгоспів сусідніх сіл. Упродовж своєї діяльності підприємство характеризується як нестабільне щодо результативності господарювання. За останні два роки ситуація дещо покращилась і агроформування отримує прибутки (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Динаміка основних показників функціонування типового підприємства передгірської території (ТзОВ “Прут-Генетик”) Коломийського району Івано-Франківської області

Показник	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Площа сільськогосподарських угідь, га	583,0	428,7	228,8	228,8	228,8
Чисельність працюючих, чол.	49	37	33	35	33
Середньорічна вартість основних фондів, тис. грн.	526,5	693,0	731,9	742,3	698,7
Валова продукція, тис. грн.	1774,1	1522,2	1432,9	1478,6	1515,1
Валова продукція на 100 га, тис. грн.	304,3	208,9	626,3	646,2	662,2
Прибуток (збиток), тис. грн. усього	+42,3	-320,3	+196,5	252,2	534,6
у т. ч. від рослинництва	+44,7	-161,6	-13,5	19,5	22,1
тваринництва	+90,1	+118,8	+233,4	232,7	512,5
Рівень рентабельності, %	1,6	-13,3	7,9	10,1	23,4
Виробництво продукції, %:					
рослинництва:	57,2	47,1	24,7	25,1	24,6
зернові й зернобобові	38,5	31,1	17,9		
насіння соняшнику	-	2,2	-	-	-
кормові насадження	7,3	10,0	2,7		
соя	1,2	-	-	-	-
ріпак озимий	3,2	-	-	-	-
інша продукція рослинництва	7,0	3,8	4,1	3,1	2,5
тваринництва:	42,8	52,9	75,3	74,9	75,4
приріст ВРХ	16,1	14,7	21,1	26,9	21,0
молоко	25,3	35,0	42,8	37,7	45,3
інша продукція тваринництва	1,4	3,2	11,4	10,3	9,1

Розраховано за даними джерел: [157, с.1-6]; [158, с.1-6]; [159, с.1-6]; [160, с.1-4]; [161, с.1-4].

Однак дані табл. 3.10 свідчать, що на підприємстві відсутні процеси розширеного відтворення і диверсифікації.

Так, площа сільськогосподарських угідь, яка перебуває у власності й користуванні ТзОВ “Прут-Генетик”, за останні роки скоротилася на 60,8 %, чисельність працюючих - в 1,5 раза, валова продукція – в 1,2 раза. Низький рівень ефективності аналізованого підприємства, як і більшості господарств області, спричинені такими основними факторами: складні умови діяльності в нових економічних відносинах у державі; незбалансованість (кількісна і якісна) ресурсного потенціалу й технології; низька конкурентоспроможність виробництва.

Одним з важливих інструментів забезпечення покращання ситуації в аграрній сфері є оптимізація галузевої структури на підприємстві, з метою налагодження економічно вигідного та якісного виробництва.

Таким чином, отримані показники в результаті розв’язання економіко-математичної задачі (табл. 3.5), були використані в процесі моделювання прогнозної діяльності типового господарства передгірської території. ТзОВ “Прут-Генетик” обрано як основу й тому його вихідні параметри є базовими для модельного підприємства. Перспективні розрахунки здійснено з урахуванням необхідності проведення техніко-технологічних змін та формування принципово нових підходів до організаційної й управлінської діяльності.

Результати оптимізації структури виробництва на передгірській території (табл. 3.3, 3.4, 3.5) показують, що раціональним є поєднання в рослинництві – вирощування зернових, цукрових буряків і ріпаку, у тваринництві – виробництва молока та продуктів птахівництва. Порівнюючи ці дані з фактичними на типовому господарстві, зрозуміло, що з метою забезпечення сталого розвитку шляхом “розсіювання” ризику отримання збитків слід урізноманітнити виробничу структуру.

Важливим заходом у процесі перспективного розвитку модельного господарства є збільшення сільськогосподарських угідь у власності й користуванні хоча б до рівня 2004 р. Значних проблем у цьому аспекті не виникне з огляду на високу ймовірність повернути паї селян, що раніше були в оренді підприємства. Таким чином, розмір земельних площ типового підприємства повинен становити близько 585 га.

Природно-кліматичні умови досліджуваної області створили різноманітність у певних її частинах, зокрема стосовно аграрної орієнтації. Так, на передгірській території наявні переваги щодо ведення тваринництва, тому такий фактор є обов'язковим для врахування в процесі розробки прогнозу розвитку сільськогосподарських підприємств.

Одним з перспективних напрямів спеціалізації в тваринництві є розведення м'ясо-молочної ВРХ з домінуючим виробництвом молока. На ТзОВ "Прут-Генетик" станом на кінець 2008 р. було 230 корів. Проте, ураховуючи можливість повного завантаження існуючих виробничих потужностей, у модельному господарстві зосереджено 280 голів ВРХ, з яких 230 молочних та 50 м'ясних.

Стадо м'ясних корів у передкарпатському регіоні доцільно формувати на основі органічного поєднання української та симентальної м'ясних порід. У структурі стада з 50 голів зосереджено таке комплектування: близько 24 корів і переважаюча кількість молодняка. Ураховуючи нормативну потребу в кормах на 1 рік м'ясної ВРХ, при середньодобовому прирості 800 г – 72,8 ц к. од., розраховано загальну потребу в кормах на м'ясне стадо – 3640 ц к. од. на рік шістдесяти голів ВРХ. Для заготівлі таких кормів модельне господарство використовує близько 95,5 га сільськогосподарських угідь. Структура посівних площ включає: зернові – 54-56 %; зернобобові – 7-9 %; картопля й овочі – 1,5 %; технічні – 11-13 %; кормові – близько 30 %.

На основі розрахунку нормативної собівартості 1 т ВРХ [68, с. 445], шляхом його вдосконалення з прив'язкою до цін 2005 р., визначено, що повна величина витрат виробництва на 1 ц приросту ВРХ складає 736,2 грн. (додаток Ж). Ураховуючи, що середньодобовий приріст запропонованих м'ясних порід становить близько 850 г, приріст від одної корови за рік складає 3,11 ц. Розрахунок результативності від цього виду діяльності є таким:

- собівартість 1 ц м'яса ВРХ – 736,2 грн.;
- валове виробництво м'яса ВРХ – 124,4 ц;
- собівартість валового виробництва – 91583,3 грн.;

- ціна реалізації 1 ц м'яса на місцевому ринку – 863,3 грн.;
- дохід від реалізації валового обсягу виробництва – 107394,5 грн.;
- прибуток, отриманий від виробництва м'яса ВРХ, – 15811,2 грн.;
- рівень рентабельності виробництва м'яса ВРХ – 17,3 %.

Іншим важливим напрямом спеціалізації у тваринницькій підгалузі є виробництво молока. На типовому підприємстві цей вид виробництва добре організований і приносить прибутки. У модельному господарстві передбачається збільшити кількість молочних корів і дещо вдосконалити технологію. У структурі стада, яке доцільно формувати з голландської чорно-рябої породи чисельністю 230 голів, зосереджено 87 дійних корів, 16 нетелей, 26 телиць до двох років, 83 телят до року й 16 бичків на відгодівлі. Необхідним є щорічне оновлення стада.

Використовуючи нормативи потреб у кормах різних категорій ВРХ, визначено загальну річну потребу на все стадо – 8624 ц к. од. При середній урожайності кормових насаджень 38,1 ц/га, передбачається залучення 226,4 га сільськогосподарських угідь під зазначений напрям спеціалізації.

За таких умов господарювання в даній сфері на модельному підприємстві передгірської частини Івано-Франківщини очікується отримати такі результати (на основі розрахунків у додатку А):

- собівартість 1 ц молока – 85,43 грн.;
- валовий надій молока – 4350 ц;
- собівартість валового надою молока – 371620,5 грн.;
- ціна реалізації 1 ц молока на місцевому ринку – 106,78 грн.;
- дохід від реалізації молока – 464493 грн.;
- прибуток, отриманий від виробництва молока, – 92872,5 грн.;
- рівень рентабельності виробництва молока – 25,0 %.

Результати оптимізаційної моделі (табл. 3.5) показують доцільність виробництва продукції підгалузі птахівництва, зокрема м'яса птиці та яєць. З економічної точки зору, таке впровадження є раціональним, оскільки на передгірській території нині немає сільськогосподарських підприємств, які б займалися

цією справою. Відсутність конкуренції є важливим стимулом для таких нововведень, проте очевидно, що цей процес досить ресурсомісткий і потребує інвестицій. З огляду на складне фінансове становище сучасних агроформувань, у тому числі типового ТзОВ “Прут-Генетик”, ми не включали підгалузь птахівництва до структури виробництва в модельному господарстві. Проте окремі розрахунки свідчать, що на організованому виробництві кожна витрачена гривня на одержання яєць здатна приносити 0,16 грн. прибутку, тобто рівень рентабельності становить близько 15,7 %.

Другим важливим напрямом спеціалізації модельного підприємства передгірської частини регіону є виробництво рослинницької продукції (ураховуючи вихідні дані оптимізаційної задачі): зернових культур, цукрового буряка та ріпаку озимого. Цілком очевидно, що на обох територіях рекомендовано вирощувати одні й ті ж культури, оскільки територіально вони є складовими однієї області. При цьому спостерігається відмінність у структурі виробництва, тобто в кількісному співвідношенні між видами агрокультур. Так, на передгірській території найбільшу питому вагу серед продукції рослинництва (близько 64,6 %) займають зернові та зернобобові культури, 21,3 % – цукрові буряки й 11,4 % – ріпак озимий.

Ураховуючи те, що зернові культури вирощуються з метою забезпечення кормами підгалузі тваринництва, розрахунки виробничо-господарських та результативних показників стосовно цих культур є недоцільними.

Під дві інші культури відводиться 261,3 га сільськогосподарських угідь, з них 84 га – для вирощування ріпаку озимого та 159 га – під цукрові буряки. Решту – 18,3 га, передбачається використовувати для виробництва картоплі, овочів і льону як важливих складових науково обґрунтованої сівозміни 1 – багаторічні трави; 2 – озима пшениця; 3 – ріпак озимий; 4 – цукрові буряки, льондовгунець; 5 – ярі й озимі зернові; 6 – картопля, овочі [68, с. 83].

Природно-кліматичні умови досліджуваного регіону є сприятливими для розвитку буряківництва. Це підтверджують великий досвід колишніх колгоспів та результати оптимізації економіко-математичної моделі. Тому на типовому

господарстві доцільно збільшити площі сільськогосподарських угідь під цією культурою. Обґрунтовуючи напрями прогнозованої діяльності агроформування передгірської території, розраховано показники ефективності виробництва цукрових буряків при дотриманні нормативних параметрів, які передбачені технологією. Використовуючи карти вирощування сільськогосподарських культур, розроблені Івано-Франківським інститутом АПВ [162, с. 62-67], визначимо собівартість 1 ц цукрових буряків при середній урожайності 300 ц/га (додаток Д).

У результаті отримано такі результати:

- валовий збір цукрового буряка – 47700 ц;
- собівартість 1 ц цукрового буряка – 12,3 грн.;
- собівартість валового збору – 576710 грн.;
- ціна реалізації 1 ц буряка на місцевому ринку – 17,3 грн.;
- дохід від реалізації валового збору цукрового буряка – 825210 грн.;
- прибуток, отриманий від виробництва буряка, – 238500 грн.;
- рівень рентабельності виробництва цукрового буряка – 40,6 %.

Високі результативні показники спонукають до подальшого розширення посівних площ під цукрові буряки на модельному підприємстві. Проте, в цьому випадку слід дотримуватися рекомендацій, обґрунтованих на основі оптимізаційної задачі, яка враховує економічні, соціальні й екологічні аспекти і не збільшує розміри угідь понад установлену величину. Необхідність чіткої обмеженості зумовлена природними факторами: збільшення просапних культур у передгірських районах області, де крутизна схилів більше 5є, сприятиме виникненню загрози поширення ерозійних процесів, що в перспективі призведе до зниження врожайності цукрових буряків і, як наслідок, до зниження ефективності виробництва. Тому в процесі розробки прогнозу розвитку типових агроформувань не можна допустити збільшення обсягів виробництва просапних культур понад визначений оптимальний рівень.

Порівняно меншу частину у питомій вазі загального обсягу виробництва модельного господарства передгірської території займає ріпак озимий. На площі близько 84 га сільськогосподарських угідь планується отримати 3780 ц ріпа-

ку. У розрахунках прийнято рекомендовані значення технологічних карт, де врожайність дорівнює 45 ц/га, а собівартість 1 ц ріпаку – 66,9 грн. (додаток Е):

- валовий збір ріпаку озимого – 3780 ц;
- собівартість 1 ц ріпаку – 66,9 грн.;
- собівартість валового збору – 252882 грн.;
- ціна реалізації 1 ц ріпаку на місцевому ринку – 87,62 грн.;
- дохід від реалізації валового збору ріпаку озимого – 331203,6 грн.;
- прибуток, отриманий від виробництва ріпаку, – 78321,6 грн.;
- рівень рентабельності виробництва ріпаку – 31,0 %.

Таким чином, розрахунки показали, що модельне господарство передгірської території здатне забезпечити результативне функціонування й обрати сталий шлях розвитку. У порівнянні з типовим підприємством ТзОВ “Прут-Генетик” прогнозні дані об’єкта моделювання є вищими (табл. 3.11), зокрема передбачається, що рівень рентабельності зросте на 24,7 відсоткових пунктів, ефективність виробництва – на 33,6 тис. грн. Основними чинниками, які сприятимуть таким результатам, є вдосконалення галузевої структури виробництва та технологічні зміни.

Прогноз розвитку підприємств різних агрокліматичних територій шляхом моделювання типових господарств є реальним заходом, що здатний забезпечити відродження на якісно новій основі ефективного аграрного виробництва в досліджуваному регіоні.

Отже, з метою забезпечення виходу сільського господарства Івано-Франківської області зі складної економічної ситуації, необхідним є зміцнення і підвищення ефективності виробництва аграрних підприємств. Саме вони є осередком розвитку виробничої і соціальної сфер сільських територій. Дослідження показало, що результативність функціонування агроформувань значною мірою залежить від напрямку спеціалізації та структури виробництва зокрема. Ці фактори на сучасному етапі, стосовно тенденцій їх прояву, мають негативний характер і є однією з перепон на шляху сталого становлення сільського господарства, а тому потребують оптимізації.

Таблиця 3.11

Результати оптимізації галузевої структури виробництва на типовому підприємстві передгірської території Івано-Франківської області (ТзОВ “Прут-Генетик”)

Показники	Фактично у 2006-2008 рр.	Оптимальний прогноз до 2014 р.	Відхилення (+;-)
Виробництво валової продукції, тис. грн.	1576,4	1802,8	+226,4
Ефективність виробництва (вихід валової продукції на 100 га угідь), тис. грн.	644,9	678,5	+33,6
Прибуток від основної діяльності, тис. грн.	335,6	537,6	+202,0
у т. ч. від рослинництва	9,4	402,3	+392,9
від тваринництва	326,2	135,3	+190,9
Прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	146,7	235,0	+88,3
Рівень рентабельності діяльності, %	13,8	38,5	+24,7
у т. ч. від рослинництва	6,6	39,3	+32,7
від тваринництва	8,9	25,8	+16,9

Розраховано за даними джерел: [157, с. 1-6]; [158, с. 1-6]; [159, с. 1-6].

Запропоновані рекомендації щодо вдосконалення галузевої структури виробництва, які ґрунтуються на результатах економіко-математичної задачі, показують напрям та механізм налагодження ефективного становлення аграрного підприємництва. Змодельовані прогнози розвитку сільськогосподарських підприємств шляхом формування збалансованої галузевої структури виробництва в напрямках економічному, екологічному й соціальному, підтверджують потенційні можливості щодо підвищення результативності діяльності агроформувань у процесі їх функціонування в найближчій перспективі.

3.3. Соціально-економічний ефект процесу вдосконалення галузевої структури виробництва в агроформуваннях

Кризові явища економіки, які охопили всі галузі народного господарства, не минули й аграрний сектор. Погіршення економічної ситуації в АПК негати-

вно вплинуло на соціальні умови на селі. Розвиток соціальної сфери є однією з визначальних складових аграрної політики.

Незважаючи на прийняті законодавчі акти, такі як “Національна програма розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999-2010 роки”, Укази Президента “Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року”, “Про стратегію подолання бідності”, “Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та подальшого розвитку аграрного сектора економіки” та інші нормативні документи, соціальна криза на селі залишається невирішеною.

Загальний спад виробництва, результати приватизаційних процесів, зміни в структурі власності, непослідовність державної політики призвели як до погіршення економічного становища сільськогосподарських підприємств, так і до змін життєдіяльності.

Соціально-економічний розвиток кожного підприємства значною мірою залежить від стабільності та економічної діяльності агроформування, тому потрібно, у першу чергу, удосконалити галузеву структуру підприємства, яка б забезпечила отримання високого рівня прибутку, що сприяло б розвитку соціальної сфери на підприємстві. Розвиток сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від соціально-економічного розвитку підприємства, духовного й фізичного розвитку працівників. Підвищення рівня життя селян та покращення умов їх праці сприятиме підвищенню продуктивності праці, що є важливим фактором росту рентабельності [163, с. 59].

У сільському господарстві знизилися обсяги випуску валової продукції, погіршилося забезпечення підприємств висококваліфікованими кадрами, новою високопродуктивною технікою, поглибився дисбаланс між галузями рослинництва й тваринництва, зменшилася кількість прибуткових агроформувань. У результаті погіршення економічної ситуації в області змінилися і соціальні умови: знизився рівень життя людей, їх доходи та матеріальні блага.

Ця ситуація негативно вплинула й на галузеву структуру виробництва. Соціальні аспекти та структура виробництва певною мірою є взаємо-

пов'язаними, зокрема, формування кадрового потенціалу підприємства залежить від структури виробництва. Від забезпечення трудових ресурсів належними умовами праці й системою стимулювання залежатиме ефективність роботи працівників, а отже, і самого виробництва. Галузева структура виробництва формує доходність підприємства, від чого залежить можливість соціального забезпечення.

Погіршення економічної ситуації в області вплинуло на соціальні проблеми, які безпосередньо пов'язані із сільськогосподарським виробництвом та розвитком галузевої структури.

Для ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства особлива роль належить забезпеченню кваліфікованими спеціалістами, які повинні бути достатньо обізнані з особливостями та специфікою роботи в тій чи іншій галузі. Крім того, у більшості агроформувань склад працівників недосконалий, практично не здійснюється підвищення кваліфікації, що теж негативно впливає на розвиток господарств. Тобто необхідно поліпшити кадрове забезпечення сільськогосподарського виробництва, а очолювати колектив повинен кваліфікований та з організаційними здібностями керівник, адже успіх діяльності підприємства великою мірою залежить від здібностей керівника.

Структурні зміни в сільськогосподарському виробництві вимагають залучення висококваліфікованих спеціалістів, які б очолювали відповідні структурні підрозділи сільськогосподарського виробництва. Необхідно розробити збалансовану систему відповідності професійно-кваліфікаційної структури працюючих структурі робочих місць між ланками виробництва та галузями. Важливо приділити увагу підготовці, перепідготовці й підвищенню кваліфікації персоналу на підприємстві. Сьогодні практично втрачено зв'язок науки з виробництвом. Необхідно відновити втрачений взаємозв'язок між культурно-освітніми закладами та сільськогосподарськими підприємствами.

Радикальні зміни загострили проблему зайнятості населення. Чисельність зайнятого населення в сільському господарстві Івано-Франківської області зменшилася у 2008 р. порівняно з 1995 р. на 39,9 %. Протягом останніх років рі-

вень безробіття значно вищий за середній показник у країні. Це зумовлено, насамперед, низькою забезпеченістю робочими місцями в сільській місцевості, важкими умовами праці, низькими доходами людей. Основним джерелом доходів для багатьох селян залишаються надходження від праці в особистих підсобних господарствах.

Важливим резервом збільшення зайнятості сільського населення є вдосконалення галузевої структури виробництва, оскільки за останні роки сільськогосподарські підприємства скоротили, а деякі повністю згорнули випуск певних видів продукції як у галузі рослинництва, так і тваринництва (вівчарство, козівництво, льонарство, вирощування ріпаку та інші), які потребували залучення великої кількості трудових ресурсів. Процес удосконалення галузевої структури виробництва веде до створення нових робочих місць, нових можливостей працевлаштування, до скорочення безробіття та підвищення зайнятості сільського населення.

Недостатньо уваги приділяється санітарно-гігієнічним умовам у сільськогосподарських підприємствах. В агроформуваннях області санітарно-гігієнічні умови праці не відповідають нормам. Незадовільний стан умов праці негативно впливає на ставлення робітників до праці. Працівники практично не забезпечуються спецодягом і взуттям. Така ситуація негативно впливає на трудову дисципліну, спостерігається постійна плинність кадрів, а це призводить до погіршення структури виробництва та фінансового стану самого підприємства.

Незадовільні умови праці характерні як для галузей рослинництва, так і тваринництва, що призводить до травматизму та професійних захворювань. Унаслідок фізичного зносу матеріальної бази сільськогосподарського виробництва збільшується рівень травматизму, у тому числі зі смертельними наслідками, залишається високий рівень травматизму невиробничого характеру. Створення належних умов праці сприятиме ефективнішому використанню трудових ресурсів галузей сільськогосподарського виробництва, а також скороченню суперечностей, які виникають між ланками виробництва та галузями.

Оплата праці в сільському господарстві залишається найнижчою серед інших видів економічної діяльності області. Поміж галузей сільськогосподарського виробництва найвищий рівень оплати праці спостерігається у тваринництві, найнижчий – у змішаному сільському господарстві. Низька заробітна плата в сільському господарстві призводить до спаду мотивації до праці, це, у свою чергу, спричиняє зниження продуктивності праці та збільшення собівартості продукції, зменшення обсягів випуску продукції, а в результаті прибутку підприємства.

Основними причинами високих темпів міграції сільських жителів є незадоволення рівнем заробітної плати, недостатнім рівнем механізації, важка праця, сезонний характер роботи, незабезпеченість елементарними об'єктами соціальної інфраструктури. У результаті міграційних процесів кількість жителів сільської місцевості зменшилася на 3,5 тис. осіб. Така ситуація зумовлена низьким життєвим рівнем, погіршенням медичного обслуговування та негативними соціально-економічними причинами.

На підприємствах повинні функціонувати такі служби та підрозділи: їдальні, польові кухні, кімнати відпочинку, медпункти, профілакторії, служби охорони праці, служба доставки працівників до робочих місць. Належне місце слід відвести забезпеченню сільських населених пунктів об'єктами охорони здоров'я, закладами культури та відпочинку, поліпшенню побутового та культурного обслуговування.

Одним із важливих завдань удосконалення галузевої структури виробництва агроформувань є поліпшення соціально-виробничих умов працівників безпосередньо на підприємстві та в окремих галузях. Від вирішення цих проблем залежить не тільки поліпшення умов праці, які безпосередньо сприяють сумлінному ставленню до неї, а й підвищення продуктивності праці й економічна ефективність діяльності підприємства.

Підприємство повинно формувати структуру виробництва з урахуванням інтересів людини, сприяти створенню нових робочих місць. Структура виробництва має працювати на людину. Кожна людина повинна відчувати впевне-

ність у майбутньому. Адже селянин – не просто громадянин і працівник, а й годувальник країни, тому він заслуговує на те, щоб жити по-людськи. Йому важко зрозуміти, чому, забезпечуючи майже повністю потреби країни в продуктах харчування, він поставлений на межу соціальної знедоленості й виживання [83, с. 18].

Для стабілізації соціальної ситуації та поліпшення умов життєдіяльності сільського населення в області розроблена комплексна програма, яка є першим кроком до формування високорозвинутої соціальної інфраструктури, забезпечення зростання добробуту селян, створення в кожному сільському поселенні належних умов праці, відпочинку та проживання, способу життя людей.

На сучасному етапі розвитку аграрного сектора для вдосконалення галузевої структури виробництва в агроформуваннях важливою передумовою є правильна організація виробництва, яка полягає в:

- ефективній організації виробництва з раціональним поєднанням галузей рослинництва та тваринництва, урахуванням природно-кліматичних особливостей області;
- забезпеченості агроформувань кваліфікованими кадрами (спеціалістами) відповідно до потреб;
- збалансованості робочих місць та трудових ресурсів;
- систематичному підвищенні кваліфікаційного рівня працівників;
- установленні раціональних режимів праці та відпочинку;
- упровадженні високопродуктивних механізмів та автоматизованих технологій.

Однак для ефективного функціонування сільськогосподарського виробництва цього недостатньо, потрібно не тільки організувати виробничий процес, а й задовольнити матеріальні й моральні потреби сільських працівників. Соціальна політика підприємства та структура виробництва тісно взаємопов'язані між собою. На жаль, стан більшості сільськогосподарських підприємств не можна назвати задовільним. Одним з напрямів покращення становища агроформувань є здійснення соціально-економічних перетворень, які б вплинули на пі-

двищення продуктивності праці та поліпшення фінансового становища господарств. Вихід як з економічної кризи, так і з кризи в аграрному секторі не можливий без одночасного підвищення духовного рівня сільського населення.

При цьому важливими заходами є стабілізація демографічного стану, урегулювання міграційних процесів, удосконалення підготовки кадрового резерву, планування та прогнозування соціального й економічного розвитку, удосконалення оплати праці, розробка процедур реалізації стратегії економічного та соціального розвитку на підприємстві, створення нових робочих місць і забезпечення постійної зайнятості протягом року, покращення умов праці, забезпечення належних умов праці, безпеки технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування, інших засобів виробництва, відповідність санітарно-побутовим нормативним актам з охорони праці, відшкодування працівникам фізичної шкоди внаслідок пошкодження здоров'я, яке пов'язане з виконанням трудових обов'язків, а також моральної шкоди за небезпечні шкідливі умови праці, розробка системи заохочення та стимулювання до праці, забезпечення високопродуктивною технікою, підвищення освітнього, професійного та культурного рівня, створення сприятливих умов для відпочинку, задоволення потреб сільського населення в медичному та побутовому обслуговуванні.

У досліджуваному регіоні функціонує кілька “кращих” підприємств, що, завдяки високим результативним показникам, здійснюють прямий і опосередкований вплив на розвиток соціальної сфери села та підвищення рівня життя селян. Одним з таких агроформувань є приватна агрофірма (ПАФ) “Вільна Україна”, що розташована в с. Підгайчики Коломийського району. Господарство утворене у 2000 р. на базі спілки селян “Вільна Україна”.

Це підприємство функціонує згідно з планом розвитку й поступово розширює ресурсну базу та урізноманітнює виробництво. Так, протягом 2005-2008 рр. господарство запровадило такі види продукції, як молоко, кормові насадження, овочі відкритого ґрунту, ягоди, плоди й ріпак.

Така ситуація свідчить про наявність позитивних тенденцій до розширення виробництва на підприємстві. Одночасне застосування горизонтальної диве-

рсифікації (урізноманітнення сортів однієї культури чи порід одного виду тварин) і вертикальної (урізноманітнення видів продукції різних сортів) сприяє утворенню гармонійного середовища стабільного економічного зростання. З одного боку, такий підхід забезпечує підвищення фінансової стійкості (за рахунок можливого зниження рентабельності виробництва певного виду продукції і компенсацією цього іншим товаром), а з іншого боку, сприяє завантаженню існуючого ринку необхідною продукцією, на яку існує попит.

Ще однією характерною рисою функціонування даного господарства є те, що за основними тенденціями наявна в нього галузева структура виробництва є дуже подібною до оптимальної, яка розроблена нами в процесі розв'язання економіко-математичної задачі. При цьому слід зауважити, що це не означає необхідність її стабілізації. Лише поступове її вдосконалення може забезпечити підприємству перспективне зростання виробничих показників діяльності. Водночас дослідження підтвердило дієвість і реальність розробленої оптимізаційної моделі, оскільки одне з “кращих” підприємств за основними характеристиками є близьким до результативних даних економіко-математичної задачі.

На сучасному етапі розвитку ПАФ “Вільна Україна” відрізняється від типових господарств області за основними показниками діяльності, характеризується кращою ресурсозабезпеченістю та ресурсовіддачею, вищою ефективністю виробництва й прибутковістю діяльності. Це вказує на доцільність поширення практики розвитку цього господарства серед інших підприємств області.

Доцільним є також дослідження соціального ефекту функціонування ПАФ “Вільна Україна”. По-перше, середня заробітна плата на підприємстві є вищою на 20 %, ніж в інших агроформуваннях області, заборгованості щодо її виплати не виникає. По-друге, ПАФ “Вільна Україна” своєчасно й повною мірою розраховується з власниками земель орендованих. По-третє, підприємство надає допомогу господарствам населення через заготівлю їх продукції і використання матеріально-технічних засобів. По-четверте, досліджуване господарство бере участь спільно з територіальними громадами в розвитку інфраструктури та благоустрою села, а також у підтримці об'єктів соціальної сфери.

Таким чином, проведені дослідження дають підстави для висновку, що кризовий стан сільськогосподарського виробництва вимагає значних соціально-економічних перетворень. Соціальні проблеми залишаються невирішеними та потребують здійснення комплексу заходів щодо їх поліпшення як на загальнодержавному рівні, так і на рівні підприємств. Завдяки цьому, не тільки прискоряться темпи економічного росту у виробничій сфері, покращиться становище сільськогосподарських підприємств, удосконалиться структура виробництва в них, а й підвищаться життєвий рівень та якість життя сільського населення, зросте матеріальний добробут, кожен працівник отримає матеріальне забезпечення та моральне задоволення.

Висновки до розділу 3

1. Негативні тенденції кількісних, структурних та якісних параметрів діяльності сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області вказують на необхідність здійснення організаційно-економічних змін, які сприяли б налагодженню ефективного розвитку агроформувань. Одним з важливих аспектів становлення підприємництва є вдосконалення їх галузевої структури як засобу підвищення результативності й інтенсивності виробництва.

2. В основі розробки стратегічних напрямів оптимізації виробничої структури в підприємствах лежить обґрунтування нового підходу до дослідження цього явища. Галузева структура виробництва розглядається як цілісна система, утворена значною кількістю елементів у розрізі підгалузей рослинництва й тваринництва, які в комплексі відображають принципові засади функціонування та можливості вдосконалення виробничої структури.

3. Механізм системного вдосконалення виробничої структури в агроформуваннях складається із системоутворюючих елементів (вхідних, механізму реалізації завдань, вихідних), які формують організаційно-методичну базу оптимізаційного процесу. З метою раціональної реалізації запропонованого механізму на практиці, у роботі обґрунтовано напрями вдосконалення управлінської сфери шляхом визначення моделі управління процесом удосконалення галузевої структури виробництва. У ній розкрито сукупність об'єктів управління, їх взаємозв'язок із суб'єктами в розрізі окремих сегментів процесу оптимізації. Виконання функціональних параметрів стосовно організаційно-методичного механізму формування збалансованої виробничої структури забезпечить отримання очікуваних високих результатів щодо покращання виробничо-господарських показників діяльності сільськогосподарських підприємств.

4. Для забезпечення підвищення ефективності функціонування агроформувань регіону розроблено модель оптимізації галузевої структури виробництва за допомогою розв'язання економіко-математичної задачі. У результаті обґрунтовано раціональне співвідношення окремих видів виробництв на сільсько-

господарських підприємствах з урахуванням чотирьох критеріальних ознак: економічної результативності, соціальної та екологічної безпечності й організаційно-технічної забезпеченості. Оптимізація здійснена в розрізі двох агрокліматичних територій, з метою врахування впливу територіальних відмінностей.

5. Прикладним аспектом дослідження є розробка прогнозу розвитку типових агроформувань області на середньострокову перспективу. Таке моделювання майбутнього функціонування сільськогосподарських підприємств базується на результатах оптимізаційної задачі, тобто господарства характеризуються вдосконаленою галузевою структурою виробництва та іншими позитивними параметрами діяльності. Розрахунки показали, що, унаслідок оптимізації виробничої структури, на підприємствах рівнинної частини рівень рентабельності функціонування зростає на 29,3 %, у передгірській – на 24,7 %.

6. Незадовільний стан розвитку соціальної сфери на селі, що перебуває в тісному взаємозв'язку зі становленням суб'єктів господарювання, вимагає розробки системи заходів, спрямованих на її покращання. Для вирішення проблем соціального розвитку запропоновано напрями щодо організаційних змін у соціально-економічних відносинах, участі агроформувань у підвищенні якості життя селян. У цьому аспекті розкрито досвід одного з передових господарств області, яке характеризується наявністю близької до оптимальної виробничої структури.

ПІСЛЯМОВА

У монографії зроблено теоретичні узагальнення та запропоновано напрями вирішення науково-прикладної проблеми, яка потребує теоретико-методологічного й практичного обґрунтування для забезпечення вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах з метою підвищення ефективності їх функціонування. Виконані дослідження уможливили такі висновки.

1. Проведені трансформаційні перетворення в аграрному секторі не забезпечили досягнення очікуваних результатів. Сучасні агроформування перебувають у складному фінансовому становищі, структура їх виробництва недосконала. Тому важливого значення набуває комплекс організаційно-економічних змін у діяльності сільськогосподарських підприємств, спрямованих на її вдосконалення як передумову налагодження сталого розвитку агробізнесу. При цьому галузеву структуру виробництва в АПК слід розуміти як економічну категорію, що характеризує співвідношення обсягів виробництва певних видів продукції, кількісні та якісні параметри розміщення й взаємозв'язок між окремими галузями й підгалузями, які в сукупності формують систему сільськогосподарського виробництва певного підприємства.

2. Вирішення проблеми раціонального формування галузевої структури виробництва в агроформуваннях Івано-Франківської області передбачає детальне дослідження тенденцій змін у виробничій структурі та їх результативності впродовж дореформеного, реформеного та пореформеного періодів. На основі вивчених особливостей і детермінованих зв'язків обґрунтовано напрями вдосконалення функцій сільськогосподарських підприємств.

3. Визначальний вплив на оптимізацію виробничих параметрів в агроформуваннях має раціональна організація підготовчого етапу. З урахуванням її специфіки запропоновано організаційно-методичну систему заходів, елементи якої утворюють загальну послідовність формування ефективної галузевої структури виробництва. Для виявлення її результативності розроблено систему кри-

теріїв оцінки досконалості виробничої структури, основою якої стала множинність цілей розвитку. Головні критерії – економічний (передбачає оцінку рівня впливу вдосконалення співвідношення галузей на показники економічної діяльності суб'єкта підприємництва), соціальний (визначає сукупність впливу досліджуваного явища на поліпшення соціальної ситуації на селі), екологічний (передбачає оцінку взаємозв'язку між оптимізацією структури виробництва та змінами в процесах природно-ресурсного відтворення), організаційно-технічний (визначає рівень досконалості співвідношення аграрних галузей в організаційному плані, зокрема ступінь упровадження новітніх технологій на підприємствах). Виявлено сукупність принципів і процедур цілісного механізму оптимізації галузевої структури виробництва, здатних забезпечити поліпшення економічної ситуації на мікро-, мезо- і макрорівнях.

4. Комплексне дослідження економічної ефективності розвитку виробничої структури, впливу рівня спеціалізації сільськогосподарських підприємств на результативність їх функціонування, залежності спеціалізації агроформувань від їх розміру з виокремленням причин і наслідків змін окремих параметрів уможливили обґрунтування методики вдосконалення галузевої структури виробництва підприємств на основі виробничої структури як складної системи.

5. Сучасний етап розвитку рослинництва в агроформуваннях характеризується збільшенням обсягів виробництва та позитивними зрушеннями в його структурі. Досліджено особливості таких змін за природно-кліматичними територіями області, що сприяло визначенню комплексу факторів, які впливають на рентабельність виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції на певних територіях. До найважливіших чинників належать: ґрунтові та природно-кліматичні, технологічні, організаційно-управлінські, ресурсні переваги господарств і спрямованість державної аграрної політики. Установлено, що результативні показники виробництва продукції рослинництва вищі в порівнянні з тваринницькою. Аналіз розвитку галузі рослинництва в області дав можливість визначити низку потенційних резервів покращення ситуації, пов'язаних як

із внутрішніми змінами в агроформуваннях, так і з підвищенням якості макросередовища в аграрній сфері.

6. Результат функціонування тваринництва в сільськогосподарських підприємствах засвідчує позитивну тенденцію змін в обсягах і структурі виробництва, проте результативність підгалузі залишається незадовільною. З метою вирішення цієї проблеми запропоновано дві групи способів її розв'язання: перша – пов'язана з підвищенням ефективності виробництва, друга – з державною підтримкою й регулюванням тваринництва. У цьому аспекті важлива оптимізація розмірів тваринницьких ферм регіону за чисельністю поголів'я: раціональні розміри обґрунтовано за основними видами сільськогосподарських тварин на основі вивчення залежності між їх кількістю та продуктивністю й результативністю діяльності агроформувань.

7. Для забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, покращення економічних показників їх функціонування запропоновано вдосконалення галузевої структури виробництва шляхом її оптимізації за допомогою розв'язання економіко-математичної задачі, що враховує економічні, соціальні й екологічні фактори та обмеження. У результаті визначено оптимальне поєднання різних видів продукції, яку передбачається виробляти в агроформуваннях для налагодження їх прибуткового функціонування та сталого соціально-економічного розвитку сільської території.

8. На основі результатів оптимізації спрогнозовано розвиток типових господарств рівнинної та передгірської територій області. Раціональна реалізація оптимізаційної моделі залежить від комплексу організаційно-управлінських чинників, які забезпечать процес удосконалення галузевої структури виробництва на сільськогосподарських підприємствах. З огляду на це, обґрунтовано організаційно-методичний механізм системної оптимізації виробничої структури. Його складові елементи розкривають сукупність необхідних передумов, заходів і наслідків процесу формування збалансованої галузевої структури. Його моніторинг обумовлений сегментом оптимізації моделі управління. Запропонований організаційно-економічний механізм удосконалення виробничої структу-

ри з усіма забезпечуючими чинниками – важлива передумова налагодження ефективного розвитку аграрного підприємництва.

СПИСОК НАУКОВИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сміт А. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – К., 2001. – 593 с.
2. Маркс К. Сочинение. Изд. 2-е.: в 50 т. – Т. 23. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Государственное издательство литературы, 1960. – 907 с.
3. Никонов А.А. Научно-технический прогресс в агропромышленном комплексе / А.А. Никонов. – М.: Агропромиздат, 1987. – 271 с.
4. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств /. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
5. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах / С.П. Азізов [та ін.]. – К.: ІАЕ, 2001. – 834 с.
6. Планування та організація діяльності аграрного підприємства: [посібник] / А. І. Батіг[та ін.]. – К.: Аграрна освіта, 2003. – 425 с.
7. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. – Т. 2. – К.: Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1978. – 542 с.
8. Климко Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: [підручник] / Н. Климко, В. Нестеренко. – К.: Вища шк., 1994. – 559 с.
9. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки і підприємництва: [підручник] / В.Я. Бобров. – К.: Вища шк., 2003. – 719 с.
10. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. – Т. 11. – Кн. 1. – К.: Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1984. – 600 с.
11. Економічна енциклопедія: у 3 т. – Т. 3. – К.: Академія, 2002. – 952 с.
12. Мацибора В.І. Економіка сільського господарства: [підручник] / В.І. Мацибора. – К.: Вища шк., 1994. – 415 с.
13. Оржеховской И.И. Экономический словарь агропромышленного комплекса / И.И. Оржеховской. – К.: “Урожай”, 1986. – 334 с.
14. Українська сільськогосподарська енциклопедія: у 3 т. – Т. 1. – К., 1970. – 488 с.
15. Довганюк О.І. Галузева структура виробництва в сільськогосподарських підприємствах Прикарпаття / О.І. Довганюк // Економіка: проблеми теорії

та практики. Випуск 203: В 4 т. Том I. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 194-202.

16. Довганюк О.І. Галузева структура сільського господарства Прикарпаття /О.І. Довганюк // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. “Динаміка наукових досліджень 2004” // Економіка АПК. Т. 50. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 22-24.

17. Науково обґрунтована система ведення сільського господарства на Поліссі та в Передгірних і Гірських районах Карпат. – К.: Урожай, 1975. – 512 с.

18. Гайдуцький П., Стецишин В. Аналіз і програмування розвитку спеціалізації в агропромислових об’єднаннях / П. Гайдуцький, В. Стецишин // Економіка АПК. – 1994. – № 5. – С. 71-80.

19. Біттер О.А. Рівень життя сільського населення: проблеми і перспективи: [монографія] / О.А. Біттер . – Львів: Українські технології, 2005. – 288 с.

20. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві / В.М. Нелеп. – К.: КНЕУ, 2004. – 495 с.

21. Баланюк І.Ф. Реформування в аграрному секторі регіону / І.Ф. Баланюк. – К.: ІАЕ, 1999. – 270 с.

22. Андреева Н.М. США: спеціалізація сільського господарства США / Н.М. Андреева. – М.: Наука, 1993. – 186 с.

23. John A. Pearce I, Richard B. Robinson, Jr. Larry D. Alexander Company and Industry Cases in Strategy and Policy. – Homewood, Illinois “IRWIN”, 1986. – 711 p.

24. Дудар В.Т. Аграрний сектор економіки Східної Німеччини / В.Т. Дудар // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 153-159.

25. Ковальська Н.І. Структурні зрушення в агропромисловому виробництві України / Н.І. Ковальська // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК / За ред. П.Т. Саблука. – Ч.1. – К.: ІАЕ, 2001. – С. 36-40.

26. Довганюк О.І. Особливості структури сільськогосподарського виробництва в Івано-Франківській області / О.І. Довганюк // Економіка: проблеми те-

орії та практики. Випуск 200: В 4 т. Том I. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 251-258.

27. Бездітний П.П. Інтенсифікація землеробства Івано-Франківської області / П.П. Бездітний, О.О. Соляник. – Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1988. – 307 с.

28. Гілецький Й.Р. Географія Івано-Франківської області / Й.Р. Гілецький. – Львів: ВНТЛ, 2000. – 48 с.

29. Грошова оцінка сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств за межами населених пунктів з урахуванням коефіцієнта індексації 2,465 станом на 01.01.2002. – Івано-Франківськ: Обласне управління земельних ресурсів, 2002. – 1 с.

30. Березівський П. Регіональні аспекти зрушення в організаційно правових формах господарювання Львівської області / П. Березівський // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів: Львів. Держ. агроуніверситет, 2005. – № 12. – С. 15-28.

31. Галанець В. Наслідки аграрних реформувань та необхідність розробки нової державної аграрної політики / В. Галанець // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів: Львів. Держ. агроуніверситет, 2005. – № 12. – С. 41-47.

32. Доманчук Д.П. Проблеми пореформеного становлення розвитку продовольчого ринку в регіоні / Д.П. Доманчук // Формування та розвиток аграрного ринку: Матеріали шостих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 16-17 січ. 2004 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 289-293.

33. Баланюк І.Ф. Тенденції виробництва валової продукції сільського господарства Прикарпаття / І.Ф. Баланюк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – Ужгород, 2004. – Вип. 16. – С. 100-105.

34. Месель-Веселяк В.Я. Валова продукція та її структура за категоріями господарств / В.Я. Месель-Веселяк, С.С. Копнін // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний

збірник / За ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. Вип. 16. – С. 230-237.

35. Галанець В.Г. Рівень соціальної ефективності сільськогосподарського виробництва у Львівській області / В.Г. Галанець // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 9-10 лист. 2005 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – С 363-367.

36. Шеленко Д.І. Деякі аспекти науково-методологічного забезпечення пореформеного розвитку сільського господарства / Д.І. Шеленко // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. Вип. 197: У 5 т. – Т. II. – С. 269-273.

37. Пасхавер Б. Аграрне ціноутворення в умовах ринку / Б. Пасхавер // Економіка України. – 1999. – № 7. – С. 67-76.

38. Мельник Л.Е. Подсобные хозяйства населения: реалии и перспективы / Л.Е. Мельник, А.П. Макаренко, А.Л. Любович // Економіка АПК. – 1999. – № 8. – С. 28-34.

39. Михасюк І. Та на своїм веселім полі / І. Михасюк // Урядовий кур'єр. – 2000. – 13 січ.

40. Масляк Н.Г. Економічні особливості диверсифікації виробництва підприємств АПК / Н.Г. Масляк // Економіка АПК. – 1999. – № 12. – С. 16-19.

41. Економічна енциклопедія: у 3 т. – Т. 1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.

42. Яців І. Диверсифікація виробництва в сільськогосподарських підприємствах / І. Яців, І. Щербата // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів: Львів. Держ. агроуніверситет, 2006. – № 13. – С. 495-500.

43. Крисанов Д.Ф. Не аграрна діяльність сільськогосподарських підприємств і проблеми її диверсифікації на нинішньому етапі / Д.Ф. Крисанов // Удосконалення економічного механізму функціонування аграрних підприємств в

умовах невизначеності: Зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конфер. – К.: КНЕУ, 2004. – С. 182-186.

44. Петров В.М. Організація підсобних промислів та переробних підприємств / В.М. Петров Харк. нац. аграр. ун-тет ім. В.В. Докучаєва. – Харків, 2002. – 192 с.

45. Довганюк О.І. Вдосконалення ресурсно-технологічної бази сільськогосподарських підприємств / О.І. Довганюк // Агроінком. – 2005. – № 7. – С. 12-15.

46. Супіханов Б.К. Розвиток державної аграрної політики у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва / Б.К. Супіханов // Економіка АПК. – 2007. – № 8. – С. 3-8.

47. Галушко В.П. Державне регулювання та підтримка сільськогосподарського виробництва в розвинутих країнах / В.П. Галушко // Економіка АПК. – 1998. – № 11. – С. 3-9.

48. Ромашкін О.О. Основні напрями державного регулювання сільськогосподарського виробництва / О.О. Ромашкін // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 148-155.

49. Станасюк Н.С. Підвищення ролі держави у розвитку агропромислового виробництва / Н.С. Станасюк // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 26-29.

50. Campbell R. Mc. Connell, Stanley L. Brue Economics: Principles, Problems and Policies. – Mc Grow-Hill Publishing Company, 1990. – 866 p.

51. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політики: проблемні аспекти / В.Г. Андрійчук, М.В. Зубець, В.В. Юрчишин. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.

52. Костюченко Т.І. Оптимізація виробничо-галузевої структури сільськогосподарського підприємства із застосуванням економіко-математичної моделі / Т.І. Костюченко // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С. 76-81.

53. Кухарчук Ю.Я. Побудова моделі оптимального поєднання галузей виробництва сільськогосподарської продукції в умовах ринкової економіки / Ю.Я. Кухарчук // Економіка АПК. – 2002. – № 5. – С. 17-21.

54. Наконечний С.І. Оптимізація структури виробництва сільськогосподарських підприємств / С.І. Наконечний, С.С. Савіна // Економіка АПК. – 1998. – № 5. – С. 15-20.

55. Топалов А.Д. Економічна доцільність міжгалузевих відносин у сільському господарстві / А.Д. Топалов // Економіка АПК. – 2003. – № 2. – С. 96-99.

56. Довганюк О.І. Етапи розвитку галузевої структури виробництва у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області / О.І. Довганюк // “Обґрунтування переходу на біологічне землеробство. Виробництво екологічно чистої продукції”: Тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. 30 жовт. 2007 р. – Тернопіль: ІЕТП, 2007 – С. 98-101

57. Сільське господарство Івано-Франківської області: Статистичний зб. – Івано-Франківськ: Івано-Франківське обласне управління статистики, 1997. – 221 с.

58. Турченко М.М. Корекція виробничої структури господарських організацій / М.М. Турченко // Економіка АПК. – 1998. – № 6. – С. 21-24.

59. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 1994. – 15 лист.

60. Юрчишин В.В. Концептуальні основи розробки новітньої аграрної політики та її реалізації / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 3-8.

61. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 8 груд.

62. Юрчишин В.В. Розбудова системного державного управління сільським господарством / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 3-17.

63. Васильев Н.В. Специализация и размещение сельскохозяйственного производства в СРСР / Н.В. Васильев. – М.: Мысль, 1965. – 263 с.

64. Ступалов Ю.Д. Проблема специализации сельского хозяйства / Ю.Д. Ступалов. – Уфа, 1974. – 325 с.

65. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток м'ясо-продуктивного підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, О.В. Мазуренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 198 с.
66. Месель-Веселяк В. Формування раціональних спеціалізованих селянських (фермерських) господарств / В. Месель-Веселяк, Р. Пікус // Сільські обрії. – 1995. – № 3-4. – С. 7-10.
67. Онищенко А.М. Специалізація сільськогосподарського виробництва. – К.: Наук. думка, 1973. – 290 с.
68. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і Західного регіону України / М.В. Зубець [та ін.] – К.: Урожай, 2004. – 560 с.
69. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови / В.П. Ситник. – К.: ІАЕ, 2002. – 518 с.
70. Довганюк О.І. Удосконалення галузевої структури виробництва агроформувань як фактор розвитку сільських територій Прикарпаття / О.І. Довганюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2007. – Вип. 5. – С. 48-52.
71. Комплексна програма перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-Франківської області у 2005-2010 роках і на період до 2015 року. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 80 с.
72. Міщенко А.П. Стратегічне управління / А.П. Міщенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 336 с.
73. Гайдуцький П.І. Розвиток багатоукладного господарювання та конкурентоспроможного агропромислового виробництва / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 19-23.
74. Баланюк І.Ф. Науково-прикладні аспекти розвитку аграрних відносин у регіоні Карпат / І.Ф. Баланюк. – К.: Інститут аграрної економіки, 2000. – 106 с.
75. Лукінов І.І., Саблук П.Т. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України. Наукова доповідь / І.І. Лукінов, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2000. – № 8. – С. 3-36.
76. Стельмашук А.М. Стратегічний пріоритет розвитку аграрного сектора економіки / А.М. Стельмашук // Агроінком. – 2004. – № 7-8. – С. 23-28.

77. Юрчишин В.В. Стратегічні аспекти пореформеного розвитку аграрних відносин / В.В. Юрчишин // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК / За ред. П.Т. Саблука. – Ч.1. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – С 16-22.

78. Словарь иностранных слов / [ред.-упоряд. В.В. Пчелкина]. – М.: Русский язык, 1989. – 624 с.

79. Аграрная экономическая наука на рубеже веков: методология, традиции, перспективы развития. – М.: Энциклопедия российских деревень, 1999. – 326 с.

80. Довганюк О.І. Науково-методологічні основи вдосконалення галузевої структури виробництва у сільськогосподарських підприємствах / О.І. Довганюк // Агроінком. – 2005. – № 5-6. – С. 74-76.

81. Бортник Т.І. Роль керівника в ефективному розвитку аграрного сектора економіки / Т.І. Бортник, О.Г. Мачушенко // Економіка АПК. – 2002. – № 5. – С. 115-119.

82. Козакевич А.С. Роль особистості керівника в період реформування агропромислового комплексу / А.С. Козакевич // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК / За ред. П.Т. Саблука. – Ч.1. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – С. 329-332.

83. Юрчишин В.В. Науково-методологічні та організаційні основи розвитку системи управління аграрним сектором економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 17-29.

84. Вишиванюк М.В. Новий етап розвитку аграрної реформи в області / М.В. Вишиванюк. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 218 с.

85. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року // Закон України № 2982–IV від 18.10.2005 р. // <http://iu.org.ua/elgov/3/97/332/390/327.html>

86. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічні проблеми розвитку агропромислового комплексу / В.Я. Месель-Веселяк // Основні напрями високоєфективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 323-325.

87. Онищенко О. Фінансова результативність сільськогосподарських підприємств / О. Онищенко // Економіка України. – 2005. – № 2. – С. 59-70.
88. Малік М.Й. Аграрна реформа і розвиток підприємництва / М.Й. Малік, П.М. Федієнко. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2003. – 271 с.
89. Горбонос Ф. Оцінка якості трансформаційних процесів в аграрному секторі / Ф. Горбонос, Я. Янишин // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів: Львів: Держ. агроуніверситет, 2005. – № 12. – С. 47-53.
90. Основні показники господарсько-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств за 2005 р. (в розрізі районів). – Івано-Франківськ: Івано-Франківське обласне управління статистики, 2006. – 74 с.
91. Основні показники господарсько-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств за 2006 р. (в розрізі районів). – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2007. – 111 с.
92. Основні показники господарсько-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств за 2007 р. (в розрізі районів). – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2008. – 74 с.
93. Основні показники господарсько-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств за 2008 р. (в розрізі районів). – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2009. – 111 с.
94. Месель-Веселяк В.Я. Фінансування виробництва в сільськогосподарських підприємствах / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 18-23.
95. Валова продукція в сільському господарстві Івано-Франківської області за 2006 рік: Статистичний зб. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2007. – 35 с.
96. Валова продукція в сільському господарстві Івано-Франківської області за 2007 рік: Статистичний зб. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2008. – 35 с.

97. Валова продукція в сільському господарстві Івано-Франківської області за 2008 рік: Статистичний зб. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2009. – 30 с.

98. Иванух Р.А. Справочник экономических показателей сельского хозяйства / Р.А. Иванух, М.М. Пантелейчук, И.В. Попович. – К.: Урожай, 1983. – 184 с.

99. Довганюк О.І. Аналіз структурних змін у рослинництві в Івано-Франківській області / О.І. Довганюк // Економіка: проблеми теорії та практики. Випуск 201: В 5 т. Том II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 516-523.

100. Никулин Б. Йдемо з тисячоліть // Державність. – 1991. – № 2. – С. 2-4.

101. Хрищук С. Сучасні аспекти оптимізації землекористувань / С. Хрищук, Р. Безпалько // Екологія: проблеми адаптивно-ландшафтного землеробства. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ – Коломийська дослідна станція с. П'ядики, 20-22 червня 2006 р.). Інститут природничих наук Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2006. – 282 с.

102. Зубець М.В. Напрями економічного зростання агропромислового комплексу України / М.В. Зубець. – К.: Аграрна наука, 1999. – 56 с.

103. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.

104. Саблук П.Т. Сучасні аграрні перетворення: деякі оцінки і проблеми / П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 26 с.

105. Снитюк О.І. Оптимізація структури посівних площ і матеріальних витрат на виробництво продукції рослинництва / О.І. Снитюк // Економіка України. – 2003. № 7. – С. 28-30.

106. Довганюк О.І. Структурні зміни виробництва валової продукції рослинництва Івано-Франківської області / О.І. Довганюк // Міжнародна науково-практична конференція “Соціально-економічні проблеми сталого розвитку українського суспільства”. – Мелітополь, 2004. – С. 103-104.

107. Кирилейза В. Резерви підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва у Львівській області / В. Кирилейза, З. Шустерук, Г. Скрипник // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів: Львів: Держ. агроуніверситет, 2005. – № 12. – С. 138-143.
108. Концепція стабілізації та розвитку агропромислового комплексу Івано-Франківської області на 1999-2001 роки. – Івано-Франківська обласна державна адміністрація, 1998. – 23 с.
109. Гайдуцький П.І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 43-48.
110. Аграрна політика в умовах ринкової трансформації економіки агропромислового комплексу: [монографія] / П.С. Березівський [та ін.]. – Львів: Львівський держ. аграр. ун-т, 2006. – 559 с.
111. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: [монографія] / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
112. Особливості вирощування основних сільськогосподарських культур (практичні поради). Автор. колектив. Відп. за випуск: С. Коржан, Д. Неміш. – Івано-Франківськ, 2001. – 64 с.
113. Мартинишин Я.М. Прогнозування виробництва картоплі залежно від техніко-технологічного забезпечення / Я.М. Мартинишин // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 23-26.
114. Суліменко Л.А. Вплив стану матеріально-технічної бази на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в Житомирській області / Л.А. Суліменко, А.Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2002. – № 3. – С. 30-33.
115. Обелець О.С. Економічна ефективність зернового виробництва в Україні / О.С. Обелець // Економіка АПК. – 2003. – № 10. – С. 59-64.
116. Саблук П.Т. Стабільні економічні умови як фактор послідовного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 12-16.

117. Чмирь С.М. Роль сівозмін у розвитку виробництва зерна / С.М. Чмирь // Економіка АПК. – 2003. – № 10. – С. 18-20.
118. Технології вирощування сільськогосподарських культур в умовах Прикарпаття / Д.В. Неміш [та ін.]. – Коломия, 2005. – 110 с.
119. Методичні рекомендації з удосконалення економічної роботи в аграрних підприємствах та формування науково-виробничих структур. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 118 с.
120. Немченко В.В. Економіко-екологічні проблеми розвитку тваринництва / В.В. Немченко, Д.І. Рижмань // Економіка АПК. – 2001. – № 10. – С. 16-18.
121. Федорик М.Д., Балян, А.В. Ефективність виробництва тваринницької продукції в гірській зоні Закарпаття / А.В. Балян, М.Д. Федорик // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 83-89.
122. Довганюк О.І. Виробництво продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення на Прикарпатті / О.І. Довганюк // Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. // Економіка АПК. Т. 50. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 18-19.
123. Данилів Б.В., Необхідність державної підтримки сільськогосподарського виробництва та відродження тваринництва в Україні / Б.В. Данилів, Л.С. Кучеренко // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 59-63.
124. Месель-Веселяк В.Я. Напрями розвитку галузей тваринництва та їх державна підтримка / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 3-8.
125. Козак Ю.П. Стан тваринництва та його державна підтримка / Ю.П. Козак // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 67-71.
126. Семенда Д.К. Розвиток тваринництва в Уманському районі / Д.К. Семенда // Економіка АПК. – 1999. – № 10. – С. 25-28.
127. Щербак Л. Розвиток тваринництва в Полтавській області / Щербак Л. // Інноваційна економіка. – 2007. – № 2. – С. 133-136.

128. Довганюк О.І. Аналіз галузевої структури в тваринництві / О.І. Довганюк // Економіка: проблеми теорії та практики. Випуск 197: В 5 т. Том IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 844-849.

129. Тваринництво Івано-Франківщини у 2006 році. Статистичний збірник. – Івано-Франківськ: Івано-Франківське обласне управління статистики, 2007. – 171 с.

130. Тваринництво Івано-Франківщини у 2008 році. Статистичний збірник. – Івано-Франківськ: Івано-Франківське обласне управління статистики, 2009. – 198 с.

131. Пархомець М., Уніят Л. Обґрунтування параметрів ефективного розвитку підприємств агарного сектора Тернопільської області / М. Пархомець, Л. Уніят // Вісник Тернопільського національного університету. – 2007. – № 3. – С. 112-122.

132. Сокол О.І. Сучасний стан та шляхи відродження вівчарства в Україні / О.І. Сокол // Економіка АПК. – 2001. – № 6. – С. 65-69.

133. Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” із змінами і доповненнями внесеними Законами України від 14 жовтня 1992 р., від 4 та 5 травня 1993 р., від 16 грудня 1993 р., від 31 жовтня 1996 р. // В кн. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – С. 153-160.

134. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі // Закон України від 10.07.1996 // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 41 – С. 188.

135. Закон України “Про ціни і ціноутворення” від 3 грудня 1990 р., із змінами і доповненнями внесеними Законами України від 4 січня 1992 р., від 18 листопада 1997 р., від 5 березня 1998 р., від 17 березня 1999 р. № 507-ХІІ // uapravo.net/data/g1993/list28.htm - 55k.

136. Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” від 15 травня 1992 р.,

із змінами і доповненнями внесеними Законами України від 5 травня 1993 р., від 4 лютого 1994 р., від 17 квітня 1997 р. // В кн. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ІАЕ УААН, 2000. –С 111-118.

137. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / Редкол.: М.В. Зубець (голова редакційної колегії) та ін. – К.: Логос, 2004. – 776 с.

138. Міжнародний агробізнес: [навч. посіб.] / І.Ю. Сіваченко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 208 с.

139. Шеленко Д.І. Сільськогосподарські підприємства Івано-Франківського Прикарпаття після реформи / Д.І. Шеленко. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – 180 с.

140. Азізов С.П., Канінський П.К. Організація сільськогосподарського виробництва / С.П. Азізов, П.К. Канінський – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2004. – 260 с.

141. Музика П.М. Методологічні основи розвитку інноваційних процесів у галузі тваринництва / П.М. Музика // Економіка АПК. – 2001. – № 6. – С. 32-34.

142. Венгерук І.Ю. Удосконалення економічних відносин інтеграції у молокопродуктовому підкомплексі / І.Ю. Венгерук // Економіка АПК. – 2002. – № 6. – С. 49-53.

143. Мельник Б.А. Сучасний рівень виробництва та перспективи розвитку м'ясного птахівництва в Україні / Б.А. Мельник // Економіка АПК. – 2003. – № 10. – С. 20-26.

144. Орос І.В. основні принципи раціонального використання кормових угідь / І.В. Орос // Економіка АПК. – 2001. – № 10. – С. 5-7.

145. Соколенко С.І. Сучасні світові ринки та Україна / С.І. Соколенко. – К.: Демос, 1995. – 184 с.

146. Маскон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. / М. Маскон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 1992. – 702 с.

147. Економічна енциклопедія Вікіпедія // [http://www. bookz.com.ua /4/5.htm](http://www.bookz.com.ua/4/5.htm)
148. Довганюк О.І. Основи системного вдосконалення галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах / О.І. Довганюк // Економіка: проблеми теорії та практики. Випуск 231: В 9 т. Том VII. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 1223-1232.
149. Трегобчук В.М. Відтворення та ефективність використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) / Відп. редактор акад. УААН В.М. Трегобчук. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – 259 с.
150. Довганюк О.І. Організаційно-економічний механізм оптимізації галузевої структури виробництва у сільськогосподарських підприємствах / О.І. Довганюк // Інноваційна економіка. – 2007. – № 5. – С. 19-22.
151. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2006 рік (ф. 50-сг). – СВК Агрофірма “Дружба”, 2006. – 6 с.
152. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2007 рік (ф. 50-сг). – СВК Агрофірма “Дружба”, 2007. – 6 с.
153. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2008 рік (ф. 50-сг). – СВК Агрофірма “Дружба”, 2008. – 6 с.
154. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2004 рік (ф. 50-сг). – СВК Агрофірма “Дружба”, 2004. – 6 с.
155. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2005 рік (ф. 50-сг). – СВК Агрофірма “Дружба”, 2005. – 6 с.
156. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: [монографія] / П.К. Канінський. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 348 с.
157. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2006 рік (ф. 50-сг). – ТзОВ “Прут-Генетик”, 2006. – 6 с.
158. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2007 рік (ф. 50-сг). – ТзОВ “Прут-Генетик”, 2007. – 6 с.
159. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2008 рік (ф. 50-сг). – ТзОВ “Прут-Генетик”, 2008. – 6 с.

160. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2004 рік (ф. 50-сг). – ТзОВ “Прут-Генетик”, 2004. – 6 с.
161. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2005 рік (ф. 50-сг). – ТзОВ “Прут-Генетик”, 2005. – 6 с.
162. Технологічні карти вирощування сільськогосподарських культур в умовах Прикарпаття. – Коломия: Коломийська дослідна станція Івано-Франківського інституту АПВ, 2004. – 111 с.
163. Довганюк О.І. Соціальні проблеми удосконалення структури виробництва в агроформуваннях Івано-Франківської області / О.І. Довганюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2006. – Вип. 3. – С. 58-61.
164. Формування нормативних витрат і доходів та баланси сільськогосподарської продукції в Україні та інших країнах світу / За ред. О.М. Шпичака. – К.: ІАЕ, 2003. – 390 с.

СПИСОК ТАБЛИЦЬ

Розділ 2

- Таблиця 2.1 Основні показники функціонування сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області в розрізі територій.....
- Таблиця 2.2 Зміни обсягів та структури виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в агроформуваннях Івано-Франківської області.....
- Таблиця 2.3 Економічна ефективність розміщення певних видів продукції сільськогосподарських підприємств на рівнинній території та Івано-Франківській області (2008 р.).....
- Таблиця 2.4 Економічна ефективність розміщення певних видів продукції сільськогосподарських підприємств на передгірській території та Івано-Франківській області (2008 р.).....
- Таблиця 2.5 Вплив рівня спеціалізації сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області на результативність їх функціонування.....
- Таблиця 2.6 Динаміка структурних змін у виробництві продукції рослинництва в агроформуваннях Івано-Франківської області.....
- Таблиця 2.7 Собівартість й результативність виробництва основних видів рослинницької продукції сільськогосподарськими підприємствами Івано-Франківської області (у середньому за 2006–2008 рр.).....
- Таблиця 2.8 Економічна ефективність виробництва продукції на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області.....
- Таблиця 2.9 Тенденції змін у структурі та обсягах виробництва тваринницької продукції в агроформуваннях Івано-Франківської області.....
- Таблиця 2.10 Результати виробництва основних видів тваринницької продукції в агроформуваннях Івано-Франківської області в середньому за 2006–2008 рр.....
- Таблиця 2.11 Вплив чисельності поголів'я дійних корів в агроформуваннях Івано-Франківської області на їх продуктивність (у середньому за 2006–2008 рр.).....
- Таблиця 2.12 Вплив зміни чисельності поголів'я ВРХ на її продуктивність в агроформуваннях Івано-Франківської області (у середньому за 2006–2008 рр.).....

Таблиця 2.13	Вплив зміни чисельності поголів'я свиней на їх продуктивність в агроформуваннях Івано-Франківської області(у середньому за 2006–2008 рр.).....
Таблиця 2.14	Рівень впливу інтенсивних та екстенсивних факторів на динаміку приросту обсягів виробництва тваринницької продукції.....
Розділ 3	
Таблиця 3.1	Результати оптимізації структури виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах рівнинної території Івано-Франківської області.....
Таблиця 3.2	Матриця використання ресурсів із розрахунку оптимальної структури виробництва в господарствах рівнинної території (2006–2008 рр.).....
Таблиця 3.3	Результати оптимізації галузевої структури виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах передгірської території Івано-Франківської області.....
Таблиця 3.4	Матриця використання ресурсів із розрахунку оптимальної структури виробництва в господарствах передгірської території (2006–2008 рр.).....
Таблиця 3.5	Оптимізація структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області ...
Таблиця 3.6	Характеристика типового та середньостатистичного підприємств рівнинної території Івано-Франківської області (у середньому за 2006–2008 рр.).....
Таблиця 3.7	Динаміка основних показників виробничо-господарської діяльності типового підприємства рівнинної території (СВК агрофірма “Дружба”) Городенківського району Івано-Франківської області.....
Таблиця 3.8	Результати оптимізації галузевої структури виробництва в типовому підприємстві рівнинної території Івано-Франківської області (СВК агрофірма “Дружба”).....
Таблиця 3.9	Основні показники діяльності типового та середньостатистичного підприємств передгірської території Івано-Франківської області (у середньому за 2006–2008 рр.).....
Таблиця 3.10	Динаміка основних показників функціонування типового підприємства передгірської території (ТзОВ “Прут-Генетик”) Коломийського району Івано-Франківської області.....
Таблиця 3.11	Результати оптимізації галузевої структури виробництва на типовому підприємстві передгірської території Івано-Франківської області (ТзОВ “Прут-Генетик”).....

СПИСОК РИСУНКІВ

Розділ 1

- Рис. 1.1. Галузева структура виробництва в сільськогосподарських підприємствах.....
- Рис. 1.2. Вплив чинників на становлення та розвиток галузевої структури виробництва .....
- Рис. 1.3. Схема організації процесу вдосконалення структури виробництва .....
- Рис. 1.4. Завдання і шляхи їх досягнення при оптимізації галузевої структури виробництва сільськогосподарських підприємств.....

Розділ 2

- Рис. 2.1. Динаміка структури виробництва валової продукції та рівня рентабельності в агроформуваннях Івано-Франківської області.....
- Рис. 2.2. Залежність рівня спеціалізації агроформувань від їх розміру в Івано-Франківській області по районах.....
- Рис. 2.3. Тенденції зміни поголів'я тварин в сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області .....
- Рис. 2.4. Динаміка виробництва валової продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області.....

Розділ 3

- Рис. 3.1. Взаємозв'язок стратегій розвитку в системі ієрархічних економічних відносин суб'єктів господарювання.....
- Рис. 3.2. Галузева структура виробництва агроформування як система.....
- Рис. 3.3. Механізм системного удосконалення галузевої структури виробництва в агроформуваннях.....
- Рис. 3.4. Модель управління процесом удосконалення галузевої структури виробництва.....

ДОДАТКИ

Додаток А

Розрахунок нормативної собівартості 1 т молока

Елементи витрат	Витрати на 1 т продукції		Структура виробничих витрат, %
	у натуральному виразі	у вартісному виразі	
Оплата праці (пряма й непряма), люд. год.	104	157,0	21,2
Відрахування на соціальні заходи		19,4	2,6
Корми (без пального), т корм. од.	1,3	230,4	31,1
Засоби захисту тварин		7,2	1,0
Паливо-мастильні матеріали, кг	106	194,7	26,3
Електроенергія, кВт-год	225	49,0	6,6
Амортизація (без кормовиробництва)		49,0	6,6
Поточний ремонт основних засобів		17,2	2,3
Інші матеріальні витрати		17,0	2,3
Виробничі витрати, усього (виробнича собівартість)		740,9	100,0
Витрати на побічну продукцію (вираховуються)		41,0	
Витрати на збут		14,0	
Повна собівартість товарної продукції в залізковій вазі		713,9	

Розраховано за даними джерела: [137].

Розрахунок нормативної собівартості 1 т свинини

Елементи витрат	Витрати на 1 т продукції		Структура виробничих витрат, %
	у натуральному виразі	у вартісному виразі	
Оплата праці (пряма й непряма), люд.-год.	524	995,6	12,43
Відрахування на соціальні заходи		119,5	1,49
Корми (без пального), т корм. од.	9,2	4243,9	52,97
Засоби захисту тварин		66,4	0,83
Паливо-мастильні матеріали, кг	594	1472,6	18,38
Електроенергія, кВт-год	900	237,6	2,97
Амортизація (без кормовиробництва)		482,1	6,02
Поточний ремонт основних засобів		206,8	2,58
Інші матеріальні витрати		160,1	2,00
Виробничі витрати, усього (виробнича собівартість)		7984,6	99,66
Витрати на побічну продукцію (вираховуються)		129,7	1,62
Витрати на збут		156,8	1,96
Повна собівартість товарної продукції в заліковій вазі		8011,7	100,00

Розраховано за даними джерела: [164].

Технологічна карта вирощування озимої пшениці. Площа – 1 га, урожайність – 35 ц/га

Види робіт	Од. ви-міру	Об'єм робо-ти	Назва і марка техніки		Змінна норма виробі-тку	Кіль-кість нормо-змін	Затрати праці, л/год	Оплата праці	Витрати пального, л	
			трактори, комбайни	сільського-сподарські машини					на 1 ро-боти	на весь об'єм
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Основний обробіток										
Дискування	га	2	Т-150К	БДТ-3	25,2	0,3	2,1	0,94	6,1	12,2
Підготовка мін. добрив	т	0,2	Вручну		1	0,2	1,4	3,14	–	–
Навантаження мін. добрив	т	0,2	ЮМЗ-6	ПЕ-Ф-1А	60	0,01	0,07	0,62	0,6	0,2
Вивезення мін. добрив	т	0,2	ЮМЗ-6	МВУ-5А	12	0,02	0,14	0,20	1,6	0,8
Внесення мін. добрив	га	1	ЮМЗ-6	МВУ-5А	18	0,06	0,4	1,05	2,7	2,7
Оранка	га	1	Т-150К	ПЛН-5-35	6,2	0,13	0,9	3,06	16,5	16,5
Культивация в 2 сліди	га	2	МТЗ-102	КПС-4	17,2	0,12	0,84	2,44	5,4	10,8
Протруювання насіння	т	0,25	ПК-20		20	0,01	0,3	0,71	–	–
Погрузка насіння	т	0,25	Вручну		9	0,02	0,2	0,34	–	–
Перевезення насіння	т	0,25	МТЗ-8082	2ПТС-4	8	0,03	0,21	0,57	1,6	0,4
Сівба	га	1	ЮМЗ-6	СЗПЦ-12	14	0,07	1,5	1,64	3,7	3,7
Коткування посіву	га	1	ЮМЗ-6	ЗОР-2А	22,5	0,04	0,28	0,94	2,8	2,8
Разом по періоду						1,01	8,34	15,66	41,0	50,1
Догляд за посівами										
Навантаження мін. добрив	т	0,15	ПЕ-Ф-1А		60	0,02	0,1		0,6	0,9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Вивезення мін. добрив	т	0,15	ЮМЗ-6	МВУ-5А	12	0,01	0,1		1,6	0,24
Внесення мін. добрив	га	1	ЮМЗ-6	МВУ-5А	18	0,06	1,4	2,12	2,7	2,7
Разом по періоду						0,09	1,6	2,12	4,9	3,84
Збирання врожаю										
Пряме комбайнування	га	1	КЗС-9-1		7,7	0,9	1,2	27,25	10,8	10,8
Транспортування зерна	т	3,5	ЮМЗ-6	2ПТС-4	30	–	5,7	17,88	1,4	4,9
Перелопачування зерна	т	14	Вручну		9	1,5	11,62	26,52	–	–
Первинна очистка зерна	т	3,5	ОВС-25		20	0,18	1,26	3,68	–	–
Вторинна очистка зерна	т	3	Петкус		7	0,43	3	2,97	–	–
Затарювання у мішки	т	3	Вручну		7	0,43	3	7,08	–	–
Навантажування мішків	т	3	Вручну		7	0,43	3	7,36	–	–
Перевезення у склад	т	3	ЮМЗ-6		30	–	–	3,30	1,4	4,2
Розвантажування мішків	т	3	Вручну		7	0,32	2,3	5,63	–	–
Штабелювання мішків	т	3	Вручну		12	0,25	1,75	4,13	–	–
Стягування соломи	га	1	Т-150К	Волокуша	30	1,0	4,2	4,93	3,4	3,4
Скирдування соломи	т	3	МТЗ-8082	ПФ-0,5	25	0,12	5,0	13,24	1,2	3,6
Разом по періоду						5,67	46,34	123,97	18,2	26,9
Всього по періодах:						6,77	56,28	141,75	64,1	80,84

Розраховано за даними джерела: [162].

Розрахунок
вартості матеріальних витрат вирощування озимої пшениці на 1 га, грн.
(урожайність – 35 ц/га)

Етапи робіт	Оплата з нарахуванням, грн.	Вартість пального на 1 га		Витрати добрив, насіння, засобів захисту		Всього по видах робіт, грн.
		к-сть, л	вартість, грн.	назва і кількість	вартість, грн.	
I. По періоду підготовки ґрунту й посіву	15,66	50,1	140,28	суперфосфат – 1,5 ц каліймагнез – 2 ц насіння – 2,5 ц віта вакс – 0,75 л	117,0 122,0 300,0 54,0	748,94
II. По періоду догляду за посівами	2,12	3,84	10,75	ам. селітра — 1,5 ц	120,0	132,87
III. По періоду збирання	123,97	26,9	75,32	–	–	199,29
ВСЬОГО:	141,75	80,84	226,35	–	713,0	1081,1

Амортизація – 5 %	54,05
Поточний ремонт – 8 %	86,48
Інші витрати – 5%	54,05
Оренда земельних паїв	125,59
Оренда майнових	62,80
ВСЬОГО ПРЯМИХ ЗАТРАТ	1464,07
Непрямі – 10 %	146,40
РАЗОМ ВИТРАТ:	1610,47

—

Розраховано за даними джерела: [162].

Технологічна карта вирощування цукрових буряків. Площа – 1 га, урожайність – 300 ц/га

Види робіт	Од. ви-міру	Об'єм робо-ти	Назва і марка техніки		Змінна норма виробі-тку	Кіль-кість нор-моз-мін	Затрати праці, л/год	Оплата праці	Витрати паль-ного, л	
			Трактори, комбайни, ітд.	сілськогос-подарські машини					на 1 робо-ти	на весь об'єм
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Дискове лушення	га	1	МТЗ-102	БДТ-3	25,2	0,3	0,77	3,14	8	8
Навантаження орг. добрив	т	30	ЮМЗ-6	ПЕ-Ф-1А	60	0,01	2,91	4,28	0,6	10
Транспортування орг. добрив	т	30	ЮМЗ-6	МВУ-5А	12	0,02	5,64	6,70	0,6	10
Внесення мін. добрив	га	1	ЮМЗ-6	МВУ-5А	18	0,06	6,36	10,06	22	22
Оранка зябу (25 – 27 см)	га	1	Т-150К	ПЛН-5-35	6,2	0,13	0,88	2,65	23	23
Разом по періоду						1,01	16,56	26,83		73
Вирівнювання зябу	га	1	Т-150К	ВП-8Б	12	0,08	0,58	1,29	3,0	3,0
Навантаження мін. добрив	т	0,6	ЮМЗ-6	ПЕ-Ф-1А	60	0,02	0,14	0,32	0,6	0,7
Транспортування мін. добрив	т	0,6	ЮМЗ-6	МВУ-5А	20	0,06	0,42	0,80	0,6	0,7
Внесення мін. добрив	га	1	ЮМЗ-6	МВУ-5А	19	0,05	0,36	0,90	2,8	2,8
Культивация (10 – 12 см)	га	1	МТЗ-102	КПС-4	16	0,06	0,43	1,09	5,9	5,9

Продовж. додатка Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Допосівна культивування зі шлейфуванням	га	1	ЮМЗ-6	ЗККШ-2	22,5	0,05	0,38	1,00	2,8	2,8
Посів	га	1	МТЗ-102	ССТ-18В	13,5	0,07	0,51	1,48	3,1	3,1
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Коткування посіву	га	1	ЮМЗ-6	ЗОР-2А	15	0,07	0,46	0,98	1,7	1,7
Разом по періоду						0,46	3,22	7,87		20,7
Досходове боронування	га	1	МТЗ-102	ЗОР-2А	5,8	0,17	1,20	3,04	2,4	2,4
Міжрядне розпушування (2 – 2,5 см)	га	1	МТЗ-102	УСМК-5,4Б	9	0,11	0,77	1,97	2,3	2,3
Проривка	га	1	Вручну		8,3	–	58,1	115,29	–	–
Розпушування (2,5 – 3 см)	га	1	МТЗ-102	УСМК-5,4Б	9	0,11	0,77	1,97	2,3	2,3
Перевірка	га	1	Вручну		8,3	–	58,1	115,29	–	–
Розпушування з підживленням (5 – 6 см)	га	1	МТЗ-102	УСМК-5,4Б	9	0,11	1,54	2,66	4,6	4,6
Передзбиральне розпушення ґрунту в міжряддях (10 – 12 см)	га	1	МТЗ-102	УСМК-5,4Б	9	0,11	0,77	2,28	4,6	4,6
Разом по періоду						0,61	121,25	242,50		16,2
Збирання гички	т	20	МТЗ-102	БМ-6Б	110	0,19	1,27	3,40	16,6	16,6
Перевезення гички	т	20	ЮМЗ-6	2-ПТС-4	30	0,67	4,66	10,46	9,0	9,0
Збирання коренів	т	40	КСН-6Б	–	260	0,15	1,07	18,44	25,0	25,0
Відвезення коренів	т	40	ЮМЗ-6	2-ПТС-4	30	1,33	9,33	19,46	12,0	9,0
Підбирання розгублених коренів	т	2,5	Підвода + 5 людей		1	2,5	87,5	43,38	–	–
Доочистка коренів	т	30	Вручну		2	2,0	105	208,49	–	–
Навантаження коренів з кагатів	т	30	СПС-4,2А		560	0,07	0,49	10,50	0,6	18,0
Перевезення коренів на бурякопункт	т	30	КрАЗ-6510		–	60 км	7,0	70,91	–	25,0
Разом по періоду						25,91	23,82	385,05		102,0
Всього по періодах:						29,36	47,88	662,25		310,1

Розраховано за даними джерела: [162].

Розрахунок

вартості матеріальних витрат вирощування цукрових буряків на 1 га, грн. (урожайність – 300 ц / га)

Етапи робіт	Оплата з нарахуванням, грн.	Вартість пального на 1 га		Витрати добрив, насіння, засобів захисту		Всього по видах робіт, грн.
		к-сть, л	вартість, грн.	назва і кількість	вартість, грн.	
I. По періоду основного обробітку ґрунту	30,16	73	204,4	Гній – 30 т	540,0	774,56
II. По періоду підготовки ґрунту і посіву	8,85	21	58,8	ам.селітра — 1 ц суперфосфат – 3 ц каліймагnez – 2 ц насіння – 3 пос. од.	80,0 234,0 122,0 225,0	728,65
III. По періоду догляду за посівами	272,57	16,2	45,36	ам.селітра — 2 ц	160,0	477,93
IV. По періоду збирання	432,8	102	285,6	–	–	718,4
ВСЬОГО:	744,38	212,2	594,16	–	1361,0	2699,54

Амортизація 5 %

134,90

Поточний ремонт 8 %

215,90

Інші витрати 5%

134,90

Оренда земельних паїв

125,59

Оренда майнових

62,80

ВСЬОГО ПРЯМИХ ЗАТРАТ**3373,63**

Непрямі – 10 %

337,36**РАЗОМ ВИТРАТ:****3710,99**

Розраховано за даними джерела: [162].

Додаток Е

Технологічна карта по вирощуванню, збиранню і доробці насіння ріпаку озимого
Площа: 100га Попередник: зернові Урожайність: 45 ц/га

№ п/п	Види робіт	Об'єм робіт, га (т)	Склад агрегату		Норма виробітку	Оплата за норму виробітку, грн.	Оплата за весь об'єм робіт, грн.	Витрати пального, л	
			трактори	с/г машини				на 1 га	на весь об'єм
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Дискування	100 га	Т-150	БДТ-7	22.7 га	13.55	59.76	6.3	630
2	Навантаження м/д	125 т	вручну		9.0	7.70	107.03		
3	Перевезення м/д	125 т	Автомобіль ГАЗ		4т	2.17	135.63		156.25
4	Внесення м/д	100 га	Т-25	НРУ-05	15	12.05	80.33	1.8	180
5	Підживлення азотом	100 га	Т-25	НРУ-05	17	12.05	70.85	1.8	180
6	Оранка	100 га	Т-150	ПЛН-5-35	5.9 га	18.07	306.27	17.0	1700
7	Культивація	100 га	МТЗ-80	КПС-4	16.2 га	12.05	74.38	4.7	470
8	Передпосівна культивация	100 га	МТЗ-80	РВК-3.6	13.4	13.55	101.12	4.2	420
9	Протруювання насіння	50 ц	Електропривід ПС-10		Ют/год	-	3.6		0.23 грн
10	Посів	100	МТЗ-80	СЗТ-3.6	12 га	15.56	129.66	5.6	560
11	Підвезення води	90 т	Т-25	ЗЖВ-1.8	9т	12.05	120.5	1.2 л/г	108
12	Підготовка робочого роз-	90 т	вручну		16.0	14.08	79.2	-	-
13	Внесення гербіцидів	100 га	ЮМЗ-6	ОН-600	17.4	19.88	114.25	1.15	115
14	Обробка інсектицидами	200 га	ЮМЗ-6	ОН-600	17.4	19.88	228.51	2.3	230
15	Збирання врожаю	100 га	СК-5 "Нива"		5.5	18.07	328.54	11.6	1160
16	Перевезення насіння	450 т	Автомобіль ГАЗ		7 год	9.80	267.5	5.62	562
17	Очистка насіння	450 т	Електродвигун ОВП-20		11 3т	12.05	479.00	9.3 грн/т	4185 грн
18	Сушка і перелопачування	360 т	вручну		11.0	7.7	252.0		
19	Вторинна очистка	360 т	Електродвигун "Петквс"К-531/12		1.5	12.80	3072		3348 грн
20	Затарювання насіння	290 т	вручну		7.0	7.70	319.0		
21	Перевезення і складування	290 т	вручну		9.0	7.70	248.11		

Бьлбб

Види затрат	Нормативно-технологічні	Економічні показники
Оплата праці	29.38	Урожайність, ц/га- 45.00
Насіння	60.00	Вихід кондиційного насіння, цнт. - 40.50
Мінеральні добрива:	1032.20	Витрати на вирощування, грн. - 2409.00
в т.ч. аміачна селітра	478.50	Собівартість 1 ц, грн. — 66.90
суперфосфат	259.70	Виручка, грн.-4860.00
калімагнезія	294.00	Чистий дохід, грн. - 2451.00
Засоби захисту:	473.35	Рентабельність, %- 102.00
в т.ч. Круїзер 350 P5 т.к.е.	18.55	
Душі Голд 960 ЕС к.е.	208.00	
Децмс Форте, 125% к.е.	88.00	
Реглон Супер, 150 8Ь в.р.х.	159.00	
Паливо-мастильні матеріали	215.70	
в т.ч. ДП + бензин	174.70	
Електроенергія	41.85	
Витрати на техніку	200.00	
Орендна плата	138.00	
Непередбачені витрати (10%)	219.00	
Всього:	2409.00	

Розрахунок нормативної собівартості 1 т великої рогатої худоби

Елементи витрат	Витрати на 1 т продукції		Структура виробничих витрат, %
	у натуральному виразі	у вартісному виразі	
Оплата праці (пряма й непряма), люд. год.	797	1178,8	15,7
Відрахування на соціальні заходи	–	146,2	1,9
Корми (без пального), т корм. од.	13,0	3693,6	49,1
Засоби захисту тварин		73,6	1,0
Пально-мастильні матеріали, кг	752	1388,2	18,5
Електроенергія, кВт-год	760	175,5	2,3
Амортизація (без кормовиробництва)	–	485,6	6,5
Поточний ремонт основних засобів	–	194,2	2,6
Інші матеріальні витрати	–	183,4	2,4
Виробничі витрати, усього (виробнича собівартість)	–	7519,1	100,0
Витрати на побічну продукцію (вираховуються)	–	307,0	
Витрати на збут	–	150,4	
Повна собівартість товарної продукції у заліковій вазі	–	7362,5	

Розраховано за даними джерела: [68].

Наукове видання

БАЛАНЮК Іван Федорович
ЖУК Ольга Іванівна

**ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА ВИРОБНИЦТВА
У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВАХ**

Монографія

Головний редактор
Літературне редагування
Комп'ютерна правка та коректура

Підп. до друку
Формат 60x84/16. Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. .
Зам. . Наклад 300 пр.

ISBN

Видавець
Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1, тел.: 71-56-22
e-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006